

Claus Rønlevs bibliotek

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Digitaliseret efter aftale med Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. PDF-filen er kun til ikke kommercielt brug.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine mange tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER

SJETTE RÆKKE,

UDGIVNE AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

VED

J. OSKAR ANDERSEN OG **BJØRN KORNERUP**

PROFESSOR, DR. THEOL.

ARKIVAR, DR. THEOL.

FJERDE BIND.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION HOS G. E. C. GADS FORLAG.

1942-44.

Biskop P. C. Kierkegaard.

Nogle Linier i hans Bispegerning.

Af Carl Weltzer.

I. Biskop i Aalborg 1856.

Som Menighedernes rette Tilsynsmand kommer Biskoppen nær ind paa Livet af de aandelige og timelige Forhold i den Virkekreds, der er blevet ham betroet. Han kommer derud, hvor Historie, ogsaa Kirkehistorie skabes, i det oftest uoverskuelige, mangeartede og stedprægede Liv i Sognene, i de Celler, hvoraf det større Legeme, Stiftet og Riget dannes. Biskoppens Besøg i Menighederne har deres Rod i den ældste kristne Kirkes Ordning, og har flere Formaal. Han kommer som det samlende Midtpunkt i Stiftet, den aandelige Vejleder for Præst og Lægfolk. Og har han faaet givet den Evne at kunne udtrykke sig saa forstaaeligt, at ogsaa de kan fatte hans Tale, som kun kan rumme een Tanke ad Gangen, saa har han store Muligheder for at kunne faa nye Impulser og Synsmaader gjort tilgængelige for Menighederne. Peder Palladius' Visitatsbog vil stedse være det klassiske Exempel paa, hvorledes en aandelig og timelig Fornylse i et Folk kan ske ved Ordets Sværd alene. Brorsons og Balles Visitatser, for at nævne senere Navne, har sikkert hver paa deres Maade været med til at præge utallige Mennesker, der gennem disse Bispekikkelser mødte Kirkens Budskab paa Tidens Sprog — selvom de begge gik mod Tidens Strøm. Samtidigt kommer Biskoppen som Kirkens og Statens vaagne

Øje over Forkyndelsens Indhold og Form, over Gejstlighedens Lære og Liv, ikke blot de udvortes Embedspligter med Kirkebogsførelse og Konfirmandforberedelse, men endnu mere de »indre« Pligter, som Præstegerningen fører med sig, de pastorale Opgaver med Omsorgen for Sjælene, Advarslerne mod falske Profeter, Modstand mod nedbrydende Kræfter, der søger at underminere den kristne Moral, alt dette har Biskoppen i Tanke, hvor han kommer frem; han skal kunne se bag Skodderne. Hvis Biskoppen samtidig har Sans for det, der kalder paa Smilet, som Palladius, Olesen og Berggrav, letter det hans Gerning, da han vil møde mindre Reservation, end naar han kommer i Magt og Vælde som en Generalinspektør for Statsmagtens kirkelige Funktioner. Kommer han ogsaa som Oplysningens Vogter, der samtidig med Kirkerne og Præstegaardene har de mange Skoler og Lærerhjem at skulle visitere, vil han kunne sige, at han er ved et Folks Hjertedrødder for at se og lytte: Børnenes Undervisning, Ungdommens hele Færd og Hjemmenes Tilstand, det skjulte Danmark vil han der lære at kende. J. P. Mynsters Visitatsbøger¹ (med de til Indholdet svarende baade concise og fornemme Indledninger) giver et enestaaende Billede af dansk Kirke- og Skoleverden i det 19. Aarh.s første Halvdel; de mange tusinde Enkeltheder danner Helhedsbilledet som Stenene i en Mosaik. Uden at ville sammenligne de Studier i Aalborg Bispearkiv, der hermed fremlægges, med et saadant Værk, er der ingen Tvivl om, at Aalborgbispen P. C. Kierkegaards Personlighed er saa betydende og hans Synspunkter saa værdifulde, at der ikke alene bliver givet et Bidrag til et Stifts kirkelige Udvikling derigennem, men samtidig vil der blive tegnet en Bispeprofil af en Mand, der bag Silkekaaben bar Bods-skjorten.

Aalborg Bispestol blev ledig ved Biskop *Severin Bindes-*

¹) Udgivet af Bjørn Kornerup 1937.

*bøll's*¹ Forflyttelse til Lolland-Falsters Stift 27. September 1856. Det var efter en kun femaarig Bispegerning i Danmarks nordligste Stift, at Bindsbøll søgte tilbage til de Egne, hvor han igennem en Aarrække havde virket som Sognepræst i Nakskov (1838—51). Vendelbo Stift var ikke alene ved sin Udstrækning, fra Hav til Hav, men ikke mindre ved dets stærke Modsætninger paa de fleste aandelige og timelige Omraader ualmindelig opslidende. Biskop Bindsbøll havde især maattet søge at værne Kirken mod de stedse mere paagaaende sekteriske Bevægelser, næret ved Mormonernes kraftige Fremstød og ikke uden Forbindelse med den voksende Gæring mange Steder, vakt ved Søren Kierkegaard's Øjeblikke, som blev taget til Indtægt og bragt videre af sværmeriske Personer. (Som et Kuriosum kan nævnes, at Søren Kierkegaard selv i Det kgl. Biblioteks Katalog fremdeles staar placeret mellem »Enkelte Sværmere«). Biskoppen var en arbejdsom og nøjagtig Embedsmand, nærmest af Mynsters Skole. Gennem hans »Tanker til Eftertanke«, udgivet efter hans Død af D. G. Monrad og H. P. Kofoed-Hansen (1873), gives et tydeligt Billede af hans Forkyndelses Indhold. Til hans Efterfølger som Biskop i Aalborg blev Dr. phil. & lic. theol. *Peter Christian Kierkegaard*, Sognepræst i Pedersborg og Kindertofte, udnævnt under 24. November 1856, samme Dag som Aalborg fik en ny Stiftsprovst, idet Provsten for Bornholm K. H. With² forflyttedes dertil.

P. C. Kierkegaards Valg var paa flere Maader overraskende. Hvad udvortes Kvalifikationer angik, stod han ikke tilbage for nogen; han havde flere Gange været paa Tale ved Vacancer i det teologiske Fakultet og var ved sin Virksomhed i Rigsdag og paa Præstekonventer kendt som en fremragende Debattør. Men dels var han Søren

¹) S. C. W. Bindsbøll 1798—1871. Biografi i Mynster: Den christne Kirkes Stiftelse. 1852.

²) Karl Henrik With 1805—65, død som Overskoledirektør, Udgiver af Folkeskolelæsebøger under Mærket »En gammel Skolemand«.

Kierkegaards Broder, og dels var han en af Grundtvigs Tilhængere. Begge Dele syntes umiddelbart at maatte hindre, om ikke helt udelukke, en Kaldelse til en af Folkekirkens højeste Stillinger, og dog kan der være Grund til at hævde, at netop disse tilsyneladende Hindringer blev medvirkende, om ikke afgørende, for P. C. Kierkegaards Udnævnelse. Brødrene Peter og Søren Kierkegaard havde gennem Aarene staaet paa en sympatisk-antipatisk Maade overfor hinanden. Søren kom aldrig ud over den yngre Broders Agtpaagivenhed overfor den ældre, med hvem han dog aandeligt følte sig congenial, medens Peter med sin Trang til at ville se enhver Sag fra begge Sider ofte indtog mæglende og formildende Standpunkter i Spørgsmaal, hvor Søren Kierkegaard havde Ensidighedens Styrke. Netop i Kirkekampen 1855 var dette sket, idet Peter K. under en Forhandling i Roskilde Konvent¹ havde søgt at skille Sol og Vind lige mellem Martensen og Søren Kierkegaard, ligesom tidligere sammesteds i 1849, ved at tage Afstand fra Broderens Fremhævelse af den kristne Tro som det paradoxale og Lidelsen som Vejen, og samtidig udkaste Formodningen om, at »Søren Kierkegaard« som Underskrift under »Øjeblikkene« kun var et Overgangsstadium, i Lighed med de mange tidligere brugte Pseudonymer. Denne Indgriben var medvirkende til, at Peter K. ikke fik Adgang til sin døende Broder paa Frederiks Hospital. Ved Søren Kierkegaards Jordefærd holdt P. C. K. en Tale, der kun er kendt gennem sen Nedskrivning (1881), men hvor der er gjort et Forsøg paa at skildre Broderens Virksomhed (Johannes Døber; Samson) og især søgt at understrege, at Søren Kierkegaard i den sidste Del af sin Forfattervirksomhed var en syg Mand: »Og dertil vilde han saa føje den Bekjendelse for sit Vedkommende, muligen ogsaa for mange andres, især i den danske Gejstlighed, at han ikke blot beklagede det dybt, men ogsaa

¹) F. Friis-Berg: Roskilde Konvent gennem 100 Aar, 1942, p. 37, derimod savnes Omtale af Foredraget 1849.

følte hjærtelig Skam og Anger over, at ingen af os havde forstaaet, den Gang i de sidste Aar, under Kampens Hede i Anstrængelse og Lidelse, den afdødes Blik tildels fordunkledes og forvirredes, saa hans Slag faldt vildt og blindt, som Ølvers i hint norske Sagn, saa at gjøre som dennes Venner, med Kjærlighedens sikre Blik og milde Favntag at faa ham lokket eller nødet til en Tidlang stille Udhvilelse og rolig Samling fra den overvætted Spænding« (S. S. IV, 127). Peter havde dog selv forsøgt derpaa, i Forsommeren 1855, men Søren havde svaret: »Er det nu Tid at reise« (Bd. IV, 123). Den officielle Kristenhed, som var blevet spiddet paa Søren Kierkegaards Vaaben, ikke mindst gennem Angrebene paa Gejstligheden, vaskede paa en Maade sine Hænder ved at lade hele Kirkekampen have sin Rod i en syg Mands Bevidsthed, som om der ikke var rørt ved Brist og Brudd af dybtgaaende Rækkevidde. At Peter Kierkegaard kom paa Tale til Aalborg Bispestol, staaar da næppe uden Forbindelse med Forsøg paa ogsaa officielt at lægge Søren Kierkegaards polemiske Virksomhed ad acta, og hertil kommer Hensynet til den i 50'erne meget indflydelsesrige grundtvigske Bevægelse.

P. C. Kierkegaard var den første af Grundtvigs Tilhængere, der blev Biskop i den danske Folkekirke. Man har ment, at det ligefrem var en simpel Nødvendighed, at en af den kirkelige Retnings Mænd valgtes til Tilsynsmandsgerningen i Kirken, saa meget des mere som der ved de senere Aars Bispæudnævnelser, 1850: J. B. Daugaard, Ribe, 1851: C. T. Engelstoft, Odense, 1854: O. Laub, Viborg og Lautrup, Lolland-F., intet Hensyn var taget til denne Fløj af Kirken; dette behøver dog ikke at være Tilfældet; men at P. C. K. valgtes, kan her have en dobbelt Aarsag. Han var »the coming man« indenfor »den kirkelige Retning«; efter fjorten Aars tit brydsom Gerning i to Landsbysogne, hvor man ikke rigtig værdsatte ham (Annexkirken var ikke sjældent tom), saa han sig nu om efter en ny Virkekreds, helst i eller i Nærheden af København. Mere end

Rudelbach¹, der var gaaet over mod den Mynster-Martensenske teologiske Linie, og Lindberg², der sad som en Slags forvist i et falstersk Sogn, repræsenterede han den grundtvigianske Teologi. Allerede ved sin Licentiaatafhandling i 1836 havde han, trods stærk Modstand, hævdet dette kirkelige Syn, og i Aarenes Løb var der baade mundtligt og skriftligt («Nordisk Tidsskrift for kristelig Theologi», »Fortættelser fra Pedersborg») sket baade en Fæstnelse og Modning af disse Tanker, særlig om Troes-ordets Tilblivelse i Tiden mellem Paaske og Kristi Himmelfart. P. C. K. havde, ikke mindst efter at han i 1841 havde ægtet Grundtvigs Niece Henriette Glahn, staaet Grundtvig nær, og søger i Pedersborgtiden, da han er inde i sin Kamp med Kirkestyrelsen³, om at maatte være fritaget for at døbe Baptistbørn med Tvang, stadig Raad og Hjælp hos Grundtvig, der dog ser mere koldsindigt paa denne Sag end venteligt var — selv Søren Kierkegaard raader ham til at gaa paa Akkord. Lidt efter lidt gled P. C. K. dog ud af Grundtvigs nærmeste Omgangskreds — han var ikke vildt begejstret for Grundtvigs 2. Ægteskab —, og i 1856 gik han mod Grundtvig i den saakaldte Alterbogsdaabssag, hvor han kom til at staa udenfor »Partiet«, som han siden saa ofte skulde komme til at gøre det. Det skyldes i sidste Instans Biskop Martensen, at P. C. K. kom paa Tale som Bispeemne; Martensen var hans gamle Manucent og havde for en Snes Aar tilbage færdedes med ham i Grundtvig-Lindbergske Kredse — men begge stadig med det andet Ben i den modsatte Lejr. Ogsaa under Søren Kierkegaards Angreb paa Kirken (og sagt med et Ord blev »Kirken« tilsidst »Martensen« for ham) blev Forbindelsen mellem P. C. K. og Martensen holdt ved Live, ogsaa gennem Mellemænd som Kolthoff, Sognepræsten ved Helliggeist, og

¹) A. G. Rudelbach, 1792—1862, død som Sognepræst v. St. Mikkel's Kirke, Slagelse.

²) J. C. Lindberg, 1797—1857, død som Sognepræst i Lille Lyngby.

³) Jfr. Khs. Saml. 3. R. V, 437—60. 5. R. V, 408—444.

J. H. Paulli, selvom det aldrig blev til den uforbeholdne Tillidsfuldhed fra nogen af Siderne. Martensen syntes altid at høre Mynsters Dom over P. C. K., at han var en kedelig Sophist¹ — og sjældent mødtes de to Kirkens Mænd i den fuldstændige Samstemmen; men for Sjællands Biskop var der ingen Tvivl om, at Pedersborgpræsten var den rette til Aalborg Bispesæde.

Men hvorledes stod den udvalgte Kierkegaard selv? I hans Dagbog² ser vi en Mand, der gennem Skrifsprog (det herrnhutiske), Drømme (det gl.testamentlige), Venneraad (det grundtvigske) og Forhandlinger (det politiske) lader sig overbevise om, at det er rigtigt at tage mod den tilbudte Bispestol.

»Den 23 [Oktober 1856] i Thostrup, hvor jeg, tredie Gang iaar, tog F Fenger³ og Familie til Alters. [K. var F. F.s Skriftefader] . . . . Han spurgte mig, om jeg muligen vilde modtage Aalb. Stift, jeg svarede, at jeg ikke, efter min Natur, kunde svare, inden Virkeligheden kom mig nærmere. *November* Natten imellem 10 og 11 (Sørens Dødsdag) drømt om ham, — ikke som siden hans Død tidligere engang, maaskee December f. A., da han p. Amager-torv modtog min Forklarg, at jeg ikke mere vilde ind i Politiken (Tilbudet som Rigsraads-Medlem), og bifaldt det, — men at han NB gav mig Ret i Noget, det Religiøse angaaende; og saa, efter en halvvaagen Overgang, om Biskop Mynster, at han examinerede mig skarpt, men dog efterhaanden blev lidt mildere stemt og tilsidst (jeg vidste, at det var Tirsdag eller Onsdag, syntes mig) tilstedte mig at præke (paa Prøve?) næste Søndag. Den 13 modtog jeg Halls Brev med Opfordring til at komme ind, idet han havde tiltænkt mig Albg Bispestol, dateret den 12, Beskikkelsen blev dateret den 19de, og kom igjennem et officielt Brev fra ham dat. 22/11 til mig den sidste (27')

¹) Ny kgl. Saml. 3005, 4°.

²) Se min: Peter og Søren Kierkegaard, 1936, p. 289 f.

³) J. F. Fenger, 1805—1861, Sp. i Hoie Taastrup.

Søndag i Kirkeaaet (23de), efter første Tjeneste i Pbg. Jeg reiste ind om Aftenen den 13, taleden den 14 først med P. Fenger¹ [dennes og G. Buscks² Tilskyndelsesbreve af 12 og 13 fandt jeg først ved Tilbagekomsten fra Pborg]; saa med Hall³, hvorved navnlig ogsaa det slog mig, som jeg lod ham gjentage, at Martensen sponte havde foreslaaet mig (»som De vil overraskes ved at høre mig nævne« eller Sligt); saa med Martensen, hvem jeg ordenligen ligesom affordrede Forklaring af, om det var saa, hvilket han bekræftede, hvorhos han »meget ønskede«, at jeg maatte kunne og ville modtage Stillingen. Derefter til Grdvtg [Grundtvig], der mente, at vel enhver mærkel. Forandring og ethvert Skridt dertil havde sit betænkelige og ængstende, men at dette laa »lige i min Vei«, og altsaa havde saalidt deraf som nogenlunde muligt, samt at, naar jeg saa klagede over, at jeg i visse Maader ogsaa for Øieblikket var fristet til at gaee altfor let til det, saa maatte jeg jo vide, at ogsaa det at bede om ydmyg og sindig Tiltræden var en Gave. —

Natten til den 15 var saa min egenl. Overveielsestid (i samme Sveitzerstue hos Lund⁴, hvor jeg netop Aaret før tilbragte de søvnløse Nætter ved Søren's Jordefærd), hvori jeg *tillige*, Herren være lovet, kom paa det Rene m. H. t. Arve-Angivelsen efter Søren, som jeg, for ikke at risikere at angive for lidt, om Morgenen formaaede J. C. Lund⁵ til at lade ansætte 500 r. høiere, end af ham skeet var. — Jeg modtog saa i Herrens Navn den 15 hos Hall og var saa længere og fortroligere hos Martensen, som ogsaa den Dag havde mere Følelse eller dog viste den mere. Det var da Elle[ve]maanedersdagen efter, at

1) P. A. Fenger, 1799—1878, Sp. i Slotsbjergby og fra 1855 v. V. Frelser's Kirke, Kbh.

2) 1798—1869, Sp. i Brøndbyvester og -øster.

3) C. C. Hall, 1812—88, bl. a. Kultusminister 12. 12. 54—2. 12. 59.

4) H. F. Lund, 1803—75, Kontorchef i Nationalbanken.

5) J. C. Lund, 1799—1875, Grosserer.

jeg, idet jeg den 16 Dec. vilde læse den forrige Dags Lektie i min *common-prayer-book* stødte paa Lilien, som den foreg. Eier maa have sat ved Ps. 75, 3. Forøvrigt mødte der Meget af den Art. Da Halls Brev kom (d. 13), læste jeg netop i Hengstenberg om Zacharias og havde i Anl. af Spørgsmaalet om angelus interpretes slaaet op paa *Zachar. 3, 1 ff.* Næsten uvilkaarl. og med en vis Tanke om, at Pastoralbrevene muligen indeholde en Fraraadelse for mig, der vilde træde frem nu, da Virkeligheden var mig nær nok, slog jeg strax efter op og stødte paa 2 Tim 1, 5—2, 14 (idetmindste staaer det saaledes for mig nu 6/12, og vist er, at det jeg der mødte, forekom mig som fornyende Besegling af, hvad der i 1835 lød til mig af 2 Tim 1, 7) [i *Dagb. f. 1835* (pag. 67) staaer: den 19 modtog Kirken mig med det Evangelium: Frygt ikke, fra nu af skal du fange Mskr. Lk 5, 10]. Og allerede nogle Dage inden Opfordringen kom, stødte jeg i Hamann¹ paa [5 Th. S. 160]: Giebt es denn keine Metropolitan-Stelle oder Superintendentur im Darmstädtischen, wo Caroline u. Sie glücklicher leben könnten als unter den Schulfüchsen? Ein bischöpflich Amt ist ein köstlicher Werk als die *πρωτοκαθεδρία* unter Schriftgelehrten u. Pharisaern u. mosaischen Publicisten. Og saaledes havde jeg da, — tilmed da, som et ret Under, Jette [Fru P. C. K.], der gruede for Kbhvn, tager det saa jevnt med Reisen til det nordl. Jyllands Siberien, — Besked paa mine og mine unge Venners Tanker om en Professur, den der vel ellers endnu engang var bleven reist en Storm for, og paa, hvad jeg nyligen havde begyndt at tænke og yttre, at der dog muligen under Uroen i Kbhvn kunde bruges en fritstaaende Universitets-Præst, der holdt Forelæsninger over det N. T. navnlig m. H. t. homiletisk og katechetisk Benyttelse.«

22. Februar 1857 blev Kierkegaard bispeviet af Biskop

¹) *Schriften herausg. v. Fr. Roth, 1824 p. 160.*

Martensen i Vor Frue Kirke i København¹. I det vita, der oplæstes, slutter Ordinanden med at give Udtryk for sine Tanker ved Tiltrædelsen af Bispegerningen: »Kaldet til end større og ansvarsfuldere Hverv end hidtil, gaaer han dette, og de ikke mange Aar, han endnu kan have tilbage, imøde i Tillid til den Herre, der kalder Arbeidere selv i den ellefte Time, og som tilgiver dem, ikke alene at de saalænge vare ledige fra hans Tieneste, men at de kun altfor længe misbrugte den Tid og den Kraft, han forlenede dem, efter hans Modstanders Villie, — til den Herre, hos hvem der er Forladelse, paa det han maa frygtes.«

Først i Marts kom P. C. K. til Aalborg efter paa sin Oprejse at have hilst paa Biskopperne Brammer² i Aarhus (hvor Biskop Bindsbøll paa sin Nedrejse til sit nye Stift traf ham) og Laub³ i Viborg, der skulde blive ham en trofast og forstaaende Ven. Den første Fremtræden for det nye Stift blev, sikkert med Hensigt, ikke til en officiel Kirkefest. Biskoppen valgte at prædike til Aftensang i Budolfi Kirke Søndag 22. Marts over et Stykke af Lidelses-historien, »nærmest over Johs. 18, 37« [»Jeg er dertil født og kommet til Verden, for at jeg skal vidne om Sandheden. Hver som er af Sandheden, høre min Røst«], og faa Uger efter begynder han sine Gudstjenester i den lille Hospitalskirke, hvor han siden, samtidig med Prædiketjeneste paa Fattiggaarden, i særlig Grad føler sig hjemme. Det er baade Barndomsaarenes Dragelse fra Herrnhuternes Sal paa Stormgade og en med Tiden voksende Tilbøjelighed til at »søge de ydmyge Steder«, der fra Begyndelsen af

¹) »Kierkegaard prædikede ikke om Tvangsdaab. Derimod udviklede han en Mængde uopbyggelige Tanker og dialektiske Vendinger om at opfylde al »Retfærdighed«. I det Hele gjorde han ikke noget godt Indtryk undtagen paa Grundtvigianere«. (Martensen til Gude, Ny kgl. Saml. 3450. 4°.)

²) G. P. Brammer, 1801—84.

³) H. O. C. Laub, 1805—82, Biskop i Viborg 1854—78.

faar Biskoppen til at isolere sig, saaledes at han ogsaa i udvortes Forstand bliver servus servorum dei, en Mand, der søger sin Tjeneste blandt dem, der aandeligt og time- ligt er ved Gærderne og Skillevejene. Han blev aldrig Borgerskabets, Magthavernes, »de intellektuelles« Omgangs- fælle og repræsenterede en helt ny Bispetype, ikke mindst, naar han kom omkring i Stiftets Byer og Sogne. I det Hyrdebrev, P. C. K. udsendte, »Almindelig Tilskrift til Menighedsforstanderne og Ordets Tjenere i Aalborg Stift« [S. S. IV 379—88], tager han Afstand baade fra den »pave- lige og statskirkelige Tvang« og fra »alt det, som, naar Tidsaanden lader til at antage en christelig Retning, i Hast og glimrende sees at reise sig paa den gamle Grund«; han vender sig mod dem, der »drømmer om at grunde »ægte kirkelige« Indretninger og Anstalter, hvor Man i det Høieste bygger Pindeværks-Vægge og Hvælvinger af gjennemskaarne Brædder, sig selv til ny Forfærdelse, naar den næste Ildprøve kommer«. Grundloven gav vel Frihed fra megen ukristelig Samvittighedstvang, men aabnede ogsaa Vejen for en »formløs Religionsfrihed«, der havde givet Forførelsens Ordførere megen Fremgang; de skulde regnes som Riset i Herrens Haand, hvorved Menigheden skulde tugtes til Omvendelse. Menighedens Vidnesbyrd skal ikke hænges, hverken ved at man drager ulige Aag med Staten, der med sin borgerlige Tvang og økonomiske Støtte kan hindre Troslivets Vækst, eller ved nogen For- bindelse med den ydre Magt, med Verden. Ligesom Simon Peter maa man gøre den Erfaring, at »der er koldt og slib- rigt i Magthavernes gyldne Haller og paa deres bonede Gulve« (Johs. 18). Dog skal der intet Brudd ske med Folke- kirken, »Hastværks-Reformatorene« er der ingen Brug for, men en taalmodig Bien paa Herrens Tider og Raad i Ar- bejdet. Som Biskop nærer han ingen hierarkiske Ten- denter, men vil søge at være den, der tvætter Disciplenes Fødder (Joh. 13), ikke dramatisk (som Katolikker Skær- torsdag) eller sakramentalt (som Irvingianerne og Brødre-

menigheden), men særlig gennem Skriftemaalsvirksomhed; »tilbydende Dem alle min Haandsrækning til Paaavisning, Aflæggelse og Bortskaffelse af, hvad der under Vandrigen heneden kun altfor ideligen vil hænge ved vore Fødder, selv naar vi ere grundigen aftoede i Herrens Bad, og mens vi stræbe at træde i hans Spor, — og den hele Lærestand i Stiftet min Bistand til at holde dem borte fra vor Kreds, der aabenbare endnu hører andre Magter til og aldeles ikke spørge efter Herrens Veie«.

II. Brydninger i Stiftet.

Forgængeren, Biskop Bindsbøll havde i sit Orienteringsbrev til Kierkegaard (Ny kgl. Saml. 3174. 4°. 17. 12. 56) særligt udtalt sig om de sekteriske Bevægelser i Stiftet¹ og Forsøgene paa at faa oprettet Menighedsraad, og samtidig rørt ved det svage Punkt i Stiftets Skolevæsen², de mange Forsømmelser: »kunde man faa Vendelboerne til at lade deres Børn gaae i Skole i Stedet for at ligge blandt Quæget paa Marken, kunde de ogsaa naae at blive Mennesker«. Sektererne fik lettere Adgang til at faa deres Lærdomme ud i Folket, hvor der ingen virkelig kristelig Oplysning fandtes; de Steder, hvor Kirke og Skole var i Forfald, blev gerne valgt til Udgangspunkter for Angrebene paa den forblindede Statskirke. Ved sine Skolevisitatser kom Kierkegaard til at se, hvor meget en Lærer betød for sin Egn; denne kunde være den aandelige Vejleder, som talrige Lærere fra L. C. Müllers³ Seminarium i Snedsted var det, og Børnene fik da en god og frugtbringende Undervisning; men der var ogsaa Lærertyper, som nu vel hører en svunden Tid til, for hvem Skolegerningen betød

¹) Se især T. Larsens »En Gennembrudstid«, 1-4. 1917-1934.

²) Jfr. Bindsbølls Artikler om Skolegangen paa Landet i Tidsskrift for Almueskoler og Seminarievæsenet 12. Aarg. 1854.

³) L. C. Müller, 1806—51, Seminarieførstander i Snedsted 1842 og i Ranum 1848, død som Sp. i Starup. — L. C. Müllers Eftermæle 1851.

en Forsørgelsesanstalt, og som ingen Uddannelse havde at gaa ud fra. Der var Skoler med saamange Forsømmelser, at Kierkegaard maatte sætte baade to og tre Udraabstegn i sine Optegnelser, og det var ikke allevegne Fattigdom og de lange Afstande, der holdt Børnene væk fra at lære noget.

Af sekteriske Bevægelser var *Mormonismen* den mest farlige, den kom som en Kastevind ind over Danmark omkring 1850 og havde sine Kulminationsaar i 50'erne. Selvom dens Udbredelse og Virkemidler, som det let gaar med Bevægelser, der væsenlig lever i Folkemunde og skjulte Kredse, er blevet en Del overdrevet, betød den en Trusel fra Folkekirkens fortsatte Tilværelse ved dens gennemførte paagaende Agitation og Fordømmelse af »Statskirken«, som man ogsaa dengang benævnte Folkekirken i Polemik, og dens Præster. Bindsbølls sidste Virketid i Stiftet er næsten, som Irenæos' Skrift, en Tid med Gendrivelse af alle Kætterier, da det synes som Religionsfriheden ved Grundloven 1849 giver utallige Bevægelser af mere eller mindre aandelig Art, men alle aggressive overfor Folkekirken, frie Tøjler. Meget, der med et Fællesnavn kaldes Mormonisme, har været almindelige Frikirkedannelser, hvor man enten har forkastet Barnedaaben, søgt at skabe en »ren Menighed« ved Hjælp af Kirketugt, eller med eskatologiske Islæt dannet Konventikler med Lægmandslederskab i direkte Modsætning til det Præsteskab, der blev angrebet som Babels eller Satans Tjenere. Ikke mindst i Vendsyssel har dette været Tilfældet, selvom ogsaa en saa afsides Ø som Jegindø, efter Bindsbølls Optegnelser¹, har været med til at udbrede Mormonisme baade paa Mors og i Ty. Kierkegaard havde allerede, som saa mange andre af Kirkens vaagne Talsmænd, i sin sjællandske Præstegaard taget til Orde mod Mormonerne, der ogsaa søgte i Baptisternes Fodspor at trænge ind i hans Menig-

¹) Visitatsbog (Aalb. Bispearkiv).

heder. Hans, som altid udførlige, Forsvarstale »Om og mod Mormonismen« findes trykt i hans samlede Værker IV Bd. (p. 129—176). Fire Forhold gjorde sig især gældende i Aalborg Stift, hvad Mormonrøret angaar. *De store Afstande* tillod Mormonmissionærene at virke længe og upaaagtet, før der blev skredet ind — og alt der, som Mormonerne, kom som Aabenbaringer af en ny Verden, var i Stand til at daare Sindene i de afsides Egne. Saaledes skildrer en Meddeler til Frederikshavns Avis (1863 Nr. 32, 25. Febr.) Ungdommens Betagethed i det fjerne Raabjerg Sogn, hvor han har hørt en Samtale mellem to Bondepiger Stine og Mariane. S.: Ja Du haa val nok høt, Mariane, de dæ jen aa di Præster, som komme iavten, skal væ grov laant hen fraa? M.: Nei, a haar int høt no om dem, aant i dæi jen skal vær i grumme pæn jei. S.: Jo dæi jen skal jo væ fraa Amerika, aa der æ dem, dæ vil sei for vist, de han skal væ kommen nier fraa Himlen sine Jyvl«. Med deres Velklædthed og den udannedes Overhøflighed betød Mormonprædikanterne en Revolution i mange Menneskers Forestillinger om det religiøse, her var Ønskedrømmen om Storhed og Rigdom levendegjort i stærkt Maal — det fjerne Amerika, det forjættede Land sendte sine Spejdere, der lokkede ubefæstede Sjæle afsted. *Den faste Organisation*¹, som Mormonmenigheden fra første Færd havde som en Arbejdsmetode, der med sine mange »Grene« baade centraliserede og gav Mulighed for paa særlig velegnede Steder at give Plads for lokale Nydannelser. Ved at gennemlæse Oversigterne i »Skandinaviens Stjerne«, Mormonernes Organ fra 1852, ser man, hvorledes Bevægelsen breder sig, i 1855 bestaar Aalborg Menighedskreds af 8 Grene med 17 Ældste og 166 Medlemmer, ialt 216, mens Vendsyssel har 9 Grene med 12 Ældste og 274 Medlemmer ialt. Der er næppe Tvivl om, at de store Tal, som ogsaa

¹) Se Morgenstjernen I, Utah, 1882 p. 146 f. (En moderne Statistik) Sv. Borregaard, Mormonismen, Kb. 1938, p. 17.

Thomas Larsen¹ har i sin Skildring af det aandelige Liv i Vendsyssel, maa behandles med Forsigtighed. *Den skarpe Polemik* mod Autoriteterne, der ikke mindst gav sig Udtryk i Angreb paa Præster og Lærere i Folkekirken, havde Betingelser for at blive vel modtaget i Vendsyssel, hvis Befolkning paa mange Maader har bevaret den fra Knud den Helliges Tid kendte Indstilling til hver Form for Magtsprog. Frh. Avis (1862 Nr. 32. 26. 2) aftrykker, uden Kommentar, en Skildring af det religiøse Liv i Vendsyssel (sandsynligvis fra J. Vahls Haand), hvori det hedder: »Vendelboerne er i det Hele taget et meget livligt og godt begavet Folkefærd. De ere fra gammel Tid af bekendte for deres Opsætsighed og Frisindethed, og denne Aand have de hellerikke mistet i Tidernes Løb ... Dertil kommer en temmelig stærk Mistænksomhed, navnlig mod Fremmede og den, der ikke er deres Ligemand«. En Baptistpræst (ibd.) erklærede aabenlyst, at »i Grunden vandt de mere Fremgang, dengang deres Virksomhed var forbudt«. Dertil maa billigt indrømmes, at de fleste af Kirkens Mænd overfor enhver Indblanding udefra i Sognets Forhold², end-sige i deres egne Sager, bevarede et oplyst Enevældes »Vi alene vide«. Kierkegaard omtaler da ogsaa i Visitatsbogen en Præst som den, der værgede sin Menighed mod Mormonerne ved at latterliggøre dem; andre Steder stod det paa Prygl. Mormonerne valgte hurtigt at sende Missionærer, barnefødt i Vendsyssel, tilbage over Atlanten³ for at vinde Proselyter blandt deres egne; de gyldne Frihedsløfter i det fjerne Utah lokkede ligesaa meget som de Brokker af religiøs Forkyndelse, som oftest næppe var til at skelne fra Baptisternes og paa nogle Steder den gamle Pietismes Toner. Endelig *Kirkens Fornedrelse*. Selvom der ogsaa i Vendsyssel var Præster, som f. Ex. E. W. Beg-

¹) En Gennembrudstid I, 1917: 26.000 døbte, 14.000 udvandrede — maa gælde Perioden 1850—1915.

²) Ibd. 118.

³) Se Fortegnelsen i Morgenstjernen II, p. 10, 57, 74.

trup¹ i Flade og J. Vahl² i Jetsmark, der med Mund og Pen tog til Genmæle mod Mormonerne³, og mange af de »Disputatser« med mere eller mindre stormfuldt Forløb, der blev holdt omkring i Sognene, gav Sognepræsterne Lejlighed til at advare mod Mormonernes Vranglære, var det vigtigste dog Omsorgen for de enkelte i Menighederne, Sjælesorgen; men af flere Grunde var Vendsyssel stedmoderligt behandlet med præstelig Betjening. Dels var der mange uhyre vidtstrakte Sogne med spredt Bebyggelse, dels Tre-Sogns Pastorater, hvor en enkelt Præst, hvor nidkær han saa var, ikke kunde naa at blive »alt for alle«, dels syntes Vendsyssel at have faaet mange Præster af Peter Homos Observans, Mænd, for hvem Præstegerningen var et Erhverv⁴ og ikke et Kald, dels var der kun meget faa Steder Rester af gammel Vækkelseskristendom, Saltumegnen, Mors og Kær Herred kommer her i første Række. Som Præst saa Menighed.

Kierkegaards Indstilling overfor den truende Mormon-invasion var præget af dyrekøbt Erfaring. Han havde i sine første Præsteaar maattet virke i Sogne, hvor Baptister trængte ind, og han valgte da, som nu, aandelige Vaaben. Han søger at skaffe Vendsyssel Præster, der ikke blot er gode Prædikanter, men ogsaa Sjælesørgere, Mænd af Kampmanns, Algreens, Spleis og Jeanssons Støbning, Personligheder, der paa et afgjort kristent Stade havde vidst at kunne være en Menigheds Ledere, ligesom han ogsaa, hvor han har Indflydelse paa Skolevæsenet, søger at faa Lærere ind, der er aandelig veludrustede. Han tager selv ud paa de Egne, hvor Sektererne arbejder, for at søge at vinde dem tilbage, der har ladet sig rive med, og give de vaklende Mod til at staa fast paa Folkekirkens Grund.

---

1) E. W. Begtrup, 1809—92.

2) 1828—98, død som Sp. i Nørre Alslev, Missionshistoriker.

3) Er Mormonlæren sand eller ikke. 1857.

4) En Præst i Vendsyssel søgte i 60'erne Embedet som Borgmester i København!

En væsenlig Grund til en Reprimande til en Præst (i B.E.C.)¹ er, at han under en Visitats har fortiet, at der arbejdedes af Mormoner i hans Sogn; havde Bispen vidst dette, havde han grebet ind paa Stedet. Men mest af alt giver han ved sit eget Exempel det smukkeste Bevis paa en aandelig Myndighed. Han ser i de forledte og frafaldne Kirkens Brøst; det gælder om at læge Saar, ikke om at hævde et Kirkeregimente. Ogsaa heroverfor maatte han følge sit Livs Valgsprog: Den, som tror, haster ikke. Der skulde Kærlighed, Taalmodighed og kristelig Oplysning til. Især gjaldt det om at vinde Børnene og Ungdommen tilbage, da Forældrene oftest stod for stejlt overfor alle Forsøg fra Kirkens Side til at kunne drages tilbage. Fra en Skole-visitats i Kær Herred 1865 melder Visitatsbogen om en Skole med 83 Elever, og Forholdet mellem Forsømmelse og Besøg er 283 : 228 (!!). »Desuden et betydeligt Tal af Mormonske eller Baptistiske Forældre, af hvilke en Del foregives at undervises hjemme, men, efter dem at dømme, der mødte, skrækkeligen forsømmes . . . . adskillige Børn opvoxte paa den Maade ikke blot i religiøs Henseende uden nogen virkelig Undervisning, men ogsaa i de andre Fag og blive næsten aldeles Idioter«. Biskoppen formaner derfor alle Vegne Præster og Lærere til at være sig deres Ansvar bevidst, han sender Psalmebøger, Luthers Huspostille, Testamenter, god Læsning ud til de truede Kanter, men altid hævder han, den kirkelige Opgave aldrig skal gennemføres som ved et Magtsprog; der skal flere i Arbejde, og de, der er i Gang, skal tage bedre fat. Menighedsraadene i deres første Skikkelse blev en Skuffelse; kun paa Frederikshavnegnen, hvor den før nævnte Pastor Begtrup i Flade, sammen med Pastor Thaning i Frederikshavn, var virksom for disse, kom de til at spille en kort Rolle, ellers var Tiden ikke moden dertil. Først med de stærke Vækkelser, ved grundtvigske og indremissionske Præster og

---

¹) Biskoppens Extra-Copiebog, Bispeark., Aalborg.

Lærere i 60'erne og 70'erne, kan Mormonfaren siges at være ovre, omkring 1880.

Med *Baptisterne*¹ og deres Virksomhed var Kierkegaard ogsaa særlig fortrolig fra sin Gerning i Pedersborg, hvor han nogle Gange var lige ved at skulle afskediges af Biskop Mynster, der i den overbevisningstro gamle Konfirmand, Peter K., som ikke ved Tvang vilde døbe Baptistbørn, kun saa en »kedelig Sophist«, det gjaldt om at holde i Ørerne, og som han som Sjællands Biskop i hvert Tilfælde holdt ude fra den Kirkekommission 1853, der skulde finde Retningslinierne for den nu fire Aar gamle Folkekirke. I Vendsyssel synes Baptisterne at have undgaaet Mormonismens larmende og bevidst insulterende Angreb paa Folkekirken, fra hvilken de blot ønskede at være skilt ud. Thomas Larsen², der har levet midt i de Egne, hvor de forskelligste Strømninger brødes, Taars-Brønderslevegnen, skildrer dem som »stræbsomme, flittige Mennesker, der ikke gjorde Allarm, men gik stille med Dørene og ikke forførte Folk til at forlade Landet«, de opfattedes nærmest som Pietister med en afvigende Mening, hvad Barnedaaben angaar. Dog betød det ikke, at de havde stukket Sværdet i Skeden. Kierkegaard beretter selv³ om en Visitats i Try (Østvendsyssel) om et Baptistbarns Moder, »en temmelig kjæphøj Kvinde, der vilde prøve Styrke med Bispen i en Hoben Spørgsmaal, men dog tilsidst blev ligesom noget ramt af Ordet om, hvorfra egenlig hendes og deres Indvendinger mod Barnedaaben stammer«. Ofte kæmpede Mormoner og Baptister vældige Ordkampe i Sognene, hvor Baptisterne særlig ved deres Bibelkundskab vandt Indpaa mange Steder, saaledes at Vendsyssel stadigt har mange Baptistsamfund. Baptisterne lagde i deres Forkyndelse

¹) Larsen og Olsen: De danske Baptisters Historie, 1896.

²) A. Skr. p. 62 ff., jfr. hans Farfars Udtalelse: »Jeg har da nogle sære »spøgels« Børn, to er Mormoner, en Baptist og Lars Peter er Grundtvigian; den gamle Tro duer ikke længer« (ibid. p. 75).

³) V-P. A. 101 r.

Vægt paa det vækkende. I en Indbydelse til Baptist-Møde hedder det¹: »Enhver, der har Kjærlighed til vor for os korsfæstede Frelser, Jesus, og Lyst til at høre ham forkyndes, indbydes herved til dette Møde«, og ved folkekirkelige Kampmøder mod Mormoner, f. Ex. i Ugilt, hvor Lægmanden Jørgen Ottosen sammen med Stedets Præst, Krøyer, talte, kommer en Baptist dem til Hjælp, uden at det dog fører til andet end Modsætning paa den anden Front: Daaben².

III. Visitatoren.

For at give et Billede af det Stift, Kierkegaard nu skulde søge at lede igennem alle Storme, skal der gives et kort Uddrag af hans Conceptbog for Indberetninger om Visitatser³. Jeg takker Stiftets nuværende Tilsynsmand, Biskop Smith for Tilladelsen til at gennemgaa og udgive det Stof, der her fremdrages. Jeg haaber, at Forholdene inden alt for længe kan medføre, at jeg kan give en fuldstændig Udgave af Biskop Kierkegaards Visitatsoptegnelser 1857—75. De giver et klart Billede baade af Stiftet og dets Biskop.

1857. I. TOUR

Øster-Han Herred. Visitats i Øland Sogns Kirke 9/6 57. Trods det ustadige Veir, havde af den lille Menighed en ret anseelig Kreds givet Møde. Roskildeconvents Psalmebog var indført istedetfor den Evangeliske. Sangen gik nogenledes. Sognepræsten H. L. Carl Bagger⁴ prædikede efter Rom 3, 23-26 »om den christelige Retfærdighed«, en ganske dygtig lille Udvikling (og ret godt holdt), men noget

1) Frh. Avis 1863, Nr. 158, 10. Okt.

2) Frh. Avis 1863, Nr. 45, 20. Marts.

3) Forkortet V-P, Visitatsprotokol. pag. 87.

4) Hans Carl Ludvig Bagger, 1807—91.

tør, mere dogmatisk end homiletisk, og atter mere system-dogmatisk end ret indtrængende og omfattende bibelsk. Jeg knyttede mig til Themaet, som berørende Christendommens Kjerne og Stjerne, næst hvilket saa endnu Meget andet og navnlig da om Troens Frugt for den Retfærdiggjorte kunde være at indskjærpe, men hvilket jeg dog — quoniam nunquam satis dicitur, quod nunquam satis discitur, — endnu engang vilde gennemgaae, bekræftende hans Vidnesbyrd [: Synden (personligt og individuelt), Lovens Trudsel og Guds Uforanderlighed — Fyldestgjørelsen (ved Herrens hellige Vandel og uskyldige Lidelse og Død) — den troende Tilegnelse deraf (Treenigheden)]. Derefter katechiserede jeg over Luc. 15, 11-fin. og endte med Hævdelse af Daaben som Barnedaab. Børnene svarede ret godt, det sidste Punkt syntes af Præsten at have været klaret godt og indtrængende for dem. Da Slutningen heraf syntes at gjøre stærkt Indtryk paa Menigheden, sluttede jeg med en kort Formaning efter Joh. 13, 17-18. — — — —

Torsdagen den 11 Juni (pag 88) visiteret i Broust Kirke. Den er mørk, ringe udstyret, umalede Planker at sidde paa, en Smule Liste imellem Stolene til at læne sig til, Bjælkeloft, et Pulpitur i den (vestre?) Ende, med en Mængde smaa bibelske Malerier paa, inde paa hvilket forhen har været et Orgel, — en Herskabsstol som et hængende Fuglebuur ved den (nørre?) Væg, en ringe Altertavle, derimod et pragtfuldt Alterklæde (Grabows og Ranzow's Vaaben!) og en deilig Messehagel med den Korsfæstede paa (ital. Arbeide!). Menigheden var overvætted talrig tilstede (Sognet har da ogsaa ca 1600 Mennesker, og Folkemængden er i stærkt Tiltagende). Ogsaa Ungdommen var mødt i et ret godt Tal ca 60 (deriblandt dog nogle af Skolens Børn, der havde forlangt at maatte være med). Jeg antager, at de i tre Aar confirmerede tilsammen ere ca 90, men nogle ere naturligvis fraflyttede o. s. v. Af Mormoner og Baptister findes her nu Ingen, i 1854 udvandrede en enkelt Mormon, Besøg af deres Prædikanter

ere ikke sjældne. Pastor Jacobsen¹ (før i Umanak 7 Aar, her 33, — hans Kone er næsten blind, begge meget gamle) prædikede ret livlig, men temmelig løst over Jac. 5, 16-20 og havde til Thema: »Syndsbekjendelse og Forbønner, fremstillede som rette Lægemidler, der tilligemed Ordet og Sacramenterne formaae at helbrede den aandelige Svag-
hed i Sjelen, der er en Følge af Syndigheden i vor Natur« (sic.). I Virkeligheden oplæstes Jac. 5, 16-20, og Talen berørte, at der er en ond Side i vort Væsen (Hovmod, Vrede, Vellyst, Ladhed; — Gjerrigheden, der nok her i Egnen og hos Folket kunnet gaaet for de fire andre, ignoreredes), og at vi derfra vilde vende os til Texten: det havde altid været Brug at bekjende Synderne indbyrdes, — vi skulle jo dog alle samme Vei (til en sentimentalsk udmalet Himmel) — og at bede for hverandre, og vi burde jo se at omvende hverandre (v. 20). Herimellem temmelig løse Talemaader om vor Daab, Daabspagt, Christus den aandelige Konge etc., der syntes at være enten Reminiscentser fra en livligere christelig Forkyndelse og (p. 88 v) Tro, eller eftersnakkede min Katechisation igaar. Jeg taleder derfor over samme Text bestemtere om Syndsbekjendelse og Forbøn, over v. 16: Bekjendelsen for Mennesker som velgjørende, men ikke altid mulig undtagen for det ene Mske J[esus] Chr[istus], hvem vi kunne bekjende Alt. — Forbønnen af Andre for os (og os for dem) som velgjørende, men dog egentligen kun virksom i sin Enhed med J. Chr. Forbøn for os i Kraft af den stiftede Forsoning — knyttede saa dertil Anviisningen paa Veien til hos ham at finde aabent Øre for og mildt Svar paa vor Bekjendelse, og at nyde godt af hans Forbøn: Troen og Daaben. Katechiserede saa over Luc. 10, 21 til Enden — berørte mod Slutningen Spørgsmaalene om BARNEDAABEN og prøvede Børnene ogsaa i Udlæggelsen af Børnelærdommen (Budene = Forsag: Tro *paa* osv.) Præsten katechiserede bedre end

¹) Chr. Fr. Jacobsen, 1788—1859.

han prædikede, men stivt efter §§ i Lærebogen og tildeels med tvungne Spørgsmaal.

Der tænkes paa at indføre Roskildeconvents Psalmebog istedetfor Kingos: Stemningen lod til, uden Agitation, at være for Forandringen.

Lørdagen den 13 Juni visiterede jeg i Torslev Kirke, Torslev-Svendstrup Pastorat, der er stor og rummelig; den braeske Begravelse i den (vestre) Ende. Prædikestolen og især Altertavlen med temmelig simple Træfigurer, derimod Kande, Ciborium, Kalk og Disk, alt af Sølv, skjænket (168*, 1701 — c), Gulvet af Muursten. En meget talrig Forsamling var mødt. Pastor Prytz¹ prækede over Luc. 11, 1-4 (Texten paa ugentl. og Maanedes-Bededag taget af Alterbogen). Thema: 1) Bønnens Nødvendighed — (vor Trang — Herrens Befaling), 2) Nødvendigheden af at bruge Herrens Bøn — (vor Uformuenhed — Menighedens Sammenhold). Foredraget synes affecteert, sødligt, sentimentalt; men mulig er det Natur og (mindre heldig) Individualitet. Tankegangen var vel i det Hele den angivne, men ingenlunde fri for noget hoppende eller slingrende. Uheldigst var nogle Overdrivelser, som at vor Bøn er omsonst, saalænge vi ikke have lært at bede i Jesu Navn, thi saa passer det »Herren siger« (sic istfor Jac. Brev), at vi faae Intet, fordi vi bede ilde o. desl, ligeledes det uafsladelige »mine elskelige Venner i Christo«, med hele Forudsætningen af ægte og levende Christendom hos Tilhørerne en masse. I det Hele med Iver, med Dygtighed og Held, stundom lidt forstyrret ved noget falsk Rhetorisk og Sentimentalt. Han skriver ikke sine (p. 89 r) Prækener af Mangel paa Tid til at overkomme det (vide infra). Jeg taledede over Herrens Bøn (udlæggende den som den syvlebne Ædelsteen, Løftet om Bønhørelse i Jesu Navn, som den Stjerne, i hvis Lys den ret straalere, at Herren lærte »sine Disciple« den, saa kun af dem (omvendte og troende)

1) Peter Chr. Prytz, 1807—77, siden i Hellested.

kan det ret og levende bedes Fader — Vor — og de syv Bønner — ved anden og syvende ogsaa berørende Forventningen, som i denne Egn havde rørt sig stærkt, om, at idag skulde Verden forgaae og Christnes Tanker og Følelser i denne Anledning i Modsætning til Verdens. Jeg katechiserede over Mtth. 9, 1 ff den Værkbrudne med særlig Anvendelse paa Daaben og Barsedaaen. Præsten optog igjen (sit »Omsonst«) sin Prædiken, hvilket var mindre heldigt, hvilket jeg bagefter gjorde ham opmærksom paa. I hans Huus er en tarvelig og en christelig Tone, de Smaa bede tilbords og ved Sengetid; for de Ringe og Fattige i Menigheden virker han med personlig og pecuniær Opoffrelse; hans store Vogn fører Husets Folk og Egnens Folk til og fra Kirke (Torslev Kirke er $\frac{1}{4}$ Miil fra Præstegaarden). Hans Stude pløie for Smaafolk i Sognet (teste ipso), han modtager til enhver Tid og kommer omkring til Alle, hvilket, da han boer udenbyes og langt fra begge Kirker, ligesom hele Befolkningen er stærkt spredt, tager megen Tid; han fører sin Dagbog og Copibog næsten med et Bind folio (lille Bind rigtignok) om Aaret, — hvilket vist for en stor Deel er reent overflødigt Arbeide, — samt sine Kirkebøger smukt og langt fuldstændigere end nødvendigt. Og over alt dette kan han ikke komme til at føle sig færdig, men føler sig overlæstet . . . . . Ogsaa hans Skrivelser have noget Søgt, ligesom hans Retskrivning. Han skal være en stor Disputator i sin Kreds, men kunde vist have godt af, vel og temmelig let ved, at komme i en Kreds, der deri var ham bedre voxen, ligesom der er nogen Bitterhed i ham over ikke at blive befördert, hvortil hans Anciennitet vistnok synes at berettigede ham, saavel som hans Nidkjerhed og det temmelig trykkende Forhold, hvorunder han med Kone stræbe at komme igjennem. Hans Retsind bliver nok ogsaa stundom til Stridighed mod Menighedsmedlemmer, Kirke-Eiere etc. Ønskeligt var, om han ved passende Befordring, hvortil hans Gaver og Nidkjerhed ligesaavel som hans Anciennitet o.s.v.

berettige ham, kunde komme i en mindre trykkende Stilling hvad det Udvortes angaaer, og i en Kreds hvor flere Colleger vare ham voxne om ikke overlegne, hvad det aandelige angaaer.

(p. 89 v) Søndagen den 14 Juni i Leerup Kirke, Leerup-Tranum Pastorat. Den er lille, af firkantede Kampesteen med faa smalle Vinduer, lav Hvælvning, simpel udstyret, Taarnet synes at være brøstfældigt, det er af Muursteen. Alterkar og Klæder ret gode. (Tranum Kirke ligeledes af firkantede Kampesteen, er større, lysere og vakkere. Annexet har her ca. 700 Sjæle, Hovedsognet Leerup ikkun ca. 280, — i Annexet ligger endnu Kaldet tilhørende »Tranum Præstegaard«, derimod boer Præsten i en fordums Herregaard »Leerupgaard«, og eier endnu 3, 4 Smaagaarde, der ere oprettede paa en Deel af sammes Jorder). Forsamlingen var ret talrig, ogsaa Ungdommen, (men iblandt samme vist enkelte uconfirmerede). Pastor Asp¹ prækede over Dagens (1 Trinit.) Evangelium Luc. 16, 19 ff, Thema: hvad lærer den hellige Skrift os om de Saliges Tilstand? Som Indledning om Guds straff. Retfærdighed, m. H. t. hvilken han ofte havde udlagt Texten, idag valgtes saa det anførte Thema og udførtes ret godt (= den § i Balles Lærebog, som handler derom) med god Bibelkundskab, i god Sammenhæng, med ret godt Foredrag. Nogle Advarsler mod at tage de hvide Klæder og Palmegrenene egenligen kunde have været sparte (hvad jeg bagefter sagde ham), saameget mere som han lod til at ville udgive det for gammeltestamentligt Billedsprog, vi Christne vidste bedre Besked om. Men saavel denne Plet, som enkelte andre Reminiscentser af en stiv rational, Supranaturalisme vare aabenbart kun Residua, der ikke i hans Tankegang vare modent magtede og overvundne, medens de hverken hindre hans Forkyndelse eller hans Overbeviisning i at være væsenligen christelig. Jeg udhævede det af ham forbi-

1) Niels Peter Asp, 1797—1873 (afsk. 1866).

gaaede i Texten »evigt Liv« og Forsmagen her i »Guds Fred«, men indskærpede saa hovedsageligen at høre Moses og Propheterne, hvis det ikke skulde være forgjæves, at En var kommet til os fra de Døde. Katechiserede over Matth. 3, 1 ff, hvilket gik noget simpelt; da Præsten havde forsøgt sig, forsøgte jeg det atter, hvor Svarene faldt lidt bedre, saa Ungdommen lod nogenl. vel oplyst. (p. 90 r) Da jeg spurgte efter mulige Klager, svarede der særdeles livligt med et mangestemmigt Nei. I det Hele ere nok begge Parter virkeligen tilfreds og vel passende, Sognebeboerne fra Fortiden af fri for Sviir, Tyveri o dsl., trøfaste Kirkegængere (ad de slemme og lange Veie), men uden Spor af nogen senere Opvækkelse. Mormon-Streifere have hidtil intet Gehør fundet. En kjørte jeg nok forbi Dagen efter. En gammel Kæmpe-Degns Sang (Kingos Psalmebog) følges og beundres af Menigheden nu i et halvt Aarhundrede, — den har idetmindste Kraft. —

Vester-Han-Herred.

Tirsdagen den 16de visiterede jeg i Kollerup Kirke (Pastorat Kollerup, Hjortdals og Skræm). Den er stor, hvælvet, høi, lys, kort her i Egnen udmærket. En meget talrig Forsamling indfandt sig, — rigtignok $\frac{1}{2}$ Time over Klokkeslet, — vel over 300 Mennesker. Ogsaa den confirmerede Ungdom var mødt med ca. 50 (af c. 60). Sognepræsten, Hr. Fr. Wilh. Lund¹, prækede over Epistelen for afvigte Søndag (1ste Trinitatis) 1 Joh. 4, 16-21 og det Thema: Gud er Kjerlighed. Med megen, muligen lidt overdreven eller dog søgt, Langsomhed og Høitidelighed og en ikke i det Store aldeles sikkert fremskridende, i det Mindre vel leddet og velleddet Tankegang, bibelsk og dygtigt; kun iagttoget ikke Hensynet til vore Menigheds relative Umodenhed o: det johanneiske Standpunkt. Jeg ta-

¹) F. V. Lund, 1812—98.

lede over, at Æblet aldrig triller saa godt, det jo smager af Stammen o: at vi ere rundne af Kode af ham, der er Kjærlighed; — at den tilsyneladende Abnormitet rigtig nok oprindelig kommer fra Faldet, men for os (Døbte, Underviste o.s.v.) dog egenligen fra Utroskab mod den skete nye Indpodning, — derfra om Daaben og Pagten og dennes daglige Fornyelse som Betingelse, hvis vi nogen- sinde skulde naae til ægte Kjærlighed. Han katechiserede, en lang Indledning maaskee fraregnet, ligesom han præ- kede meget godt. Jeg efter ham over Matth. 22, 34 ff, Pharisæernes Væsen, Lovens Oprindelse, Bestemmelse som Tugtemester. — Børnene svarede fortrinligen. — Alterkar osv. i det Hele i Orden. Kirkegaarden forsømt.

Torsdagen den 18 Juni visiteret i Thorup Kirke (Pasto- rat Thorup, Kliim og Vust). En meget talrig Menighed var mødt, bestaaende af Medlemmer fra alle tre Sogne, ligeledes en (p. 90 v) meget fuldtallig Ungdom. (Men baade i Kirke og Dagen efter i Skole mødtes der ½ Time eller mere bagefter, hvilket skal være herskende Uskik her, me judice favente aut connivente pastore). Sognepræsten Hr Kofoed¹ prædikede ligeledes over 1 Joh. 4, 16-21 (ved Kol- lerup), Epistelen fra den foregaaende Søndag: om Kjer- lighed til Gud og Mennesker: 1) det er de Christnes Gode at turde troe, at Gud er Kjerlighed (udførtes ret godt, med omend noget usigtet, — gammeltestamentlig Indled- ning), 2) vor Kjerlighed maa kunne staae Prøve paa Dom- mens Dag, den maa derfor udspringe af et reent Hjerte, en god Samvittighed, en uskrømtet Tro (1ste Tim. 1, 5) (uden levende Overgang, udførtes forvirret, Forudsætnin- gen immer, at den omspurgte Kjerlighed var i Tilhørerne), 3) Kjerligheden driver Frygten ud, men kun den fuld- komne Kjerlighed (en god politisk Udvikling o: Revolu- tionsaanden, men *her* dels overflødig, dels uden indivi- duel Application), i det Hele ret godt og med [mere] Benyt-

¹) Peter Kofoed, 1806—67.

telse af det Gamle Testamente end sædvanligt. Jeg yttrede, at Kjerligheden vistnok var Maalet (han havde sagt »Veien«) og, forsaa vidtsom den er begyndende og voxende Noget af Veien, men at vi især trænge til at komme ind paa Veien — om denne (Veien) handle utallige Steder. Jeg taledede over det af ham mindre heldigen berørte 1 Tim. 1, 5, men dette i omvendt Orden: Kjærlighed = Frugten, det rene Hjerte = Blomsten, den gode Samvittighed = Knoppen, den uskrømtede Tro = Spire og Stengel og endeligen Omvendelsen = Jordens Beredelse. Gjennemgik saa i omvendt Orden alle disse Led. Præsten katechiserede godt, og Børnene vare meget vel underviste. Jeg lod dem læse Luc. 18, 15 ff og siden v. 10 ff og katechiserede over Børnedaaben og Daabspagten.

Søndag (2 Trin.) 21. Juni i Tømmerby Kirke (Tømmerby og Lild Pastorat). Pastor Biilmann¹ prækede over Dagens Ev. Luc. 14 ff ret brav, med Spor af den unge NB. Prædikant. Jeg skærpede Applicationen, ei blot ikke at afvise, men dagligen tiltage i at gaae efter Indbydelsen. Han katechiserede ret godt, og Ungd. var ret flink. Jeg katech. over Joh. 9, 1 ff. Den evang. Psalmebog er indført for 8 Aar siden (!). En Mormon (Skolel. Myrups Broder Lassen (sic)) er etableret i Sognet. Præsten omtalte, ved min Forespørgsel i Kirken, Faren af deres Forfør., jeg sagde et Par Ord om, hvem der vil stoppe deres Munde, der tale Løgn og *hvorledes*, der optoges med særdeles Interesse. I det Hele vakkre Menigheder, Lærere og Præst. Kirkegaarden anbefaledes til den flinke Kirke-Eier, en Bonde.

Tirsdag 23 (p. 91 r) i Øsløs Kirke, Pastorat Øsløs, Vesløs, Arup. Pastor Esmann² prækede over Sir. 25, 8 »om en christelig Børnetugt«. Jeg maatte derfor optage *hele* Stedet Sir. 25, 7-13 og *prækede* over Herrens Frygt og Troen som *Begyndelsen* til et christeligt Liv, Kjærligheden

¹) C. L. Biilmann, 1809—76.

²) M. V. Esmann, 1799—1870.

som dets Maal. Menigheden var talrig tilstede. Prædikanten, trods Misgrebet baade m. H. t. Text og Thema, ikke ubegavet, retsindig og christelig. Kirken rummelig, med Bjælkeloft og iøvr. som Middel-Slagset her i Eggen. — — Og fra en enkelt Skolevisitats: . . . i Ølands Sogns Skole den 8. Juni 1857 Eftermiddag. Læreren O. L. Grønborg¹, forhen Rigsdagsmand, synes i det Hele en brav Lærer, katechiserede ikke ilde, stundom med Følelse og indtrængende; naar det ikke vilde gaae, stundom lidt gnaven. Børnenes Kundskab var i Gjennemsnit vel kun = g. —

Kierkegaard, der var en meget flittig og omhyggelig Visitator, som i sin 18aarige Bispetid, trods mange Afbrydelser ved Sygdom, Københavnsophold o. l., naaede at gennemvisitere sit Stift fire Gange, enkelte Steder endda fem, tog samme Efteraar (1857) til Østvendssyssel.

II. TOUR

Dronninglund Herred. Den 11. October (18 Trin) hørte jeg Pastor Hansen² i Sæby prædike over Dagens Evangelium samt holde Communion og Daab, den sidste efter endt Tjeneste, hvilket er ulovligt: han forsikkrede, at han, naar der ikke var Communion, tog Daabshandlingen med ind i Gudstjenesten, hvilket allerede var et Fremskridt imod, hvad han havde forefundet; men at det paa Comuniondagene ikke lod sig sætte igjennem. Prædikenen var ikke ilde, dog uden dybere Studium af Texten og uden ret Fynd og Energi, men fremfor alt beregnet paa en ganske anden Tilhørerkreds, forsaavidt som den navnlig ogsaa udførligen hævdede det Overnaturliges Berettigelse og Vigtighed baade i Christi Person og i hvad vi troe om ham. Evangel. Psalmebog bruges. — — — Kirken lang (en halv Korsfløi er udleiet til en Kjøbmand for 14 Rdrl!) og lys,

1) L. Bøgeskov: Tre Gennembrudsmænd. 1905.

2) Hans Jørgen Hansen, 1818—96, senere Provst.

med en meget mærkelig, godt restaureret Marie-Altartavle. Vinduet bag samme siden ifjor smagløst dekoreret med farvet Glas, hvilket har kostet en Del Pænge. NB. Det bemærkes, at min Nærv. i Sæby var uanmeldt.

Horns Herred. Den 13 Oktober. Tirsdag Kl. 11 visiteret i Frederikshavns Kirke. Den ligger 2700 Alen fra Havnen, i og ved en Allee og Plantage, unseelig og skrøbelig, med Bræddeloft, ringe Altartavle (men smuk ny Hagel), er god at tale i fra Chorsdøren, skal være det mindre fra Prædikestolen, ialtfald er Stillingen der noget tvungen. Planen at ville faae en ny Kirke tilveiebragt i Byen selv, hvortil Plads i Byen selv er reserveret, skader rimeligviis, hvad der endnu gjøres for den, der staaer; uden at de 60.000 Rdlr eller Mere i en nær Fremtid ville kunne tilveiebringes. Om Vinteren og da især i Storm eller naar Sneefald forekommer, kan den nuværende Kirke vanskelig besøges. Sognepræsten Thaning¹ prækede ret godt over Rom 3, 23-25: hvorledes kunne vi Syndere vorde retfærdiggjorte? (Dispos.: Daaben alene retfærdiggjør ikke Mr. 16, 16 — vore Gjæringer ikke Rom 3, 20 — at dele Hjerter [nunc et sic!] skaffer ikke Guds Velbehag, Aabenb. 3, 15. 16 — derimod Troen paa Christus — af den udspringer saa Helligjørelsen). Uagtet den høist mislykkede Disposition blev Fremstillingen, maaskee fordi jeg havde advaret ham med Hensyn til N. T., nogenlunde uanstødelig, men svag og uden Fylde eller Liv. Jeg optog den af ham baade mundtlig, da jeg advarede ham, og i Prækenen antydede Tilbøielighed hos Nogle i Menigheden til at rive Daaben fra Troen (»vi ere jo døbte og behøve saa blot at undgaae egenlige grove Laster«) som en Yttring mere af, at Menneskene hyppigen adskille, hvad Gud har sammenføiet, og taledes saa om den uadskillelige Forening mellem Tro og Daab: hin som Tilegnelse af, hvad der skjænkes i denne. Han katechiserede over Balles Lærebog

1) J. G. Thaning, 1816—93.

3 Cap.s Begyndelse; jeg fortsatte og afsluttede, da hans Udvikling var noget mat og tør, — og catechiserede saa over Mr 2, 1 ff (den værkbrudne). Ungdommen var talrig, nogenlunde undervist; af de Voxne kunde flere være mødte. Kirkesanger Svirkjær, som er 64 Aar og næsten blind, om end nu i Bedring, understøttes af sin Søn. Roeskilde Convents Salmebog er indført.

Et Menighedsraad er her dannet i Pastor Böhmers¹ Tid, men først sammentraadt og begyndt at virke i Thanings. — Efter at jeg den 14de Klokken 6 havde holdt Bibel-læsning i Kirken (ved Lys) for en meget talrig Forsamling, confererede jeg med Menighedsraadet, saae deres Protokoll, anbefalede Indførelsen af Skriftemaal om Lørdagen, en Høitid paa Helligtrekongers-Aften m. v. til deres Overveelse. Dette Menighedsraad tør der næres godt Haab om.

Den 15. Oktober, Torsdag Kl. 11 visiteret i Elling Kirke. Kirkegaarden er for lille til Befolkningen, den bør udvides og holdes ordentligere (p. 95 v), hvilket Menighedsraadet lovede at virke for. Kirken er hvælvet, (Choret derimod med Bræddeloft), men formørket med uhyre Pulpiturbure. Alter-Kar og Klæder upaaklagelige. — Menigheden ikke endda saa lidet talrig tilstede, Ungdommen meget talrig. Sognepræsten Hr. N. P. Møller² prækede saa nogenledes over Joh. 18, (36) 37. Thema: Christus som vor Konge (hans Rige er almindeligt, — han er i Besynderlighed sin Kirkes Herre og Konge, — vi bør aldrig trættes i vore Bestræbelser for hans Rige, — ei alene her, men i al Evighed er han vor Konge). Dispositionen blev strax fremsagt, og som Oversigt endte den atter det Hele, der varede c. 18—20 Minutter; han talede hurtigt, ikke uden en vis fysisk Livlighed, men uden ret Fynd og uden virkelig Udvikling, i et Bogsprog, saa at sige, hvori enhver Ting, saasnart den var fremsat i nogle faa, ligesom tilspidsede

¹) H. A. Böhmer, 1812—?.

²) N. P. Møller, 1810, død som sindssyg 1859.

Udtryk, ikke kunde omtales mere, fordi dermed alt var optaget o: flygtigen berørt, — han forstaaer slet ikke via negationis. Feilene, som jeg her maa berøre ved Prækenen, hænge nok sammen med en legemlig-aandelig Sygelighed hos ham: snart exalteret Hastværk, snart slap Modløshed — see nedenfor. End stærkere kom Hastværket frem ved hans Catechisation, der i samme Tidsrum omtrent afhandlede: A, de christelige Fester (en passant lærtes, at de vare vigtigere end Søndagen (!), og til dem regnedes saa Nytaar, Fastelavn, Langfredag, Store Bededag (!) — B, at Beviset for Christendommen ligger i dens Indhold, naar man gjør sig bekjendt med den, og endeligen Chr.dommens Indhold korteligen efter Balles Lærebog. — — — Jeg indledede med Rom. 1, 11-12 og taledede om Christus som Prophet og som Ypperstepræst, samt at han som Konge nu kun vil være det aandeligt, ved aandelige Midler over frivillige Undersaatter, i sin Tid ogsaa udvortes, indtil da er Enhver, der som Pave eller Mormonpræsident, vil være baade Prophet, Præst og Konge, — det sidste paa udvortes Maade, — en Antichrist. Katechiserede efter Matth. 3, 13 ff. over Forholdet mellem Herrens Daab ved Johannes og den Daab, vi modtage hos Herren, især fremhævende Modsetningen mellem begge [*πασαν δικαιοσύνην*], — om de Smaaes Berettigelse til at døbes, og om Daabens Kræfter, alt under stadigt Hensyn til Mormonismen, der især i Jerup og Napstjert har en Del (16?) Tilhængere.

Om Aftenen vare Menighedsraadets Medlemmer anmodede om at møde i Præstegaarden, hvor jeg confererede med dem om, hvorvidt Valget kunde antages at være behørigt anmeldt og gyldigt, — ogsaa i Kirken havde jeg opfordret til at andrage, om Nogen maatte have Indvendinger mod det Skete, — om Planen for deres Virksomhed m. v. Ogsaa dette Menigheds-Raad lover godt og er desto vigtigere, da Præsten undertiden under hæmorrhoidale Lidelser er paa en indtil det Forstyrrede grændsende Maade

livlig, — til andre indesluttet. Hans Villie og Retsind er uomtvivlet. —

Den 18: October (19de Søndag efter Trinitatis) visiterede jeg i Flade Kirke. Den er lille, især til det stærkt befolkede Sogn, uanseelig, i maadelig Tilstand, Kirkegaardens forfalden, gamle Grusdynger og Muurbrokker ligge paa den op imod Kirkens ydre Mure. Seminariefonden eier den. Menigheden var talrig tilstede, ligeledes Ungdommen. — Sognepræsten H. Boldsen¹, som har tiltraadt Embedet ganske nylig, prædikede over Dagens Evangelium Matth. 9, 1-8 (den Værkbrudne). Hans Thema var: den Tro, hvortil Herren knytter Syndernes Forladelse. Hans Prædiken var indholdsrigtig, velordnet og blev holdt med Færdighed: individuel Anvendelse, Varme og mindre Spor af Bogsproget kunde ønskes. I det Hele tør det antages, at Menigheden, hvor der fra Past. Begtrup af er en mærkelig religiøs Bevægelse, vil være veltjent med ham. — Jeg talede fortsættende over Troens Væsen, navnlig om Fristelserne, den gennemgaaer, fra den første Hørelse af Ordet indtil Modenheden (efter Luk. 8, 4-15 de fire (p. 96 r) Slags Sædejord). Præsten katechiserede ret godt. Jeg katechiserede dels over enkelte Punkter, der af ham vare vel flygtigen affærdigede, dels over Luk. 15, 11-32 (den forlorne Søn). Ungdommen læste taaleligen, men svarede ikke med Liv, ei engang hvad den meget vel vidste; underligt nok i en Menighed, hvor der er en mærkelig Opvækkelse, muligen er Forældrenes Alvor næsten for stor eller streng, om man saa maa sige, for den rette Indvirkning paa Ungdommen. — Efter Gudstjenesten confererede jeg med det i Begtrups Tid oprettede Menigheds-Raad, der lover godt.

Vennebjerg Herred. Den 21. October, Onsdag, visiterede jeg i St. Catharinae Kirke i Hjørring, hvor ogsaa en god Del af Annex-Menighederne (Olai og Set. Hans) gave Møde. Kirken, i Korsform, er venlig, lys, velvedligeholdet. En Be-

¹) H. C. Boldsen 1816—84.

gravelse ved Choret er siden 1853 indrettet til et Slags Sacristi og Kisterne hensatte nedenunder efter sædvanlig Proclama, men nu gjøres Kirken dens Ret stridig til en aarlig Refusion fra Fuglsig, en Gaard i Nærheden, som eies af Treschowerne, fordi denne antages betinget for Vedligeholdelse af Begravelsen.

Sognepræsten, Provst Djørup¹, prædikede med Færdighed over Rom. 3, 19-24: Forholdet imellem det gamle og det nye Testamentes Økonomi, mellem Lov og Evangelium: [quamquam multa ad sanam doctrinam pertinentia inerant, tamen non sine solitâ illâ confusione, quæ Xum novæ legis doctorem facit et magnum charitatis præceptum tanquam non mosaicum tractat — fidei justitiam, ut verbo dicam, cum fidei ac charitatis, more Romanocatholicorum, commutat]. Jeg talede, idet jeg sluttede mig til de tre af Prædicanten berørte Hoved-Momenter, som jeg strengt sondrede, i fuld Skarphed, — om Loven, som Vidnesbyrdet imod hver Enkelt af den faldne Slægt (Moses, David, Johannes den Døber saavel som Enhver af os, saaledes som vi af Naturen og udenfor Saliggjørelsens Orden ere), om Christi gjørende og lidende Retfærdighed (hans Indvielse dertil i Daaben, den øiensynligste Aabenbar. af hin i Frelselsen, af denne i Lidelsen), dens Meddelelse »ved Tilregnelse« til os i Daaben, som den engang for alle erhvervede Syndsforladelses Meddelelse til hver Enkelt, — dens Frugt i Helligjørelsen. — Ungdommen læste meget godt og var godt hjemme i de anordnede Lærebøger. Provsten katechiserede over sit Thema, og jeg ligeledes atter med meget stærk Gjennemførelse af Forholdet mellem Lov og Evangelium.

Den 23de October, Fredag, visiterede jeg i Jelstrup Kirke. En meget talrig Menighed fyldte Kirken, ogsaa Ungdommen var i et stort Antal tilstede. Sognepræsten

¹) C. Djørup, 1804—79, Provst.

Hr. Pape¹ prækede ikke saa ilde — i Tone næsten vel familiær, i Indhold noget løs — over Joh. 3, 16 [quamquam mixte & confuse nunc de lege nunc de evangelio, imo de fide tanquam fructu charitates (sic!) multa proferebantur, nihil tamen certius aut manifestius, quam *velle* oratorem sanam doctrinam proferre, cujus etiam hic & illic enitebant fragmenta et elementa: in elocutione nimia quædam popularitas, acceleratio tantum, tantum quotidiani aliquid »et socios« redolens]. Han katechiserede ret godt, og Ungdommen var særdeles vel undervist, læste godt og svarede ogsaa mig flinkt. Jeg taledede over samme Sted, betonedede οὐτως i Forhold til ethvert tidligere Bevis (p. 96 v) paa Guds Kjærlighed, — og jeg knyttede saa (under Hentydning til ψ 67, 3) en Udvikling af *Ordenen* i Frelsens Meddelelse og Tilegnelse dertil som Svar paa det Spørgsmaal, om vi da paaskjønne, og hvorledes vi skulle paaskjønne den forløsende Kjærlighed, samt katechiserede derpaa over Mtth. 6 og Fadervor. Ogsaa her ere Menighedsraad dannede, et for hvert af Sognene, og hvilke jeg, skjøndt Tiden ikke tillod en Conference med dem, har ment, at jeg kunde approbere. — —

Mindet om Kierkegaard som Prædikant holder sig endnu i Vendsyssel, hvor der stadigt findes gamle Folk, der i deres Ungdom har staaet paa Kirkegulvet ved hans Visitationer, og som mindes hans særegne Evne til at gøre Bibelordet levende og indtrængende.

IV. En kvindelig Vækkerrøst.

Det er allerede nævnt, at man fra Rigsdagens Side gennem Oprettelse af Menighedsraad i Sognene vilde søge at faa en folkelig Repræsentation til at raadgive i kirkelige

1) J. F. Pape, f. 1802.

Spørgsmaal, væsentlig dog i de lokale Anliggender, men det viste sig, som ved Forældreraadene i dette Aarhundrede, at Jordbunden kun de færreste Steder var egnet dertil, saa man kan (uden at sige for meget) bedømme dem som enlige Svaler, der ikke bragte nogen Sommer. Det blev stadigvæk Stedets Præst eller Lærer, der raadede, kun i faa Sogne som Frederikshavn betyder Raadet noget med den gamle Købmand Karup, der synes at regne sig selv som en Slags Viceprovst, der gør iøvrigt prisværdige Indstillinger til Bispestolen om Præstevalg i hele hans Synskreds. Imidlertid voksede den nye Tids Menighedsbevidsthed frem i de smaa Kredse, der tidligere før Grundloven havde staaet i Fare for at rammes af Konventikelplakaten af 1741; særlig faar de grundtvigske Lærere og ejendommelige »Ordførere« som Skovkirsten¹ mange Steder skabt et aandeligt Røre paa Folkekirkens Grund, men ikke altid i nøje Forbindelse med Sognets Præst; man søgte gerne ud over Sognegrænserne, og dannede egenlig Valgmenigheder, før disse blev et lovformeligt Begreb. Skovkirstens Virksomhed er skildret i flere selvstændige Værker, der er derfor kun Grund til at nævne, at hun var en ganske almindelig Bondepige, som var blevet aandelig vakt gennem Mormonerne og derefter havde haft en religiøs Oplevelse: »hun hørte en Røst i sit Indre, som hviskede til hende: »I din Daab er der Fred og Frelse« (Begtrup: Dansk Menighedsliv V, 1934, S. 13), og siden virkede hun som Prædikant og Sjælesørger i Forstaaelse med flere Præster, bl. a. J. W. Begtrup i Flade. Men hun mødte selvsagt ogsaa Præster, der var betænkelige ved, at en Kvinde rejste omkring og forkyndte Ordet, og en af dem, Pastor Jermiin² i Aasted-Skærum (hvem Kierkegaard havde fundet ret forvirret under Visitatsen 1858), har gjort Forestillinger hos Biskoppen, der giver følgende Vejledning³.

¹) Se L. Bøgeskov: Skov-Kirsten, 1904.

²) H. C. Jermiin, 1813—62.

³) Aalb. Bispecopiebog 1853—62 fol. 539—41.

»Til Provst Djørup den 14. Maj 1857 ang. et Fruentimmer i Aasted Pastorat, som holder gudelige Forsamlinger.

Med Deres Høiærværdigheds behagelige Yttringer over samme af 7 d. M. har jeg modtaget et Andragende fra Sognepræsten til Aasted og Skjerum Menigheder, Jermiin, af 29 April d. A., hvori han næst at berette Adskilligt om et Fruentimmer, der i Egnen reiser om som Bods-Prædikant og i Pastoratet har prædiket i næsten aldeles offentlige Forsamlinger, og om sit Forhold ved denne Leilighed hidindtil, ønsker sine Foresattes Videtur om, hvorledes han fremtidigen rettest vil have at forholde sig ved denne Sag. Jeg skal i denne Anledning bemærke følgende:

Imedens jeg, ligesom Deres Høiærværdighed, skal lade det være uafgjort, om ikke den verdslige Øvrighed muligen endnu skulde mene sig berettiget til paa given Anledning at hævde Bestemmelserne i Forordn. 13 Janv 1741 § 14 o. fl., og især hvorledes Domstolene ville bedømme disses Gyldighed eller Ugyldighed i Forhold til, hvad i Grundloven af 5 Juni 1849 findes fastsat, maa jeg navnlig paa det Bestemtteste slutte mig til Deres Høiærværdigheds Skjøn, at der fra Kirkens og dens Tjeneres Side paa ingen Maade bør foranlediges nogen Indskriden af den verdslige Øvrighed i Tilfælde, som det, der foreligger. Og idet jeg aldeles slutter mig til Deres Høiærv. Antydning af, hvor mislig en saadan Appel af Kirken (fol. 540) til Staten i Almindelighed er, skal jeg, hvad det her omhandlede Phænomen angaaer, endnu særligen tyde hen til, at det jo ikke formenes Secterere at lade Quinder optræde i deres Forsamling. (Saalidet som jeg derfor betvivler, at der, hvor et sundt og kraftigt christeligt Menigheds-Liv var tilstede i en Menighed, — Noget, hvortil vi nu jo næsten overalt ikkun have Spor af en svag Begyndelse, i enkelte Kroge maaskee Levninger af noget saadant fra en foregaaende Slægt, — efterat i længere Tid skaanende Overbærelse var skeet sin Ret, Formaning og Advarsel med Mellemtid til

sammes Overveielse og Tilegnelse havde røgtet sit Ærinde, omsider kunde indtræde en Tid, da Quinder, der sletikke vilde forstaae, hvad Menigheden i dens Forstaaelse af, hvad der hører til apostolisk anbefalet Orden, maa fastholde, kunde vorde Gjenstand for kirkelig Tugt af den mildere Art (smlgn. Thess. 2, 14-15) saa umuligt er det aabenbare, som Tingene staae i vore Menigheder, paa et enkelt Punkt at ville afsie Myggen, medens det kræver al vor alvorligste Stræben og Kamp, ved Guds Naade at holde Tilstanden saaledes, at vi ikke andensteds nedsluge Kamelen).

Hvad udvortes Foranstaltninger angaaer, da har jeg saaledes ikke Andet at anbefale, end hvad Præsten har gjort, og Deres Høiærværdighed ligeledes bifalder, at hævde Skolestuens Brug, som noget ikkun Præst og Forstanderskab i Overensstemmelse med Lovgivningen raader for, og hvor følgerigen Intet kan tilstedes, der strider imod kirkelig Orden. Og hvad Bekæmpelse af den omhandlede Kirsten Marie Larsdatters eller Andres uordentlige Prædikant-Virksomhed angaaer saavel som af sammes Indhold, om det skulde udarte, forsaavidtsom det skal skee ved aandelige Midler, saa kan der sikkert ikke være Tvivl om, at hvor Præsten ikke er ganske særdeles begavet og føler sig særdeles kaldet til en directe Modsigelse under personlige Sammenstød og i offentlige Møder, der gjør han bedst i at indskrænke sig til, hvad der desuden allevegne vil blive Hovedsagen og det egentlig Afgjørende, livligere og mere gribende, om muligt, end nogensinde før at forkynde den christne Troe, dertil benyttende den fornyede Opmærksomhed for Ordet, som slige Prædikanter altid vække, og dertil vel ogsaa anvendende f. Ex. Bibellæsning i Kirke eller Skole, men altid og allevegne *mere* positiv vidnende, meddelende, oplysende, styrkende, end just udtrykkeligen polemiserende. At det kan falde Præsten tungt at indskrænke sig hertil, og, som det maaskee i Øieblikke kunde synes, at lade sin Stilling til og Virksomhed i Menigheden undergrave, veed jeg ret vel.

Men baade maae vi jo, som Herrens Tjenere kunne *bie* eller lære den Kunst, og derhos skulde vi ogsaa af vort Kjendskab til Kirkens Historie føle os forud beroligede ved Overbeviisningen om, at deslige Udbrud af en misledet Opvækkelse under en kirkelig Matheds Tilstand, naar de have udrettet, hvad de efter Herrens Villie skulle, hos Menighederne og Lærestanden, enten i al Stilhed vende tilbage inden kirkelig Ordens Grænser, eller hvor Hovmodets Aand bemægtiger sig selvkaldede Prædikanter, ender med, at de beskjemmer sig ved grov Kjødelighed: i begge Tilfælde altsaa i sin Tid bærende Vidnesbyrd for den Præst, som, imedens de syntes at triumphere over og beskjemme ham, har forstaaet at tilegne sig Hans Tausens Valgsprog: *cras pro me respondebit justitia mea . . . K.*«

Biskoppens Fremgangsmaade er klar: aandelige Forhold skal bedømmes og ændres udelukkende ved aandelige Midler. — Skovkirsten selv kom, efter et bevæget Møde med Biskoppen i hans Studereværelse¹, til at staa paa god Fod med P. C. K., der hos hende fandt en kristen Bekender og ikke en ny Birgitte, der vilde stifte egne Ordener eller Partier.

V. En vendsysselsk Kirkedanner.

Men vanskeligt blev det for Biskoppen at tage Stilling til en anden Personlighed, der ogsaa havde sin Virkekreds i de samme Egne, Sognene nord og vest for Frederikshavn, nemlig Lærer J. P. Jensen¹, kaldet Tislum, der en Tid dannede sin egen Menighed, og efter hvem en Del »Jensenianere« fandtes spredt om i Vendsyssel, saaledes som K. lærte dem at kende under sine Visitatser. Første Gang Bisp og Lærer mødtes, var ved en Visitats 15. September 1858 i Aasted Skole, hvor han gives følgende Vidnesbyrd (Visitpr. A. fol. 109): »Læreren Jensen, Snedsted 1847, ud-

¹) T. Larsen: En Gennembrudstid. IV, p. 36 f.

mærket duelig, her siden 1849, nu 32 Aar gammel, — han har taget første Deel af Latinskolenes Afgangsexamen i Aalborg, men nok opgivet det Videre paa den Vei, — er omreisende Prædik. i hele Egnen, alt mere og mere fremtrædende, med (ni fallor) lidt Fare for baptistisk Misforstand og Vranglære, af Væsen vel sød, men udmærket Katechet, men efter tidligere og nærv. Foresattes Dom noget hovmodig og af en utilforladelig Charakter. Han har unægtelig stor Ære af sin Skole«. Da Jensen mere og mere skærpede sine Angreb paa Kirkens Daabspraxis, blev han af Biskoppen anmodet om at gøre rede for sine Meninger om Daaben, men valgte i Stedet for at frasige sig Lærereembedet og levede derefter som Gaardejer og fri Prædikant i en lang Aarrække. Hans Hjemliv blev opløst, da hans Kone og Børn valgte at klare sig selv; han var ogsaa i Hjemmet en Dictatorstype. Hans Begavelse og Trang til at ville spille en fremtrædende Rolle var større end hans Fromhed og kristelige Ydmyghed, som var Dyder i fossil Tilstand hos ham. Han syntes at ville og kunne selv, det blev ogsaa hans Bevægelses Udgang, at den faldt med dens Ophavsmand.

J. P. Jensen virkede ikke alene som Forkynder, men allerede i Aaret efter sit Brud med Folkekirken udsendte han sit lille Skrift: »Grundrids til en fri evangelisk-christelig Menighedsforfatning« (Hjørring 1860), hvor der gøres Rede for hans Kirketanker. Statskirken er den apokalyptiske Skøge (Aab. 18, 4), fra hvis Fordærvelse af Daab, Nadver og Kirketugt det gælder om at holde sig fri — som hans Menighed ogsaa skal vogte sig for »dødt Lovvæsen og Bogstavtrældom« (Metodister og Baptister) og »vild og tøilesløs eller eensidig Aandelighed« (Mormoner, Swedenborgianere, Kvækere). Menigheden skal være Kristi rene Brud: »med Bevidsthed vil den ingen døde eller raadne eller stinkende Lemmer beholde i sin Midte som saadanne« (2 Kor. 6, 14 f., 1 K. 5, 11). Den hellige Skrift, tolket under Helligaandens Vejledning, er den eneste Grund,

Troslæren og Livsførelsen skal bygge paa. Gamle Traditioner, som Katoliker og Grundtvigianere paaiberaaber sig, eller nye Aabenbaringer, som Mormonernes, forkastes. »Menigheden optager ikkun saadanne Personer, som skjønnes at være gjenfødte til evigt Liv formedelst Troen paa den Herre Jesum Christum«; men Forstanderen og de Ældste afgør, om Optagelse kan ske. Vedrørende Daab stiller Jensen sig usikkert — han tør ikke forkaste Barnedaaben alligevel. »Den, der har modtaget den i Statskirken brugelige saakaldte Spædbarns-Daab, maa selv bestemme, om han, forinden Optagelsen i Menigheden vil annamme Daaben paa den i Guds Ord anviste Orden og Maade eller ei; i bekræftende Fald aflægger han for Menigheden sin Troesbekjendelse og stadfæstes i sin Troespagt med Faderen, Sønnen og den Helligaand ved Haands-Paalæggelse og Bøn af de Ældste; i bekræftende Fald døbes han«. Daaben er en »fri Samvittighedssag«. Til Menighedens Opbyggelse skal der, efter apostolsk Forbillede, indsættes Ældste, Hyrder, Lærere, Tilsynsmænd eller Forstandere, og gennem »Tjenere, Hjælpere og Fattigforstandere« skal man, som i Oldkirken, yde de trængende Støtte. Kvinder maa faa en Tjeneste som Undervisere af Smaabørn. Da Barnedaaben »ingen Hjemmel har i Guds Ord eller Jesu Exempel og desuden strider mod al sund Fornuft«, lader Menigheden i Stedet for sine spæde velsigne; i voksen Alder sker Daaben ved Neddypelse, hvorefter den Helligaand meddeles ved Haandspaalæggelse. Nadveren skal helst fejres om Aftenen (Mt. 26, 20), hvor man samtidig holder et Kærlighedsmaaltid, som slutter med Fodvaskningen. Der er Lighed og Broderskab indenfor Menighedens Rækker; de forskellige Stillinger giver intet Fortrin fremfor de andre Brødre.

Disse Kirketanker blev dog aldrig gennemført i deres Konsekvens. Omdaab, Nadver i Hjemmene, Afstand fra Folkekirkens Præster og Mistænkeliggørelse af Sakramenterne, blev den væsentlige Følge af den Jensenske Bevæ-

gelse, der særlig var mærkbar i Horns og Vennebjerg Herred, men som ogsaa fik enkelte Tilhængere i de vestlige Egne af Stiftet.

Til Brug i den nye Menighed udsendte J. P. Jensen to smaa Salmesamlinger (Ti Salmer, 1862. Nye Psalmer, 1862), begge trykt i Frederikshavn. Rent pædagogisk var det en rigtig Vej at gaa frem ved at lade de forskellige Grundsætninger blive *sunget* ind i Folk, da man maa regne med, at Størstedelen af de Kredse, han virkede i, bestod af Mennesker, for hvem hver boglig SysseL var en Byrde. Hvorvidt han selv alene har forfattet eller redigeret Salmerne, skal være usagt, men rent hymnologisk svarer de til Tidens Skolelærerpoesi, som den endnu er opbevaret paa Mindetavler i talrige Bondehjem. Salmerne er næsten alle skrevne til Melodier, ethvert Skolebarn maatte kende. Stilen bærer Dilettantens ansvarsløse Præg med drastiske Vendinger, foraarsaget af Rimmød og Laan af Ord, Rytme og Tanker fra andre, især Grundtvig («eviglys og himmelsk-jøn», «Almagts-Bliv», «O, salig Gammen at være sammen i Aande-Flammen»), men ogsaa Kingo og Brorson maa give Bidrag. Menneskelivets Baggrund tegnes i mørke Farver: «Ak! naar jeg ser i Kirker ind, / hvor Satan klappes fiint paa Kind / og Mængden elsker Løgn som Guld, / da gyser jeg af Rædsel fuld. — Ak! naar jeg Børneskoler seer, / hvor Satan blandt de Unge leer / og Mængden kysser paa hans Fod / for Sorg jeg knap kan Aande faae! — Ak! selv iblandt de troende / faar Satan Klinten ond lagt ned / og Had og Kiv adsplitter dem; / jeg længes efter Fredens Hjem». — Frelsen er kun at finde indenfor den sande Menighed: «Guds Menighed har Himlen kjær / og derfor ydmygt Korset bær. / Forladt af Verden, Satans Brud, / den elskes inderlig af Gud. / Og Guds Eenbaarne fører den / med Sejrs-Palmer til sig hen». — «Guds Menighed jeg elske vil / og evigt høre denne til. / Lad Verden larme, Satan gjø / og alting true mig med Død! / Jeg holder mig til Jesu Flok; / Jeg har i Jesus meer end nok!»

Mange Salmer er Hustavler, der henvender sig til Forældre og Børn, men Indholdet er hyppigt saa dunkelt, at man bedst kan betegne det som Vrøvl: »Velkommen, Pintse, selv lalle den Lille paa Armen / Haanden en Lillie Moderen planter i Barmen / Aandernes Aand! / Tag mildt hver Lille ved Haand, / som hader Verdens-Allarmen«. Trods mange stærke Ord og Billeder om Kristi stedfortrædende Lidelse er og bliver Jensen en Pelagianer: »Men skal vi blandt den lille Flok bestaa, / naar Jesus kommer hist i Skyen blaa, / da maa vi leve kjønt og fromt og godt / og følge Jesum her, trods Verdens Spot«. I en Gendigtning af Fadervor spores hans stærke Dualisme, alt ondt er alene Satans Værk: »Gud Fader ynder os saa vel / naar Næsten vi tilgive. / Han frister ingen Moders Sjæl / Alt ondt fra os bortdriver. / Naade os Gud i Himmerig!« — Den kristne er for ham baade kaldet til og i Stand til at leve et helligt Liv, hvor Synden er overvunden. »Ingen vandre meer i Blinde / Lyset er paa Stagen sat. / Synden fly af Alles Sinde! / Mørkets Kræfter vige brat. / — Ingen plette vil sin Kjole, / hvid og blaa og himmel-skjøn, / Verden kun med Verden bole! / Vi vil vandre med Guds Søn! / — Amen! Amen! evig Amen! / Vi har vundet, Satan tabt! / Folder Hænder Allesammen: / Jesus giver Sejren Kraft«.

Jensen Tislum sværmede dog om Biskoppen som et Insekt om Lyset og prøvede at komme til Forstaaelse med ham, vel ud fra den Tankegang, at det kun var uvæsenlige Spørgsmaal, der skilte dem, men at de saa paa samme Maade paa Nødvendigheden af Omvendelse, Genfødelse og Brudd med Verden. Som Følge af en saadan Henvendelse giver Kierkegaard ham en Redegørelse for Bispens Syn paa hele det »Jensenske Røre«¹.

»Til Hr. J. P. Jensen i Tislum (den 25. 2. 1861).

Foranlediget ved Deres Skrivelse til mig af 12te ds.,

¹) Bispeopiebog, Aalb. Bispearkiv.

hvilken først kom mig til Hænde silde den 21de, og hvori De udtaler Ønsket om en længere Samtale med mig, flere Spørgsmaal betræffende, der ere af gennemgribende Vigtighed i christelig og kirkelig Henseende, skal jeg i muligste Korthed og Bestemthed bemærke Følgende:

Dengang jeg i September 1858 visiterede saavel i Aasted Pastorat ogsaa i den af Dem da ledede Skole, som i Omegnen, baade ønskede jeg og gav jeg paa flere Maader Anledning til, at De, om muligt, maatte føle Dem opfordret til for mig at udtale og med mig at overveje de Stykker, om hvilke det ikke kunde være mig ubekjendt, at De yttrede Dem uenig med Herrens Menighed i den danske Folkekirke, dels i Henseende til Lære, dels i Henseende til Praxis. Det skete imidlertid ikke, hvorimod De, uden med noget Ord at udtale Deres Mening enten til mig eller ligeover for mig, hvor jeg var tilstede og udtalede mit Vidnesbyrd, samtidig i et Møde, jeg intet vidste eller kunde vide om, angreb og stræbte at gjendrive, hvad jeg i offentlige Møder havde yttret. Ogsaa efter den Tid og efter den Erfaring vedblev jeg imidlertid en Stund at haabe, at De skulde finde Dem foranlediget til en personlig Henvendelse til mig og Forhandling med mig, navnlig ogsaa da jeg, ifølge en Korrespondance mellem Dem og Deres Sognepræst, maatte forlange en Udtalelse af Dem, Barnedaaben angaaende. Jeg fik imidlertid, som De vil erindre, kun et skriftligt Svar, som viste, at De forkastede denne, og samtidig forlangte De saa Deres Afsked som Kirkesanger og Skolelærer og dannede, saavidt mig bekjendt, en egen Kreds af Ligesindede, hos hvem De paatog Dem at være Lærer og Forstander, muligen ogsaa Sakramenternes Forvaltning, ligesom De endeligen ogsaa, — jeg véd ikke om før eller efter at være optraadt som Døbende eller Nadver-Uddelende, — selv skal have underkastet Dem en Neddypelse eller Overøsning, der var bestemt til at afløse eller fuldstændiggjøre den Daab, De som Barn havde modtaget i Herrens Menighed, og ved

Tale og Skrift har virket i en med dette Skridt stemmende Retning.

Er dette nu *i det Væsentlige* rigtigt, thi nogen nøjagtig og autentisk Besked om Deres Virksomhed og Færd i de sidste Aar har det ikke været mit Kald at søge og foreligger neppe offentligen, — saa kan jeg naturligvis ikke uden at forsynde mig mod den Daab, formedelst hvilken jeg véd mig som et Guds Barn og som alle deres Broder, der ere fødte af Gud, erkjende, at der bestaaer det Broder-Samfund imellem os, der betinges af den ene Herre, den ene Tro, den ene Daab, den ene Gud og Fader. Men imedens jeg saaledes ikke, somom vi stode paa samme Grundvold og kun vare uenige om Noget af sekundær Vigtighed, vil kunne konferere med Dem om de af Dem udhævede Punkter og om Modsætningerne imellem Deres og min Overbevisning, Salighedens Sag angaaende, saa skal jeg, næst Herrens Aands Veiledning og Bistand, altid findes villig til, for Dem som for Enhver at gjøre Rede for det Haab, som boer i mig, og til hvilket jeg i Daaben er gjenfødt (1 Pet. 3, 15. 1, 3), og til efter Evne at gaae saavel Dem som enhver tilhaande, som kan og vil vejledes til at frigjøre sig fra Tvivl og Vanskeligheder, der hindre dem i fuldstændig og ubetinget Tilegnelse af Troen, saalænge jeg nemlig sporer et saadant Sindelag hos ham og ikke nødes til at erkjende, at jeg ifølge Apostelens Ord bør unddrage mig ham, fordi han kjendeligen vil have og være noget *for sig*, delvis udenfor Sandheden og Menigheden (Tit. 3, 10). Og inden disse Grændser vil det saaledes bero paa Dem selv, om De, medens jeg hele næste Maaned Marts forhaabenligen vil være at træffe i min Bolig her, vil have nogle Timers Samtale med mig, om saa skulde være, nogle Dage efter hverandre.

Endnu vil De tillade mig at udtale min Bedrøvelse over, at De ikke i 1858, i Ydmyghed afvisende eller overvindende de glimrende og blændende Aandrighedens Angreb paa Herrens Menighed iblandt os med dens Skrøbeligheder i

Lære og Levnet, blev fast ved Deres Gjerning i Skolen og Kirken, hvor De ikke blot var paaskjønnet af Mennesker, men hvor jeg tør haabe, at Herrens Haand var med Dem, saalænge De ikke hilledes i den antydede Fristelse. Og kjender De vel saa meget til min Færd fra Fortiden af, at De vil kunne forvise Dem om, at jeg, ligesom jeg tidligere efter Evne kæmpede for Religionsfrihed, for Lægmands Ret i Menigheden og imod de Misbrug, der fandtes eller vilde indsnige sig i dens Skikkelse hos os, saaledes neppe kan være anderledes til Sinde nu, da der er en langt stærkere Bevægelse tilstede for alle disse Øiemeds Fremme, og at De saaledes hos mig kan regne paa al medborgerlig Imødekommen og Velvillie.

Herren lade sin Aand veilede Dem.

P. Chr. Kierkegaard.«

Hvorvidt det paatænkte Møde kom i Stand, eller Bisp og Lærer alene mødtes ved Kirkevisitatserne, hvori Jensen ogsaa i sin Egenskab af Friskolelærer tog Del, kan mulig siden opklares; ialtfald bevarede Jensen saa megen Tillid til Kierkegaard, at han senere kunde søge om Tilladelse til at blive ansat som Folkeskolelærer, uden at det dog førte til noget Resultat. Men et Indtryk af hans Samtaler med Biskoppen, der jo gerne vilde disputere om Trospørgsmaalene, ligesaa gerne som han vilde søge at overbevise andre om det ene fornødne, har vi i følgende Brev fra Jensen:

»... Hvor smerter det mig, at jeg i Dem hverken kan eller tør see og kjende en sand christelig Biskop i Ordets fuldgyldige Betydning. De er jo en Stats-Kirke-Biskop. Men hvad er vel en Stats (Folke- eller Lands) Kirke Andet end een af de i Johannes Aabenbaring omtalte Skjøger, Affødninger af den romersk catholske Skjøge-Moder »Babylon den Store« (Aab. 17, 5). At De muligen er en dygtig Biskop i og for en saadan Skjøge-Kirke, kan og bør ingenlunde glæde, men meget mere smerte og bedrøve mig, og

det saameget mere, som jeg troer at vide, at Herren har skjænket Dem store naturlige Gaver og Talenter, og De efter Deres eget Vidnesbyrd heller ikke er uden erfaringsmæssig Kjendskab til Livet i Christo. Jo større og flere Talenter, desto større Skade afstedkommes ved dem, naar de ikke bruges *efter*, men *imod* Guds Villie, og se Vedkommendes Ansvar, Regnskab og Dom!! — — —

Betragtede De endda Barnedaaben blot som en Indlemmelse og Optagelse i Christi udvortes Kirke, saaledes som Biskop Balle, Methodisterne o. m. Fl. uden at tro paa eller lære om en Gjenfødelse deri, saa gjorde denne iøvrigt skriftstridige Barnedaabslære mindre Skade; thi saa blev det vel en nødvendig Sag for Dem at lære om Gienfødelsen ved Sandhedens Ord og Saliggjørelsens Evangelium, medmindre De ogsaa fra Formens Side vilde forvende og forvanske Salighedens Vilkaar (Joh. 3, 3. 5). Men idet De lærer om en Barnedaabs-Gienfødelse, som er ligesaa langt fra Hjemmel i den hellige Skrift som Østen fra Vesten, og betrygger derved den store Mængde Uigjenedte rundt omkring i Deres Stift og videre og forvilder de ubefæstede Guds Børn, gjør De en Skade, hvis Omfang og Følger først Dommens Dag kan tilfulde opklare. Herved er Christi Evangelium særdeles forvansket og Sjælens Salighed sat paa et gyseligt Spil og en blød Pude beredt for sovende Syndere og uomvendte Satans Trælle. — — Og uagtet De selv efter Sigende har bekjendt, at De først for en 27 Aar siden blev født paany, født til Guds Rige, lærer De dog paa samme Tid, altsaa trods bedre Vidende, selvmodsigende, at De er gjenfødt i Barnedaaben.

Ak, hvor bedrøveligt, og det er en Biskop, der saaledes lærer!

Tislum 21. 5. 1863.«

(Ny kgl. Saml. 3174. 4°).

Hvad Jensen særlig kræver af Biskoppen er noget dobbelt: 1) som den genfødte maa Biskoppen have Forstaaelse

af Kravet om en hellig Menighed: Omvendelse og Udskillelse fra Verden medfører efter Jensens Tanker Forkastelse af Barnedaab; 2) som den rigtudrustede har Kierkegaard et tungt Ansvar; han kommer netop ved sin nidkære Bispegerning til at *hindre* mange i at komme til Sandheds-erkendelse ved som Statskirkens Mand at lade Barne-daaben ikke alene være en Bekendelseshandling, men den reelle Indgang til Guds Rige. Han skulde tie med Barne-daaben — som Kierkegaard jo ved hver given Lejlighed, ved Visitatser o. l. fremhævede baade i Kirker og Skoler.

Heller ikke den i Slutningen af 60'erne opdukkende Indre Mission vil kendes ved ham. Vilh. Beck tager i I. M. Tid. 1869¹ Afstand fra »et Parti i Vendsyssel med et eller andet Menneskenavn, som ogsaa har faaet den Historie at løbe med, at de er syndfri«, og der er Grund til at mene, at J. P. Jensen forgæves har søgt Føling med Indre Missions Pionerer i Vendsyssel, Buchwald² og A. Sixtus Nielsen, ligesom han længtes efter at komme ud af sin isolerede Stilling og ind i det almindelige kirkelige Samfundsliv paany. Han prøver ialtfald at gøre en offentlig »Bod« ved given Lejlighed.

Lille Juleaften 1868, 23. December, stod følgende Bekendelse at læse i Frederikshavns Avis (Nr. 202), der jo var det Blad, som Beboerne i Aasted og Elling læste.

»Jeg undlader ikke herved at meddele Offentligheden, at jeg, som i henved 10 Aar har vendt Barnedaaben og den lutherske Kirke Ryggen og i henved 8 Aar befattet mig med Gjendaab, nu er vendt tilbage til min forladte og forkastede Barnedaab og slutter mig hjertelig og fast til den lutherske Kirkes Lære og Vidnesbyrd om den sande og saliggjørende Tro og bekjender, at jeg i intet Kirkesamfunds Skrifter eller Bøger har fundet den christelige Tro til Salighed saa grundigt, omhyggeligt og trøsteligt

¹) I. Miss. Tid., 1869, p. 240.

²) N. A. Buchwald, f. 1835.

fremstillet, udviklet og bekjendt, som netop i det lutherske, og hvorvel den lutherske Kirke paa Grund af sit Clientforhold til Staten eller den verdslige Magt og vel endnu mere formedelst sin store Mangel paa Kirketugt snarere ligner en Tidselvang end en Hvedemark, saa er det dog at haabe, at den endnu indehaver en Kraft, Villie og Dygtighed, hvormed den formaaer at frigjøre sig saavel fra sit uværdige Clientforhold som at rense sig fra den Forargelse, som ei bør taaes i Herrens Kirke og Menighed, omendskjøndt denne dog aldrig vil kunne undgaae at være klintebesmittet indtil Høstens Dag.

Ved Siden af flere gode Ting, som en Deel af de øvrige Kirkesamfund her i Landet udmærke sig ved, saasom en alvorstfuld Henseen til Lemmernes virkelige Gienfødelse og hellige Livsvandel, en ordnet Kirketugt o. s. v., lide [de] dog ikke desto mindre af saadanne Feil og Vildfarelser i alle Ting og Retninger, at man umuligt kan ansee noget af dem som det Zion eller den Herrens Kirke og Menighed, hvortil alle de andre christelige og kirkelige Samfund omsider maae slutte sig, forsaavidt de iøvrigt ville være med Herren og hans Venner.

Jeg maa altsaa nu efter min næsten tiaarige Afvigelse og Famlen i kirkelig Henseende og efter forskellige ydre og indre Livsførelser komme til min Barndoms og Ungdoms glade og trøstelige Overbevisning, at den lutherske Kirke er Herrens Kirke og fører den grundigste og paa-lideligste Troeslære til Salighed af alle mig bekjendte Kirkesamfund paa Jorden, uagtet jeg nu som en Prøvet og Prøvende og vel noget Erfaren hertil maa tilføie: »Hermed vilde jeg ingenlunde have sagt, at alle dens Lærdomme ere fuldkommen ægte og bibelske, saasom om Helliggjørelsen og Krigstjenesten, Nødvendigheden af overordentlige Naadegaver osv., men derimod nok anmærket, at Lemmernes Livsvandel i Almindelighed er vanhellig og hos et temmelig stort Antal i høj Grad slet og forargelig, vel især paa Grund af den store Mangel paa Kirketugt.«

Men Kjærnen i den rette christelige Tro og Lære har den bevaret og et Lys og en Kundskab besidder den, som vist næppe overgaaes af noget andet Kirkesamfund.

Det er altsaa under den Forudsætning og forsaavidt den følger og fremdeles vil følge den ægte apostoliske Christendom i Tro, Lære og Liv, hvorfor Luther og hans Medarbejdere strede og have stridt, at jeg agter at slutte mig til den paany. Utilfredshed med det Standpunkt i kirkelig Retning, jeg efterhaanden deels ved egen Skyld, deels ved Omstændighedernes Magt var kommen ind paa, samt mit forandrede Syn over Daaben og endelig ogsaa Længsel efter Samarbejde med Saadanne, der ville gaae frem i den Tro og Aand og det Lys, hvori vore lutherske Fædre ere gaaede frem, have ført mig til hermeldte Skridt, til min nærværende Bekjendelse og til Attraa efter Tilslutning paany til den Kirke, jeg i ungdommelig Uerfarenhed og eensidig Dristighed i længere Tid havde forladt, og hvis Daabs-Brug jeg overilet og stundom lidenskabeligt og ube-sindigt har angrebet.

Denne lille aabne og frivillige Bekjendelse slutter jeg med den Erklæring, at jeg erkjender Barnedaaben som ret og gyldig, naar den anvendes paa christelige Forældres Børn indenfor den christelige Kirkes Grændser, og tilbagekaldet herved, hvad Uriktigt og Ubibelsk jeg herimod maatte have skrevet og talt, tilligemed en nærgaaende Yttring i Daabs-sagen imod Stiftets høiærværdige Biskop, Dr. P. Chr. Kierkegaard.

Tislum, Hørmested, den 13de December 1868.

J. P. Jensen.«

Jensen blev ikke Folkekirkens Mand igen. Efter alt at skønne er han; efter forgæves Forsøg paa at vinde Fodfæste indenfor Folkeskolen, draget vestpaa som saamange andre Forkyndere. Men han er et typisk Exempel paa en »Kirkedanner« i det smaa, og ikke mindre tydeligt ser man gennem hans Stilling til Biskop Kierkegaard, hvor-

ledes »Kirken« repræsenteret ved Biskoppen søger, som i den apostolske Tid, at gemme det ene Sværd og alene som Apollos og Barnabas og Paulus, med Aandens Sværd, som er Guds Ord, at tage Kampen op imod de Lærdomme, der stred mod den kristelige Tros Grund.

VI. Kirken paa Vagt.

Naar Visitatsbøgerne bliver udgivet, vil der gives en rig Dokumentation af, hvor vidt udbredt de enkelte Sekter og Partier var i Stiftet, og af hvorledes der bevidst blev arbejdet fra Kirkens Side paa at vinde de frafaldne tilbage. En Kamp, der samtidig blev til Fornyelse og Levendegørelse for mange af Vendsyssels Egne. Selvom Biskoppen ved sin Gernings Begyndelse paadrog sig en Reprimande af en ældre Provst, der højlig beklagede, at Biskoppen nu vilde paavirke Menighederne direkte, valgte han uden Tøven den apologetiske Vej til Styrkelse af Troslivet. Hvormeget det laa ham paa Sinde at være med, hvor det truede med sekterisk Splittelse, viser en Skrivelse til Provsten for Horns-Vennebjerg Herred.

»Til Provst Djørup [Hjørring], 26. 3. 1863.

Deres Høiærværdigheds mere private Henvendelse til mig i Skrivelse af 9. dennes, de secteriske Bevægelser i Tversted Pastorat betræffende, har for mig været Anledning til megen Bekymring og mange Overveielser og er saa endnu, hvilket da ogsaa vil forklare og undskylde, at jeg i nogle Dage har udsat at svare paa den. Hvad der efter min Følelse og min Forstand paa Forholdene ligger mig nærmest, selv at ile derhen og søge baade nærmere Kundskab om Tilstanden og Leilighed til at modvirke Forvirringen og Forførelsen, det er nemlig af flere Aarsager saagodt som umuligt for mig. Thi for ikke at tale om, at jeg har lovet at prædike her baade Skjertorsdag og Langfredag (og Stiftsprovstens Sygdom samt den Modtagelighed, Ordet her finder, forklarer noksom baade det tidlige

Løfte og Betænkeligheden ved her at unddrage mig), saa har jeg jo netop ifjor besøgt Tversted og næsten alle Nabo-sogne, kan altsaa ikke ret vel anmelde Visitats der igjen, udenat den dermed vakte Opsigt af Sectererne vil benyttes som Bevis for, hvor seierrige deres Grunde maa være eller hvor elendig Tilstanden, »siden Biskoppen selv maa forskrives hid«, ei heller kan jo Visitats ret vel udskrives eller særlig Prædiken o. dsl. ved mig foretages enten paa selve Paaske- og Confirmationsdagen eller umiddelbart imellem dem, og endelig skal jeg, uvist naar, men omtrent midt i April, samles med de andre jydskke Biskopper i Viborg, kan altsaa med allerstørste Il og naar dette Møde ikke ansættes altfor ubequemt, idethøieste haabe sidst i April at kunne naa did og muligen visitere i de tilgrænsende Sogne, hvor jeg ikke sidst var (Aasted, Bjergby, Horne), samt derfra træde i Forhold til og eventualiter virke i Tversted-Bindslev. Selv denne Mulighed er imidlertid kun en Mulighed, og jeg beder D. H.: *for det første aldeles ikke* at omtale den, men hvis jeg senere skulde anmelde en saadan Visitats, *udelukkende* at omtale den *fra den Side*, den ogsaa har at sees fra, at Aasted, Horne, Bjergby o. s. v. jo ogsaa staae for Tour. Saavidt om, hvad der ligger mig nærmest, min personl: Medvirken i den allerførste Tid. Men at tilkalde J. O. [Jørgen Ottesen]¹ kan jeg aldeles ikke tilraade. Noget ganske Andet er det naturligvis, om han eller nogen anden Lægprædikant af sig selv skulde indfinde sig. Ganske rigtigt finder jeg derimod vistnok, at den brave Skolelærer [L. Chr. Pedersen] i N[ørre] B[indslev] forelæser en Prædiken i Skolen hvergang, der er Messefald i Bindslev, bedre endnu om han gjorde det hver Søndag, — hvorved jeg forøvrigt af hans Yttring om Messefald desværre maa slutte, at Messefaldstjeneste er aflagt id quod male. Ved Siden af Brammers Postil skulde jeg derhos tilraade, at der til Afvexling

¹) Se bl. a. T. Larsen: En Gennembrudstid, IV, 1934 p. 54—68.

skjenkedes eller laantes ham en Luthers Postil oversat, som De veed, — eller muligen en Brochmanns, især den ved J. Vahl besørgede Udgave. Ogsaa vedlægger jeg nogle Exemplarer af mit Foredrag om Mormonismen (Det Parti af samme nemlig, der er lettest for Almuen, skjøndt jeg, som De veed, ogsaa der skriver for tungt desværre), J. Vahls Er Mormonlæren sand (hvoraf flere maa kunne faaes fra Kjbhvn), — et mærkværdigt Brev, — og gjør ogsaa mod Baptisterne opmærksom paa de to i Frederikshavn udkomne Smaa skrifter af Bøggild: Daaben i Jordan og om Confirmationen, hvilke alle jeg tilraader at lade komme i Circulation i Sognet. At dette skulde skee ved Præsten er vel det Retteste, ligesom han formentl. kan have Nytte af selv hurtigst muligt at studere disse Ting: hellerikke kan jeg Andet end tilraade, at D. H. vil henvende en vækkende, veiledende og opmuntrende Skrivelse til ham, som jo det alm. Rygte om Sekterernes Bevægelser hel vel kan motivere — og dermed tilstille ham Noget deraf: Andet fik maaskee bedst Skolelæreren i N. B. (og han i S. B. ?). Skulde Luther eller Brochmann ikke havees paa anden Maade, tør jeg bede samme kjøbt og ført mig til Regning samt laant Skolelærer Petersen som mig tilhørende. Ogsaa de nævnte smaa bøggildske Skrifter betaler jeg gjerne og mener, at D. H. hurtigere kan faae dem og sende dem videre, end jeg herfra. Om jeg i Paasken skulde faae en Mulighed til personl: at conferere med Dem i Hjørring, kan jeg ikke vide, kjært vilde det være mig.

Maatte vi og alle Ordets Tjenere under daglig Aarvaagenhed og Bøn gaee ogsaa denne Kamp imøde og igjennem i Herrens Navn.

En velsignet Fest ønskes Dem af Deres forbundne

P. Chr. Kierkegaard.

Mine gamle Smaavers til Confirmander bilægges til Tversted Præst til behagelig Uddeling blandt disse. De to Skole-

lærerers Skrivelser og Methodistens Placat remitteres. Ligeledes af de opbyggelige Smaaskrifter en, der hedder: Grunde hvorfor jeg ikke vil være Baptist.«

Biskoppen naaede først i Maj at komme til Bindslev; da det var paa en Store Bededag 1. Maj, Besøget fandt Sted, vilde P. C. K. ikke holde Visitats, men prædikede i Bindslev og Uggerby Kirker. Han mener, at Sognepræsten Crusberg¹ ved sin Lavmælethed ikke er uden Skyld i Sekterernes Fremtrængen. »Skade at han . . . hverken ved fuldt christeligt Gehalt eller ved Røst og Mæle ganske tilfredsstillende tilmed under Øieblikkets Forhold, medens han forøvrigt er en særdeles velsindet Mand, der ved Besøg i Menigheden, Velvillighed og Retsindighed gjør sig vel lidt, og som har lidt overmaade meget i de sidste Aar (flere sindssyge Frænder — økonomisk Tryk o. s. v.). . . .« Ved en Visitats ni Aar senere 1872 hedder det om hans Prædiken: »Det Hele nærmest en Afhandling i Stilen fra 1820—30, hvorved det Afgjørende, særlig kristelige ikke just rent udelodes, men fik en Plads med«. (Vb. B. p. 204). Imidlertid kom Sektererne ikke til at trænge videre igennem paa Bindslevvegnen, og fra ca. 1870 kom Indre Mission, der fra Horne med Jeansson og lidt senere med P. C. Larsen² i Crusbergs gamle Embede prægede Egnen, til at samle de store Skarer ogsaa af tidligere ukirkelige om sin Forkyndelse, i Sognets Kirker og paa Folkekirkens Grund.

VII. En Sekterer.

Selvom det kunde være fristende at give en kort Livskildring af Mogens Abraham Sommer³, der i Kierkegaards

¹) N. P. Cruusberg, 1811—84.

²) P. C. Larsen, 1837—85.

³) Se: Joh. Fibiger i Dansk Tidsskrift 1901 p. 281—88 og Sommers egne: Stadier paa Livets Vej I—III 1868—99, »var nu dette Menneske en blot og bar Hykler; jeg troer det ikke«.

Bispetid kom til at sætte saa megen Uro igang i Aalborg Stift, samtidig med at han fra Tid til anden var i Amerika som homöopatisk Læge, Udvandreragent, Prædikant og meget andet, faar dette vente til anden Lejlighed af Hensyn til Stoffets Rigdom, men ganske faa Træk af hans omtumlede Tilværelse maa fremdrages. Han er den fødte Autoritetsbekæmper, med et moderne Udtryk en typisk asocial Personlighed, selvlært og selvhjulpen. I sin tidlige Ungdom som en Slags Friskolelærer i Haderslev, hvor han slutter sig til Fr. Helvegs grundtvigske Kreds, kommer han 1856, 27 Aar gammel, første Gang i Strid med Myndighederne, da han vil fortsætte Søren Kierkegaards Angreb paa den bestaaende Kirke. Med Søren Kierkegaard havde han selv søgt personlig Forbindelse Aaret før, men var nærmest blevet vist af, saa meget desmere fordybede han sig i dennes Skrifter og kom til den Overbevisning, at Søren Kierkegaard med »Missionairen«, som han taler om skal komme og fortsætte hans Gerning, ikke kan mene andet end Sommer selv. Han har Psykopatens ejendommelige Assimileringssevne, snart færdes han i grundtvigske, snart i Lammerske, snart i Kvækerkredse, snart optræder han som Politiker, snart er han Socialreformatør, men altid en uklar, fanatisk og uhjælpelig selvoptaget Profet. Med P. C. K. synes han at gøre Krav paa at have en særlig Forbindelse, alle Afstande til Trods. Hvad enten han sidder i et dansk Fængsel (hvad der ofte gik paa, da de fleste af Sommers Skrifter er Søren Kierkegaards Øieblikke forstørret og forgrovet — Taxten 3 Maaneders Fængsel Høiesteretstidende fra 60'erne bringer stadig Exempler derpaa), eller han befinder sig paa en amerikansk Nybyggerkoloni, søger han at faa Biskoppen til at indvillige i at fortsætte Broderen Søren's Gerning. Og P. C. Kierkegaard kan aldrig faa sig til at bryde Staven over Sommer; dertil er Manden paa Aalborg Bispestol for meget af en Kierkegaard. Og Sommer kom første Gang til ham som en Røst fra de dødes Rige — som et Bud fra den Broder,

der i Drømme havde givet ham Lov til at tage mod Tilsynsgerningen i Kirken. Man har i Søren Kierkegaard-Forskningen med mere eller mindre Grund talt om en »Faderbinding«¹, der skulde forklare mange af S. K.s sjælelige Konflikter (Pælen i Kødet, den stille Fortvivelse, Regine); i et mere dagklart Lys kan der rettere tales om den overvældende Slægtssammenhæng, der med gammeltestamentlig Tynge lader den enkelte af Familien være et Derivat af Slægten, saaledes at der egenlig hos de forskellige (Michael P. K., Søren K., P. C. K., Michael Lund, Poul Kierkegaard) findes de samme Grundelementer: Fantasi, Tungsind, Dialektik, Viljeslammelse, Sanselighed, kristen asketisk Subjektivisme i vidt adskilte ydre Udtryksformer. Det er ialtfald for let købt at ville se P. C. Kierkegaard som sin Broders Antigon. Alle Vidnesbyrd fra hans egen Haand og Mund peger i modsat Retning. Af den Grund kunde M. A. Sommer finde Forstaaelse hos den Biskop, der vel hørte til den Kirke, Sværmeren med Søren Kierkegaards Stok angreb (det var Sommer en Glæde at eje en af S. K.s Stokke, den blev desværre frarøvet ham), men som i sit Hjerte var ligesaa udpræget Individualist som sin Broder, en Grundtvigianer paa samme Maade som Grundtvig i Udby Kirke 1810. I Kierkegaardsarkivet (N. kgl. S. 3174. 4°) er lykkeligvis det Brev bevaret, som danner Indgangen til P. C. K.s og Sommers Bekendtskab. Det er skrevet i »Philadelphia, Pennsylvania« 23. 1. 63, og giver en levende Skildring af denne Søren Kierkegaard-kolportør. »Det jeg skylder Deres afdøde salige Broder, Søren Aaby Kierkegaard, kan jeg aldrig betale ham, men han er ikke glemt af mig, saasom hans Ord og Skrifter den Dag i Dag mætter og føder min Sjæl . . . . Er der Nogen, siden Frelserens Dage, der har draget Sløret tilside for det Skjulte, saa er det ham . . . Han har knust

¹) Særlig J. D. Landmarks Arbejder — især i Søren Kierkegaards Ungdomshistorie, 1926.

mit Hjerte og aabnet mine Øine for det gruelige og for-mastelige, som ligger i al Menneskeværk, i al Handling paa egen Haand, men han lod mig ikke staae som den Sønderknuste, han viste mig til ham, som sagde: »Kommer hid til mig alle, som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile« [»Indøvelse i Christendom«]. Som Evangeliet fortæller om den rige Mand fra Pinestedet, at han vilde ved Abrahams Hjælp faa sendt Bud til sin Faders Huus og til sine 5 Brødre, saa er der en mild og kiærlig Stemme, der tilhvisker mig aarle og silde: »Skriv til min Broder«. Det er denne Røst, jeg ikke kan blive quit og derfor skriver jeg. Dog kommer denne Røst fra et andet Sted end Pinestedet.

Jeg har jo aldrig set Dem Ansigt til Ansigt, men mulig vilde De nu spørge mig, hvad skal de Ord da betyde: Der-som Du dog vidste paa denne din Dag, hvad der tjente til Din Fred, men nu er det skjult for dine Øjne, saa maa jeg svare Dem: Jeg véd det ikke! det er kun i mit Hjerte som en tvingende Magt, der skal siges til Dem; og længe nok har jeg været ulydig mod denne Aandens Paamindelse; skulde den lære Dem »Lydighed« mod Gud, saa lad mig takke Dem! det vil give mit Hjerte Lise . . . .

Der er tidligere peget paa, hvor meget Drømme betyder for en Mand af P. C. Kierkegaards Sammensætning, han havde jo selv drømt om Søren, da han overvejede Tilbudet om Aalborg Bispestol, og for en gammeltestamentlig Samvittighed som Biskoppens betød denne Henvendelse i hvert Tilfælde, at der skulde Overveielser til. Han saa ikke det afgjort sygelige i Sommers Virksomhed med hans Blade »Tugteriset«, »Morgenrøden« o. l., men saa Korrek-tivet, her var et Menneske, der kunde se Kirkens Brøst — og det gjaldt om ikke at være denne Røst overhørig; i hvor meget vrangt og overdrevent den indeholdt, var der dog Elementer af Sandhed ogsaa i Kritiken. Sommer hørte ikke til dem, der satte deres eget Lys under en Skæppe. Frimodigt kunde han udgive en Lidelseshistorie

under P. C. Kierkegaards Navn, som Biskoppen maa fralægge sig Ansvaret for, og uden Hæmninger tager han til Aalborg og begynder »evangeliske Foredrag« som en Modvægt, eller Modgift, mod Kierkegaards mange Bibellæsninger i Stiftsstaden. Han regner sig selv, og regnes af en Del naive Sjæle, for en ny Søren Kierkegaard¹. Allerede ved sin første Fremtræden hilsende det let antændelige »Øresund« (2. Aarg. Nr. 33) ham som en af de »Vækkere, der liig en Muurbrækker styrter ind paa de haarde Steenmasser og efterlader hver Gang Huller og Revner«. Og efterhaanden blev han de danske Købstadarresters mest faste Gæst paa Grund af sin Trang til at bruge stærkere Ord, end Injurieloven, Majestætsfornærmelses- og Gudsbespottelsesparagrafferne tillod. Om hans Aalborgophold melder Kierkegaards Dagbog [N. kgl. S. 3013 I, 4°] følgende:

[Februar 1866] »I den foregaaende Uge idelig saakaldt »Evangeliske Foredrag« af Mogens Abrah. Sommer under stigende Tilløb og Opsigt. Den 18. og 19. (Søndag 1' i Fst. og Mandag) holdt jeg i den Anl. Kl. 8 Foredrag i Gymnastik-Lokalet ved Kathedralskolen under stort Tilløb, saa næsten ligesaa mange stode udenfor. Sommer, hvis Foredrag forud havde været averterede til samme Klokkeslet, forlagde det om Mandagen til en tidligere Time (6?), hvorefter (han?) Flokken kom hen udenfor vort Møde og i Forbindelse med en Hoben Gade-Omdrev hurraede og hujede i Skolegaarden, nærmest dog nok, fordi Johnsen lod Enkelte (velklædte) endnu komme ind frem for Resten. Spektaklerne vedvarede nogle Timer efter, Politifuldmægtigen mishandlede, Oberst Drejers Opfordrg (skjændt han var civil og uopfordret) skaffede omsider nogenlunde Gade-Ro. Mod mig og mit Foredrag vist ingen Demonstration, hvilket dog andensteds antages ifølge en perfid Notits i Aalb. Stiftstidende, næsten som om det

---

¹) Jfr. Piecen: Dr. Søren Kierkegaard, Missionær Sommer og det Bestaaende. 1859.

Hele havde været foranlediget ved mit Foredrag, hvilket senere i Aalbgposten blev berigtiget. I denne var ogsaa strax et Referat, som jeg selv mundtl. redigerede, at læse af begge mine Foredrag, hvoraf jeg lod tage 1000 Aftryk og omsendte mange dels i Stiftet, dels nogle til Vib og Aarhus. (Sommer reiste Tirsdagmorgen til Randers og Aarhus, for der at fortsætte, medens Høiesteretsdommen over ham til en Maanedes Fængsel allerede staaer i Departementstidenden).«

Biskoppens Gendrivelse er især interessant ved den Om-tale af Broderen Søren, som Sommer næsten har nødt ham til at fremkomme med, da K. skildrer ham som en Taler, der »lod til at kjende en god Remse af Profeternes og Herrens Straffe- og Domsord saavel af de Skjældsord, Søren Kierkegaard i sin sidste Tid havde bragt i Kurs«, men selv Djævelen kunde jo læse Bibelen, og en Mand, der som Sommer nægtede Kristi Guddom var kun en »ustandselig Taler i at skjælde«. Han raabte nok paa Religionsfrihed, men det havde Kierkegaard altid selv krævet, men vel at mærke en Frihed, der ikke bestod i »at udkaste Haans- og Smædeord mod alle andre Religioner og Bekjendelser end den, man selv fandt for godt enten at have eller ikke at have«. At der hvervedes fra alle Sider, var intet ondt, Biskoppen selv var for 30 Aar tilbage kaldet til Hverver, Menneskefisker, men man skulde ikke ligne dem, der farer tillands og tilvands for at vinde en Tilhænger, og »saa gjør I ham til et Djævlens Barn, værre end I selv er« (Mt. 23, 15). Menigheden skal, som Luther siger, gøre Bod, omvende sig. Præsterne burde »prædike endnu ganske anderledes nidkjært, levende og gribende, ligesom de da i Forbindelse med Tilhørerne erkjendte, at vi burde have hørt og tilegnet os det bedre og kunnet opvise bedre Frugter deraf«. Mod Sommers unitariske Lærdomme pegede Biskoppen ogsaa paa Herrens Bøn, Trosbekendelsen og Barnedaaben som Menighedens Grundvold. Der staaer atter en Bispekikkelse, ikke i Silkekaabe, men

i Bodsdragt, og naar han af Kultusministeriet faar sendt Sommers Pamfletter »Tugteriset«¹ og andre over til Udtalelse, tilraader han hver Gang at fælde en billig Dom; ikke ved Magt og ikke ved Styrke . . .

Medens P. C. K. træt af Kampen, præget af den stadig tiltagende sjælelige Formørkelse, i 1875 nedlægger sin Bispestav, er M. A. Sommer endnu i sin Kamp mod alle Autoriteter; han har faaet dybe Saar: »Striden har nedbrudt mit Helbred, og skjøndt jeg kun er 47 Aar, er jeg dog næsten i Kræfter at ligne ved en Olding«, skriver han fra Fængslet i Kolding 22. 2. 1876 til sin gamle Medstrider og Modstander, der omgaaende svarer (N. kgl. S. 3013 I, 4°). Desværre har vi kun den korte Indholdsangivelse i den gamle Biskops Brevregistrant: »d. 26. t. Mog. Abr. Sommer. Drøm Produkt af Anlæg og hørt og glemt om mit Segl — hs. Fængsling at undgaa naar han ikke mod Presselov. »drev Spot« — Biblen mange Bøger alle Sørens i Grunden kun een, derfor forsigt. at bruge«. Allerede den følgende Dag kommer der Svar med to af Sommers Skrifter (en Fange har god Tid), og Svaret indeholder Sommers Trosbekendelse (dat. Fængslet, Kolding 27. 2. 76). »Idag er det just min ældste Søns 11 Aars Fødselsdag; han hedder Mogens Abraham Søren Aaby Kierkegaard Sommer, og det er mit Haab, at han maa blive et Offer i Herrens Tjeneste, thi det er hans eneste Lyst . . . den vigtigste Opgave der staar for mig fortiden, er at forkynde Herrens Gjenkomst«.

»Havde Geistligheden forstaaet min Gierning og ikke modstaaet den, men støttet den, saa havde den været meget mere udbredt, dog der har atter Deres salig Broders Ord om »Brandmajoren« været mig til Bestyrkelse. Jeg veed der er mangfoldige Sjæle, som sygnede i Døden og ere hensovede, der har prisat vor himmelske Fader for

---

¹) Sommer angiver sig her som: Herrens mindste Tjener, de underkuedes Ven.

den Sandhed, der ved mine Læber er bleven dem forkyndt. . . . Deres salig Broder har propheteret om mig i »Synspunktet for min Forfattervirksomhed«, som er udgivet af Dem selv, »naar han, Missionæren kommer« o. s. v. [S. K. S. V². XIII, 653]. De kan stole paa, *denne* han i Aanden saa at komme, er ingen anden end mig, og jeg føler Ansvar. Derfor holder jeg mig ogsaa til Kategorien: den *Enkelte*, og hvad jeg stræber efter i menneskelig Svaghed, dog ved guddommelig Hjælp, er at lære Menneskene Lydighed, ja, ubetinget Lydighed, uden Indvendinger eller Undskyldninger . . . . Staar Folkekirken paa saa svage Fødder, at den ikke kan opretholdes uden at fængsle en Mand og fratage ham hans smule Eiendele til Deling blandt Procuratorerne ca. 120 Kroner, fordi de have hjulpen Geistligheden af med dette ubehagelige Menneske, der saaledes bestandig stiller dem Evighedens Regnskab for Øie, saa maa den ikke have længe at bestaae. Isandhed en Bjørnetjeneste at gjøre Geistligheden og Folkekirken«. Korteften er Sommer atter paa fri Fod og er nu optaget af Syvende Dags Adventismen, som han søger at udbrede ved talrigt besøgte Møder i Elling og Aasted Sogne. Han mener, at Biskoppen, der nu drager omkring og prædiker, og han, arbejder paa samme Linie: »Kan det være Dem en Glæde at modtage en hiertelig Tak for Deres Arbeide i den senere Tid, saa sender jeg Dem den herved fra mange oprigtige Sjæle og meest fra Deres ringe Medarbeider i *Herrens* Vingaard. Rygtet er gaaet vidt over Land og bringer megen Glæde med sig, fordi De med Klarhed og Nidkjerhed tolker Ordet. Man har meldt mig det fra Kjøbenhavn, Løgstør-Eggen og Aalborg, selv har jeg ikke haft den Glæde at være nærværende. Bliv ikke træt! Frugterne skal nok vise sig«.

Efter at Sommer i 70'erne har forsøgt sig herhjemme ogsaa som social Reformator og Folketingskandidat, drager han atter til Amerika, hvorfra han vedbliver at med-

dele sine »apokalyptiske Drømme« til Biskoppen (N. kgl. S. 3105 I, 4°, 1878 Sept.), men da han senere vender tilbage til Danmark og bosætter sig i Aalborg, er Kierkegaard død. Sommer døde selv 1901 — glemt og ensom.

Om hans Virksomhed i Vendsyssel som Agitator hævder Thomas Larsen (En Gennembrudstid I, 69), at han »var Republikaner og regnede sig til »Internationale«, hvilken Retning dog snarere bandlyste end anerkjendte ham«. Larsen, der selv er Vendelbo, har hørt ham tale. »Naar han engang imellem holdt Møder paa Egnen, strømmede Folk til fra fjern og nær for at høre ham. Og skønt hans Virksomhed ikke satte sig dybe Spor, bidrog han dog for en Tid til at øge den herskende religiøse Forvirring« (ibd.).

Hvor mange »Sommerianere« der har været i Aalborg Stift, er ugørligt at opregne, men sikkert er, at han alle Vegne, hvor han færdedes, fik mistænkeliggjort Folkekirken. Hans skriftlige Udfald, der med deres Titler og Form ligner S. Kierkegaards Øieblikke, er sikkert kun svage Genskin af hans skaanselsløse Polemik, hvor Præsterne benævnes »Løgnere, Bedragere, Plattenslagere, Gøglere, Hyklere, Menedere og Menneskeædere«, og alt i Kirken ses som et gennemført Bedrag under en hyklerisk Stats Velsignelse. Han har været med til at undergrave den nedarvede Respekt for Præsteembedet, der ellers trods alle Omskiftelser havde holdt sig i Aalborg Stift. Paa samme Maade som Baptister og Mormoner angreb han Statskirken for dens Forvaltning af Sakramenterne; Barne-daaben og Altergangen¹ latterliggjordes, og hele Vægten blev lagt paa det subjektive. Under Indflydelse af amerikanske Vækkelsesbevægelser, bilandet en Del af 70'ernes sociale Apokalyptik, fik hans Forkyndelse et eskatologisk Præg, Dommens Tid er forhaanden.

Han var for flimrende i sin Personlighed til at kunne

¹) jeg siger Christus og hans Disciple ikke har brugt en Frokost med en Oblat og en Mundfuld Vin og sagt, at det var Jesu »sande« Legeme og Jesu »sande« Blod . . . . (Tugteriset Nr. 4, p. 11, 1867).

fastholde Folks Opmærksomhed. Deres Tillid vandt han næppe¹, selvom han som Oppositionsmand kunde finde Meningsfæller i de forskellige Lag af Befolkningen.

Han kan tages som en Repræsentant for den dogmatisk ubestemmelige Reaktion mod den lutherske Folkekirke, der i 60'erne og 70'erne maatte erkende, at der voksede Trossamfund op, der brød Staven over det Liv og den Forkyndelse, som Folkekirken rummede, og at det gerne var Mennesker, som skuffet vendte sig fra den »officielle Kristenhed« mod dette eller hint nye, fordi de var kommet til det Resultat, at Kirken var Skøgen og Livet i dens forskellige Kredse et Babel, der skulde dømmes.

VIII. Nye Mænd kræves.

Det laa Biskoppen stærkt paa Sinde at faa virkelig dygtige Præster til Stiftet, og der findes adskillige Koncepter med Henvendelse saa til en, saa til en anden af de skiftende Kultusministre, om at ville tage Hensyn til Ønsket om Mænd, der i kirkelig Henseende er modne og afklarede. Han søger altid at undgaa dem, der nylig er kommet til Troen, langt mere da dem, der ingen Tro har. Hvilken kirkelig Retning de tilhører, er for ham mindre væsentligt, naar det blot er Præster, som vil arbejde baade som deres Menigheds Værnere mod Sektererne og deres Vejledere i kristelig Udvikling. Da Hjørring Kapellani i 1865 er ledigt, beder han Kultusminister Bræstrup (13. 9. 1865. B. E. C.) om en saadan duelig Mand. Forholdene er vanskelige: . . . »jeg veed en Deel at berette om, hvorledes Mormoner (disse nu med fornyet Kraft, idet de have sendt 12 Danske fra Amerika til vort Fædreland, delt i 12 Kredse), Baptister, M. A. Sommers og Jensen-Tislums Tilhængere gennemstrejfe og bearbejde Vensyssel og Hjørringegnen«, og søger derfor en Medhjælper for Sognepræsten, Provst

¹) J. Fibiger i Dansk Tidsskrift, 1901, p. 282—88.

Kampmann¹, men det skal være »en Medhjælper i Ordets fuldste Forstand, altsaa en velsindet kristelig, begavet og ikke uprøvet Mand, der tør haabes at blive Forholdene og sine Opgaver voxen. Og vel skal jeg nu ingenlunde frage, at naar mine Ønsker vare en Magt, saa vilde der vel egenligen ikke komme andre end deslige Personer til alle Kald i Stiftet, medens jeg paa den anden Side nok indseer, at i en Stats- eller Folkekirke er det ikke til at opnaa, saa vi maa her som andensteds mangengang nøjes med dem, der ere langt ringere end som saa, stundom næsten alt for ringe. Men desuagtet vover jeg at haabe og at bede, at Deres Excellence i de særegne Forhold, der ere berørte, og den kirkelige Vigtighed for hele Omegnen af, hvorledes Menigheden i og ved Hjørring forsynes og betjenes, vil finde Retfærdiggjørelse . . .«. Biskoppen slutter med at fremhæve Gerningens Vanskelighed: »under den sekteriske Travlhed, der alt længe fortrinsvis har kastet sig over Vensyssel, maaske ikke uden nogen Anledning ogsaa deri, at denne Provinds lidt længere tilbage nok blev anvist saadanne Præster, hvis Levnet eller Forkyndelse lod altfor meget tilbage at ønske. Jeg andrager derpaa med fuld Tillid, idet jeg veed med mig selv og haaber, at Deres Excellence vil skjønne, at jeg drives af min Pligt mod de mig betroede Menigheder, selv med Fare for at synes paatrængende . . .«.

Flere af hans Venner i København, især da Fr. Hammerich, bliver stadigt spurgt til Raads om gode Præsteemner, og den Forberedelsestid, Ordinanderne tilbringer i Aalborg Bispegaard, er en Selvprøvelsens Tid, hvori det kunde ske, at en vordende Præst blev saaledes tynget af Ansvar for den Gerning, han havde paataget sig, at han trak sig helt tilbage. Ved Middagen i Bispegaarden fik de ny ordinerede et Servietbaand med et Skriftord valgt af Biskoppen, oftest et kort hebraisk eller græsk Ord, f. Ex. ἔλι.

1) C. P. G. Kampmann, 1816—97.

Faa var saa trofaste som Kierkegaard, naar hans Præster led aandelig eller timelig Nød. Da kunde han drage milevidt afsted for at være til Hjælp med Haand og Midler. Enkelte Præster lod han i visse Tider helt blive forsørget i Bispegaarden.

Efterhaanden som han naaede sit Stift igennem, satte han alle Kræfter ind, hver Gang Lejlighed gaves, til at faa de bedste Kræfter sat ind i Tjenesten.

Om Forholdene i Thy i 60'erne giver en Henvendelse til Kultusminister Engelstoft, dateret 29. Februar 1864, en indgaaende Skildring.

»Provst Paludan Müller¹, som nu forlader Thisted efter en 8aarig Virksomhed, har der bevist sig som en meget begavet, alvorlig christelig og energisk Præst, der tillige bevarede en videnskabelig Stræben, Sans for Omgang ogsaa med de dannede i Almindelighed og for borgerlige og fædrelandske Interesser. Og jeg fastholdt derfor længe det Haab, at det i en betydelig Omfang skulde lykkes ham, ved Flersidighed i hans Udvikling og ved den Retsind, Fashed og Duelighed, som alle Partier maatte erkende hos ham, at tilfredsstille og vinde de oprigtige Tilhængere af tvende Retninger, som fra hans Formands² sidste Sløvheds Aar og fra Bevægelse i 1848 til 1855 meget kjendeligen sondrede sig fra hinanden navnlig i Kjøbstaden: en næsten aldeles uchristelig og ureligøs, i Grunden raa, men i sine egne Tanker ret dannet Retning, med Pretensioner paa at give Tonen an, og med alle dem til Hale efter sig, som efter Tyboernes naturlige Hang levede blot for Penge-Erhverv, men hos hine søgte ligesom Garantier for, at der hellerikke var andet at leve for — og saa en Opvækkelse i smaa Kredse, stærkere paavirket end paa de fleste Steder, dels af Søren-Kierkegaardsk, dels af ensidig Grundtvigiansk, dels af Baptistisk, altid ugunstig mod det bestaaende i kirkelig Henseende, ja for en Del

---

¹) Jens Paludan-Müller, 1813—99.

²) M. C. V. Michaelsen, 1804—55.

næsten blot negativ og sættende det Christelige i denne [ulæseligt Ord]. Ganske har dette Haab heller ikke skuffet og tør nok antage ikke alene, at baade en virkelig Tilnærmelse til Christendommen er kommen tilstede hos en Del af den første Skare, og at den anden Kreds ved ham er bleven holdt tilbage fra et fuldstændigt Brud med Folkekirken; men at navnlig hans Fratræden og Bortgang til et i udvortes Henseende ringere Embede har bragt Adskillige til alvorligere at ændse, hvad de have havt i ham. Men saa dyb er desuagtet endnu efter mit Skjøn Modsætningen imellem de to antydede Retninger og saa ringe Antallet af dem, der skulde udgjøre den Tredie, imellem begge stillede og den egenlige Kjerne af en Menighed med levende christelig Tro og med Velvillie (eller dog uden Uvillie) mod Folkekirken og dens Indretninger, at jeg maa befrygte høist betænkelige Bevægelser og Tilstande, schismatiske og sekteriske paa den ene Side, Tilbagesynken til død Verdslighed paa den anden, dersom ikke Embedet maatte vorde desto heldigere besat. At der behøves en ikke ringe begavet og derhos alvorlig-christelig Mand, forstaaer sig efter det Udviklede af sig selv. Men dertil maatte endnu, saavidt jeg efter bedste Overlæg formaaer at dømme, komme, at han maatte være nogenlunde berørt af og istand til at komme til Forstaaelse med, hvad der fortrinsvis kalder sig »det Folkelige, Frie, Kirkelige« i Tidens Bevægelser uden dog at være hildet i de didhørende Extremer, saa han kan drage idetmindste de besindigere og dybere af Opvækkelsesretningen til sig, uden dog at opgive det større Antal i Menigheden, — om muligt derhos, vistnok ikke vaklende og holdningsløs, men i Fasthedens Hævdelse mild og i Biting føielig«. [Extra Concept!].

Biskoppen beklager sig i Skrivelse til Kirkeministeriet, f. Ex. 13. 9. 65 over, at Vendsyssel tidligere var blevet forsynet med Præster, »hvis Levnet eller Forkyndelse lod altfor meget at ønske«; og paa hans egen Tid er Drikke-

riet en Fare, der underminerer flere Præstegaarde og Skoler, ikke mindst i Stiftets vestlige Del, hvor der ikke er langt til Brændevinsbrænderierne. Der sidder ogsaa flere aandeligt sløve Præster, som han prøver at komme af med, ligesom Martensen i Sjællands Stift, ved Hjælp af K. M. Cirkulære af 6. 9. 1856 jfr. K. M. Skr. af 23. 12. 1864. Ikke mindst faar Omsorgen for Menighederne, der ellers bliver Sekterernes Bytte, ham til dette Skridt. Hvorledes Kierkegaard bedømmer en saadan Præstegerning giver en Indstilling til Kirkeministeriet af 2. 8. 1866 et Indtryk af. »J. V. Bille født 1804 er siden 1825 Sognepræst i Skyum, Thisted Amt. Ved min Visitats i 1860 slog han, som det er at se af Beretningen, i sin Prædiken ind paa noget, der vel nærmest maatte være ment Grundtvigiansk, uden dog at være hjemme deri. Under en Korrespondance, jeg noget forud havde haft med ham i Anledning af et Indfald, han havde om at ville konfirmere sine to Sønner, der studerede i Aarhus, under deres Ophold hjemme i Sommerferien uden anden Forberedelse, end de i den Ferie skulde modtage, havde han vistnok tildels slaaet paa lignende Streng, men dog især udtalt sig saaledes, at jeg maatte antage, at hans egen Tro og hans Forkyndelse havde en fremherskende sentimental-æsthetisk Karakter. Al deslige Fæhlen og Uklarhed hos en gl. Mand og Præst uagtet, maatte jeg dog efter det indtil da Iagttagede holde for, at der var en Stræben hos ham efter at faa noget, i kristelig eller dog i religiøs Forstand at sige og efter at faa det sagt, og var saaledes ingenlunde forberedet for den Erfaring, Visitatsen i 1865 bragte mig, idet hans Prædiken, — skjøndt jeg var anmeldt 14 Dage forud, skjøndt hans Pastorat kom sidst i hele Herredet, saa baade alle Embedsbrødrenes og mine Udtalelser kunde yde en Mand, der selv maatte vælge sin Text, næsten for megen Hjælp, og skjøndt Sekterernes af ham selv paaklagede Fremtrængen maatte vække og skærpe enhver, der kunde vækkes og skærpes, — var saa tom og bar for alt dybere religiøst,

endsige kristeligt, Indhold, som i min Visitatsberetning berørt. Og da nu denne samme Tomhed for nogetsomhelst virkeligt religiøst Indhold efter de Oplysninger, jeg forøvrigt har kunnet indhente, karakteriserer hans Forkyndelse fra Prækestolen ganske i Almindelighed, hvoraf det saa igjen er en Følge, at man fra den kan faa at høre Trivialiteter om verdslige Forhold som et Slags Fyldekalk, medens han, naar han kaldes til Syge og Døende, slet ikke synes at vide, hvad han *der* har at sige og at gjøre, men byder ængstede Samvittigheder ligesaa løs Tale: saa maa jeg nødes til at antage, at jeg enten har taget ganske fejl, da jeg i hans famlende Ytringer omtr. 1860 mente at finde Spor af en Opvækkelse, der kun endnu ikke kunde orientere sig; eller at han ialtfald siden den Tid har ladet Forsøget aldeles fare paa at vinde noget Liv og Indhold i Tro og Forkyndelse, udover den Fladhed og Løshed, hvori han sagtens fra Barndoms- og Ungdomstiden af i Overensstemmelse med Datidens flaueste Rationalisme har været opvoxet og existeret. I ethvert Tilfælde er der imidlertid nu, da han er omtrent 62—63 Aar gl., og da hverken Iagttagelsen af, med hvilken Iver Folket netop ogsaa i de Egne flokkes om enhver kristelig Forkyndelse, eller Naboskabet med den nidkjære Provst og den ved ham virkede Opvækkelse har kunnet rive ham ud af de gamle Folder, medens Sektererne naturligvis søge til, en paastrængende Nødvendighed for, at Menigheden faaer en anden, nidkjer og duelig, Lærer og Vejleder. Og skal jeg derfor ærbødigt indstille, at Pastor Bille opfordres til at søge Entledigelse i Naade og med Pension, dog med Tilføjning, at, dersom han mener at kunne forskaffe sig en Personelkapellan, *der i enhver Henseende fortjener fuld Tillid* (paa Sognepræsten som Støtte eller Vejleder er nemlig overmaade lidt at regne), saa vil dette, forudsat at derved ingen Forsinkelse foranlediges, ikke blive ham nægtet«. [B. E. C.].

Bispegerningen tynger P. C. K.; han kan ikke andet end gøre Menighedernes Nød til sin egen. Han prøver der-

for baade under sine Visitatser og gennem private Breve til Præsterne at formane og vejlede dem. Hvorledes dette sker giver følgende Henvendelse til en Thylands-Præst (3. 8. 1866; B. E. C.) et Indtryk af. Efter først meget udførligt, som hans Skik er, at have skildret sine nedslaaende Erfaringer fra to Visitatser, hvor han særligt har savnet det grundkristelige i Vidnesbyrdet og ikke fundet Præsten vaagen overfor Sektererne, der arbejder i Sognet, giver han en Redegørelse for sin egen Gerning som Menighedernes Tilsynsmand. Han er servus servorum dei.

»Det kan, Deres Velærværdighed! ikke være Dem behageligt at læse, hvad jeg her skriver, og visseligen heller ikke skriver enten med Lyst eller for Lyst, idet jeg derved fornyer Indtrykket hos mig selv af, hvor lidet jeg, saavel hos Dem, som ellers mangesteds i Stiftet, har vidst at efterkomme Biskoppens Opgave »at to Disciplenes Fødder«, har vidst at finde og gribe og sindigen og alvorligen at benytte dem af det personlige Samværs Øieblikke, der kunde nyttes til at vejlede, vække, rette og styrke Brødrene og navnlig Embedsbrødrene. Men, som hos mig ved denne Lejlighed gjemt er ikke glempt, og HERRen har ladet mig opleve at fornye et Vink, jeg i den her omhandlede Henseende personligen dog ikke aldeles forsømte at give Dem, saaledes vilde De lade disse Linier være Dem ikke uvelkomne, og det allerede som et Udtryk af min levende Interesse for, at De og jeg i vor Stilling til HERRens Menighed, den dyrekjøbte og mangesteds forsømte, og til hinanden indbyrdes maatte være nidkjærere, omhyggeligere og mere betænkte paa vort store Ansvar end stundom hidindtil, men ialtfald som en Virkning af, at HERRen tugter mig, for at jeg skal gaa Dem bedre tilhaande end tidligere sket er« [B.E.C.].

Som Biskop følte P. C. K. sig knuget under Ansvarret som Præsternes Sjælesørger. Hvor stærkt Byrden knugede ham, viser hans fortrolige Skrivelse til Sognepræst *** i x, der, efter i nogle Aar at have levet adskilt fra sin Hustru, med hvem han laa i stadig Strid, nu overvejer at søge

Skilsmisse for derefter at indgaa et nyt Ægteskab. Først minder Biskoppen om, at Hor efter Kristi Ord (Mt. 5, 32, 19, 9) er den eneste Skilsmissegrund, og at 1 Tim. 3, 2 og Tit. 1, 6 kræver, at Præsten skal være *μικς γυναικος ανηρ*, men at dette jo var ubevist i dette Tilfælde: »Forudsat altsaa, at D. V. ved Hustruens Forbrydelse i Hoer var for Deres Samvittighed og for Herren fuldk. løst fra denne første Forbindelse, maatte De dog, Alt vel overveiet, *saa længe De ikke vilde eller kunde godtgjøre dette for Verden*, ifølge Deres Stilling som Præst og hine apostoliske Steder ubetinget nægte Dem andet Ægteskab. Men skulde nu endogsaa andre Grunde, f. Ex. Ufordragelighed ell. desl. være, hvad der har bevirket, at De og Deres Hustru leve hver for sig: saa er derom jo kun Eet at sige, at denne Fjernelse i sig selv vistnok vidner om Syndens Magt, og det ikke udelukkende hos den Ene, men dog ingenl. er saaledes ligefrem og uomtvistelig Overtrædelse af HERRens bestemte og udtrykkl. Bud som en Skilsmisse, og at en saadan atter ikke er saa aabenbar syndig og uchristelig, som et nyt Ægteskab af de *saaledes* Adskilte med nogen anden Person.

For min Samvittigheds og for Deres timelige og evige Vels Skyld skriver jeg derfor disse Linier til Dem og beder Dem: betænk, hvad De gjør for Herren i Aanden. Naar Skridtet er gjort, ja, saa vil neppe min Udvikling behøves, saa vil, ialtfald om nogle Maaneder, de mægtige Herrens Ord selv tale saa bestemt saa indtrængende for Dem, at De snarest vil finde det altfor mat, pjaltet og pjattet, hvad jeg har sagt om Sagen, medens det muligen nu synes Dem exalteret og overdrivende. Men saa er det for silde. Og hvad skal der svares, naar den vaagnende Angest gjør Dem det nye »Ægteskab« til Hoer efter HERRens Ord, der aldrig rokkes, medens den ulykkel. nye »Ægtefælle« først med al menneskelig Berettigelse fordrer Ægteskabets Fortsættelse og siden vel ogsaa engang bliver opmærksom paa hint HERRens Ord? . . . eller naar muligen Børnene

af denne Forbindelse staae for Dem og hende som Vidner imod Dem, af hvem De ikke tør tilegne Dem Fader- og Moder-Glæden, men vel enhver Sorg og Skam, der ved dem kunde foranlediges? . . . eller naar Præsten taber al Lyst og Freidighed til Evangeliets Forkyndelse, fordi Stemmen i det Indre vidner imod ham, baade om den enkelte vitterlige Synd og om, hvor umuligt det er, *medens han lever i den*, dog tillige at bede og arbeide for og i HErrens Menighed. Tilvisse — jeg har aldrig forundret mig, men kun kunnet forfærdes, naar jeg hørte om hin Præst, der havde ægtet en Fraskilt og senere gik fra Forstanden, eller hin anden, der nedsank i den mest dyriske Drikfældighed. Thi vel er jo ogsaa en saadan Synd at erholde tilgivet hos den Korsfæstede, men hvad om nu Herrens Aand ikke vilde komme tilbage til den saaledes faldne Præst med Herrens Trøst uden paa Vilkaar, at han opgav Embedet, han derved var blevet uskikket til at betjene, — hvad om han ikke fandt Kraft til en saadan Beslutning netop for »Kone og Børns Skyld«, hvad om Dage og Aar gik hen for ham under saadan Selvmodsigtelse i det Indre, indtil Døden gjorde Afgjørelsen.

Med oprigtig Bekymring og Forbøn

K.«

[31. 3—1. 4. 1863].

Ogsaa Præstestandens Rekrutter fulgte Biskoppen med vaagent Blik. Han var ikke for intet den gamle Manuduktør, der havde haft baade en Martensen og en Søren Kierkegaard og talrige mindre Aander paa sine Hold; han vilde have veludrustede Præster i Stiftet. Der var ingen, der klarede sig med lidt Retningsdialektik. Et Brev til en nyforlovet theologisk Kandidat fortæller derom.

»Til Hr. Kandidat G.

Til dyb Bekymring for mig er jeg, siden vi sidst saaes, blevet foranlediget til at antage, at De heller ikke endnu, — eller ialtfald kun aldeles undtagelsesvis, — giver Dem

af med at prædike eller katechisere, det være nu hos Hr. Pastor T., — hvad der jo var det rimeligste af Alt, da De er bleven enig med ham om at ville være hans Medarbejder, — eller andetsteds. Thi ihvorvel jeg ret godt forstaaer, at ogsaa Hvilen og Samlivet med en Familie, De ved Deres Forlovelse er kommen i nærmere Forhold til, kan gjøre sine Rettigheder gjældende, indseer jeg dog ikke, hvorledes man kan staae Indvielsen til Herrens Tjener saa nær, som De dog vel maa formode at staa den, uden at føle sig kaldet til flittigen at berede sig til denne nye Gierning, hvis Ansvar er stort nok endda, og det tilmed naar man har et saa fuldstændigt Otium fra andre Forretninger, som ellers sjælden falder i en Kandidats Lod henimod hans Befordring, og naar man har en saa særdeles god Lejlighed til at øve sig, hvor man siden skal virke, og til at blive opmærksom paa, hvorledes det i modsat Fald kan og vil opfyldes paa En, hvad skrevet staar om ham, der nedgrov sit ene Talent i Jorden (Luk. 19, 22-26), Udlæggelsen af hint Alvorsord, at hvo som Intet haver (∅: ikke bruger det ham betroede, saa det er, som var Intet ham betroet), ham skal det fratages, som han haver (Mth. 13, 12).

Skulde jeg forøvrigt forsaavidt have bedrøvet og ængstet mig uden Grund, som De, uden den omhandlede Øvelse, dog forøvrigt samvittighedsfuldt har studeret og beredet Dem for Deres muligen tilstundende Stilling, vil det vistnok være mig kjært at erfare; men selv da maatte jeg opfordre til Øvelse i den Virksomhed, De ellers snart, hvis den betroes Dem, vil finde Dem ikke at være voxen Uge efter Uge endsige Aar efter Aar.

(Extra-Conceptbogen].

K.«

Muligvis kan Biskoppens hjemlige Tragedie med Sønnen, cand. theol. Poul Kierkegaard¹, der i Aarevis hæmme-

¹) Se min Peter og Søren Kierkegaard, 1936 passim.

des af en Viljessløvhed, hvad reelt Arbejde angik, have bidraget til, at Kierkegaard foreholdt de unge deres Ansvar og Opgaver. Det var ialtfald en fremragende Række Præster, der i hans Bispetid fandt Vej til Aalborg Stift. Hvorledes Biskoppen søgte at holde Præsterne vaagne og friske overfor Gerningens mangehaande Pligter, skal kort nævnes, naar det organisatoriske Arbejde bliver omtalt; der blev virkelig gjort et Forsøg paa at lade Præsterne føle sig som et aandeligt Folk, der var sat til at vejlede og oplyse Menighederne til mere kristelig Tilegnelse og Kundskab. Og ved sine overmaade talrige Sendebreve til Menighederne var Biskoppen i stadig Kontakt med dem. Rationalismens Præstetype og Menighedsopfattelse blev ganske stille baaret over Kirkegaardsdiget; der skete et aandeligt Systemskifte; og dog var Kierkegaard ikke det grundtvigske Systems haandgangne Mand. Han havde altid »set en Sag fra begge Sider« og kom derved ofte til staa for sig selv. Da han ikke tog kraftigt til Genmæle mod Martensens Angreb paa Grundtvigianerne¹ i 1863, blev han nærmest boycottet af flere af sine Meningsfæller — og han led under Mistænksomheden, men søgte sikkert gerne Lidelsen! Kun Venner som Wexels i Norge († 1866) og Fr. Hammerich i Kbh. havde hans fulde Fortrolighed og blev delagtiggjort i hans meget mørke Tanker om Grundtvigianismen, som den var ved at blive under den voksende politiske Magts Straalebad. Et Stykke i et Brev af 23. 11. 66 til Fr. Hammerich viser det.

»At det er mørke Tider, og at Udsigterne ere, efter menneskel. Bedømmelse, endnu mørkere, føler jeg som De, muligen endnu stærkere, bldt Andet fordi jeg aldeles ikke har Nogen, for hvem jeg kan udtale mig derom, hvad vel ikke saa let kan være Tilfælde med den, der opholder sig i Hovedstaden, og hvad vel hellerikke saa ubetinget vilde være mit Tilfælde her, dersom jeg ikke dels bestandigen

---

¹) Til Forsvar mod den saakaldte Grundtvigianisme. 1863.

herovre havde stræbt, for ikke at berøve mig den aandelige Virksomhed, at vise mig uden politisk Interesse eller Farve, dels som Foresat, — og da der ikke i min Omgivelse er nogen *ældre* christelig Præst, jeg kunde gjøre til Depositær for mine Anfægtelser og Sorger, — altid skulde raade og støtte eller paaminde og advare. Mindre vilde imidlertid alt dette have at betyde og i altfald nok være at overvinde, naar den Retning, med hvilken jeg en Menneskealder igjennem nærmest har følt mig forbunden, og gladeligen forbunden med, dengang den var under Tryk, — den Retning derhos, hvori Noget spirer, der efter mit Skjøn har en Berettigelse og en Fremtid, ikke forekom mig dels at blive noget svimmel over sin Magt, sine Udsigter o. s. v., dels at indgaae Forbund, der hverken kan billiges eller bringe Velsignelse, men vil compromittere baade den danske Menigheds og det danske Folks Fremtid.

Men om alt Saadant kan Man, eller ialtfald kan jeg, ikke skrive; kom jeg til Kbhvn kunde der muligen vexles et fortroligt Ord derom. Her endnu kun dette, at jeg, da rygtebærende Sladdere herfra, som jeg har noget Spor af, muligen uforsætligen fordærve min Stilling til mine Venner fra mange Aar af i Kbhvn, beder Dem betragte Foranstaaende, der desuden har al Løsheden og Flertydigheden af en aldeles tilfældig Expektoration, som Noget, der ikke ønskes berørt eller hentydet til, — fremkaldt ved et Par Ord i Deres Brev, for hvilket jeg endnu engang takker.

Og dermed Gud befalet. i Jesu Navn

Deres hengivne

(Ny kgl. Saml. 3405. 4°).

P. Chr. Kierkegaard.«

Biskoppen kunde ogsaa ved sin Optræden komme til at støde Mennesker fra sig, som han egenlig satte Pris paa. Det var ikke Embedsmandsvigtighed, men et mørkt og stærkt Sind, der syntes til Tider at kunne gribe ham. Saaledes gik det med O. L. Grønborg i Serridslev¹, der sam-

¹) Jfr. L. Bøgeskov: Tre Gennembrudsmænd. 1905.

men med sin Broder repræsenterede de grundtvigske Degne i deres bedste Skikkelse; maaske var de lidt vel prægede af de Kristen Koldske Opdragelsesprinciper, Th. Larsen¹ nævner Exempel derpaa, men de betød meget paa hele den Egn, de færdedes i. Men ved en Visitats, hvor Biskoppen var i et mindre forekommende Lune, havde han fornærmet den selvfølende Vendelbo, der ikke taalte nogen Irettesættelse i Børnenes Paahør, allermindst for den Paa-kledning, han bar, Bøndernes Vadmelsdragt; han valgte da at søge sin Afsked, saafremt Biskoppen ikke vilde give ham en Undskyldning. Men det kunde kun blive til en halv, hvormed Læreren ikke vilde lade sig nøje. Hans Provst og Venner søgte at faa Biskoppen og Grønberg forligt, men det lykkedes aldrig. Der gik nok en Skrivelse fra Bispegaarden, Aalborg 1. 3. 1871, men den var ikke et uforbeholdent peccavi.

»Kjære Hr. Skolelærer Grønberg! [Serridslev]

To Mænd fra Vesterbrønderslev (Kr. R. Christensen og O. C. Jørgensen) have idag henvendt sig til mig og dels meddelt mig, at De er tilsinds at søge Deres Afsked ialtfald uden Pension, fordi De fremdeles mener ved min Tilretteviisning i Maj 1869 at være svækket i Deres Stilling og Virken, dels bedet mig, om muligt at forebygge dette som formentlig skadeligt baade m. H. t. Deres Virksomhed, hvor De er ansat, og til Verdens Forargelse over, hvad der maa synes den at vise uforsonet Splid mellem Kristne og Ordets Tjenere.

Jeg har nu vistnok skriftligen, som De veed, gjentagende udtalt til Dem, og det saaledes, at Brugen deraf overlodes Dem, baade min Vurdering af Deres Stræben og Virken i Almindelighed, min Utilfredshed som *Embedsmand* med, at De i en bestemt særlig Henseende ikke havde meent at kunne efterkomme et tidligere Dem givet Vink, og min

¹) Th. L. p. 92—93.

Beredvillighed til, *som kristen* i Aands- og Hjerte-Forhold til kristne, baade at erkjende og bede tilgivet i HÆrrens Navn, om Kiød og Blod maatte have gjort enten min Stemning eller dens Udtalelse umild og saarende. Men jeg har vanskeligt ved at nægte Mennesker Noget, naar jeg anmodes derom i JEsu Navn og for hans Æres og Riges Skyld. Derfor endnu disse Linier med de nævnte Mænd for at lade Dem vide, at i denne Skikkelse befaler jeg, nu som da, Herren i dette Anliggende, byder Dem Haand til kristelig Forstaaelse og beder Dem at være vel beraadt med ham, hvem Æren hører til ogsaa igjennem vor Ydmygelse og Selvfornedrelse. »Ikke at vi maae synes at have bestaaet, men at I maa gjøre det Rette, om saa vi skulde synes ikke at bestaa« 2. Kor. 13, 7.«

Der kom ikke Forstaaelse mellem Bisp og Lærer; Kierkegaard lagde vel heller ikke alle Kræfter i for at opnaa det. Visitatsbogen viser ogsaa hans skarpe Blik for Lærernes svage Sider. Der skete ogsaa en Ændring i Lærertypen i hans Bispetid. Den ældre Lærerskikkelse uexamineret, tit invalid (der nævnes baade halte, gigtsvage, Krøblinge, enarmede, enbenede, fhv. Møllersvende, Smede o. s. v. eller fhv. Officerer), blev nu fortrængt af Seminarister især fra Snedsted og Ranum. Vandelærerne med flere Skoler blev mere og mere overflødige, efterhaanden som nye Skoler blev byggede, og Biskoppen sørger ved alle sine Visitatser for, at hver Skole har et tilstrækkeligt Antal Nye Testamenter til Religionsundervisningen, men særlig lægger han Læreren paa Sinde at give Børnene en levende, confessionel og praktisk udformet Undervisning i Børnelærdommen. Man staar i Vendsyssel delt mellem Balles og Balslevs Lærebog, den sidste vinder dog godt ind paa den første. Kierkegaard udtrykker sin Beundring for de Lærere, der kan bibringe deres Elever nogen virkelig Kristendom, men desværre maa han oftest betro sin Visitatsbog mange og slemme Forsømmelser. Drikkeriet er temme-

lig kraftigt i flere Lærerhjem, og andre Steder er det Jorden og Allotria, der tager Tiden fra Skolen. Og dog mærkedes det i Skolerne, at der kom en Aandens Stormand, naar Kierkegaard kom. Kierkegaards Stilling til Valgmenigheden paa Mors kan desværre ikke gives en Omtale indenfor denne Afhandling, men for ikke at lade Mors, denne aandeligt vaagne Ø, være uomtalt, skal meddeles Kierkegaards Syn paa det grundtvigske, særligt med Henblik paa Mors:

»Adjunkt Bisted¹, Horsens, kaldet til Sognepræst for Tødsø-Erslev Menigheder. (Privat).

Aalborg 19-20. 9. 1868.

Efterat jeg har modtaget saavel den embedsmæssige Underretning om Deres Beskikkelse til Sognepræst for Tødsø-Erslev, — hvilken herfra vil blive Dem meddelt, — som Deres Skr. af 17 ds., hvis aabne og alvorlige Ytringer have været mig til megen Tilfredsstillelse og Opmuntring under de Bekymringer, som navnlig i vore Dage manges Udnævnelse og Ordination er vel skikket til at vække hos Biskopperne som hos Kirkeministeren, skal jeg ved Nærværende bestræbe mig for, saavidt dette lader sig gjøre δια χαρτης κ. μελανος, foreløbigen at orientere Dem i Henseende til den Virkekreds, hvortil De stunder, og den Op-gave, der — i og med enhver Ordets Tjeners Fælles-Op-gave naturligtvis — foreligger Dem. Og jeg har ønsket at gjøre dette strax, fordi Erfaring har lært, at snart Nysgierrighed, snart bedre Bevæggrunde og alvorlig christelig Interesse pleje at foranledige, at man i vore Pastorater ikke altid oppebier den nye Præsts Ankomst og Vidnesbyrd, men stundom forsøger — ved Brev f. Ex. eller ved at lade bekendtere opsøge ham — at foranledige ham til Ytringer om Et og Andet af Tidens dubia vexata, og at manges Præst ved deslige mere tilfældige Udtalelser, der

¹) V. J. S. Bisted, 1824—90.

erfares videre end de forstaaes rigtigen, fra først af er bleven mindre heldigen stillet til Forhold og Personer, han ellers nok var kommen vel ud af det med.

Sagen er in casu denne. Deres Formand¹, som er en varm, livlig, christelig Mand og Præst, med store Gaver til at virke paa og vinde Menigmand, fysisk Kraft til at færdes iblandt dem, Sangstemme osv., har vakt en stærk religiøs Bevægelse i den »kirkelige« (grundtvigske) Retning, ikke uden Forbindelse med nationale, folkelige og demokratiske Rørelser, og det, hvad Pastoratet angaaer, navnlig i Annexet (Erslev), men desuden i flere Pastorater (fornemlig i Galtrup-Østerjølby og Dragstrup-Skallerup). Opvækelsen har som christelig naturligvis vakt Opsigt og Modstand hos den ellers ligegyldige Del af Befolkningen; den har vel ogsaa stundom ved Indblandingen af det Politiske stødt og ægget Saadanne, der ellers havde været at vinde, muligen endog ere oprigtige, levende Christne men af en anden Retning. Som Følge heraf have ikke alene, som det har været mig meddelt, 80, om jeg ikke fejler, Familie-fædre hos Minist. anholdt om *ikke* at faa »en Grundtvigianer«, — hvorved jeg dog bør anmærke, at jeg senere har faaet nogen Anledning til at tvivle om, at denne Fordring er saaledes Alvor og Retningen saa stærk, som man . . . . skulde formode, — men ogsaa en Gruppe anmoder Kapellanen i Nykøbing p. M. [O. F. Kynde], der er en vakker christelig Prædikant uden stærk Tilmærmelse til det Grundtvigske, om at søge Embedet, medens en tredie Gruppe, dels fra selve Pastoratet, dels Sognebaandsløserne til Frandsen, har interesseret sig for to andre Ansøgere af stærkt udpræget samme Retning som denne. Og ovenikjøbet har saa den bekjendte soi disant »Missionær« Mog. Abrah. Sommer netop i disse Maaneder et Par Gange giestet Øen, hvor vel ikke de christelig Vakte, men sagens adskillige Andre foreløbigen ere blevne forvirrede af

---

¹) H. P. Frandsen, 1813—90.

ham, om dette end, som vi tør haabe, snarere vil tjene til at føre dem ind under christelig Paavirkning.

Under disse Forhold er det, der skal virkes: blandt stærkt bevægede med levende Samfunds-Interesse og -Bevidsthed, hvilke derhos ville føres videre i den Retning af kirkelig »Oplysning«, som er bleven dem kjær, — blandt Christeligsindede af en anden Retning, der fristes til at ansee hiine som altfor »glade«, ubundne, nationale, — paa LigeGYldige, der fristes til at opirres af den religiøse Strømnings Magt, der ikke vil lade dem Ro, muligen af og til ogsaa af Sommers Inderligheds- og Privat-Religion, hvis Ytring kun er Had til alle religiøse Samfund og Former. Og De vil ikke vente, at jeg skulde drømme om at kunne give nogen Vejledning og saa at sige Instrux for en Præst i slige Forhold, allermindst da paa disse Blade. Ja selv Henvisningen til den store Instrux: ikke at agte sig at vide Noget uden Jesum Kristus og ham korsfæstet, men forøvrigt — at blive Jøderne som en Jøde og dem uden Loven som uden Loven, er jo fra vor Side kun en Henvisning, medens Aanden, hvis Aabenbarelse ikkun gives Enhver til det, som er nyttigt for Menigheden, alene kan, og derhos kun for den, der i Ydmyghed og Troskab staaer foran Opgaverne, vil meddele det Fornødne til Udlæggesen og Anvendelsen. Men det Raad tør jeg jo nok give, thi for det er der øjeblikkelig Brug, at De, ligesaa selvforstaaeligt og christelig-sindet, ja nødvendigt det vil falde Dem, ikke at tilbageholde men bekjende, ogsaa i det Fjerne, om Anledning gives, Deres Tro paa HERren, ligesaa forsigtigen vil undgaae — fra det Fjerne idetmindste, og indtil De er kommet vel ind i det med Menigheden, — Udtalelser om theologiske Standpunkter og Strids-Spørgsmaal og Personligheder, hvilke Udtalelser jo dog — saa længe det nærmere personlige Bekjendtskab og den kirkelige Virken savnes, — hverken kunne blive Andet end fragmentariske, nødvendigvis uforstaaede eller misforstaaede i samme Grad, som Forudsætningerne og deres

Sammenhæng med disse fattes eller hos stærkt bevægede Spørgere vilkaarligen suppleres.

Det er med en Brevvexling som med en Samtale: river Man en enkelt Ytring ud af denne, et enkelt Brev af hin, og ignorerer Man derhos volens aut nolens Forhold og Omstændigheder, saa kan Man faa Meget forkert ud af, hvad der forøvrigt baade var forsvarligt i sig selv og uden virkelig Strid med Vedkommendes øvrige Færd og Tale. Desuagtet maa vi stundom — især da, naar en Brevvexling endnu neppe er begyndt, saa de to Talende ikke engang selv ere ret inde i Bekjendtskabet med hinanden og med Sagen, der er imellem dem, som den staaer for hver især, — skrive, næsten under Indtrykket af, at vi ikke engang vide om første Modtager og *den eneste Læser vi ville have*, er istand til at opfatte, som det af os ønskes, hvad vi nødigen ville lade uberørt hos ham. Lad mig derfor endnu tilføje Et og Andet.

At *Noget* af det, man først tænker paa ved Grundtvigianismen, — Vurderingen af Sakramenterne som *virkelige* Naademidler, af Daabspagten og navnlig Symbolet som *hele* Kristenhedens *rette* Fællesbekjendelse og derfor ogsaa Regel for enhver videre Udvikling af Troen og Læren, — baade ganske særligen har gjort sig gieldende hos læge og lærde i den danske Folkekirke i den sidste Mennekealder, saa selv de, der bekæmpe »Grundtvigianismen« i disse meget væsentlige Punkter, ere stærkt paavirkede af den, og har vist sig istand til at fremkalde en betydelig Opvækkelse i den, det er, mener jeg, Kjendsgjerning, hvorom der altsaa ogsaa her kan tales, uden at jeg kjender Deres theologiske Standpunkt eller Retning. Men dertil ønsker jeg saa at turde føje den Bemærkning, grundet paa ikke faa Iagttagelser, at der vel egenligen gives tre Maader, hvorpaa Prædikanter (vel ogsaa de samme Personer, idet de holde Bibellæsning, katechisere med Ungdommen osv.), naar de ikke særlig vide sig som Modstandere af Retningen og dens formentlige Overdrivelser, men nogenlunde iover-

ensstemmelse med hine Momenter, ville virke paa deres Tilhørere, behandle dem eller det ovenfor skizzerede »Noget«. Adskillige af dem komme ikke ret langt i et hvilket-somhelst Foredrag, inden de have nævnet og betonet Pagten — Daaben — Forsagelsen — Gienfødelsen; men Man faar et Indtryk af, at Tankegangen endda er mere eller mindre en anden, i hvis Bølgebevægelse hine Ord dukke op og ned, næsten forundret over at træffe hinanden i disse Omgivelser; apparent rari nantes in gurgite vasto. Hos Andre er det ikke Phrasen og Udtrykket, der er tilregnet, men hele Betragtningssmaaden med alle de Konsekvenser, den virkeligen har, og med de andre og flere, den synes at have, og som deres Ivren vel endog drive og spænde en hel Del yderligere end Høvdingen selv vilde billige. Hvor dette er Tilfældet, er der da i Reglen Sammenholdning og Holdning i, hvad der siges, Livlighed i Fremstillingen og nye Udsigter (Oplysnings-Momenter), vel ikke alle rigtige, men eiendommelige tiltalende, til Tænkning vækkende, i hvad Tilhørerne tage hjem med. Men Ensidigheden er dog hos mangan En af disse Prædikanter ikke til at miskjende, Oplysnings-Momentet trænger sig frem paa Opbyggelses-Momentets Bekostning, Friheds-Følelsen stundom paa Fordrings-Alvorens, det digteriske paa Ædruelighedens, — og hvad der er en Hovedsag, Armoden, som er i enhver Ensidighed, kommer, hvor ikke eminent Talent er tilstede til at forgyldte den, efterhaanden kjendeligen frem, saa Prædikanten efter nogle Aar ikke længer forslaaer med, hvad han yder ligeoverfor den Hunger efter Oplysning, nye Blik osv., han selv har vakt ved de tidligere Ydelser. Kun at, naar baade de og Prædikanten begynde at føle det, er vel egenlig en Flytning Midlet.

Mest tilfredsstillende turde saaledes en tredie Maade være, omend muligen kun Færre følge den. Jeg meener den, at Man — ikke udelukkende hvilende i og afhængig af, hvad der i den sidste Menneskealder for os er gjort

giældende enten som Bevis for det ofte ommeldte »Noget« eller som Konsekvents deraf, men derimod . . . en Erfarings-Tilegnelse af, hvad hele Kirkens Historie og hele Skriften kan og vil lære os derom, — ikke saameget gjøre dette til Thema og derom handlende Argumenter, deraf udsees ogsaa de Synsmaader til hele Indholdet af sin Forkyndelse, som derimod lader det ledende og befrugtende deri lede og befrugte Ens eget Skriftstudium og den til de sædvanlige Texter (eller til anden Bibellæsning) knyttede Udlæggelse og Forkyndelse. Og af disse tre Maader er nu, saavidt jeg kan skjønne, — *her* paa den lille, religiøst bevægede Ø, imellem hvis ca. 20 Præster (for 6½ Kvadratmil og maaske 15.000 Sjæle) De ogsaa stunder til at indtræde, — den første *under* samtlige Tilhøreres Standpunkt (Nogles finde, de forstaa Sagen selv og ikke mættes af nogle Udtryk, der ville lidt med, Andres, fordi de allerede med disse Udtryk føle sig afskrækkede og afviste fra det »sædvanl. Grundtvigianske«), den anden tiltalende for de afgjort paavirkede og vundne Kredse, men udsat for den ovenfor antydede Fare, tilmed naar en ny Prædikant træder til, der muligen ikke har den foregaaendes Popularitet, dristige Fremstillingsmaade, stærkt frembrydende Følelse osv., den sidste vistnok i og for sig den ønskeligste, men da ogsaa ikke blot allevegne den sværeste, men særligen vanskelig, hvor det er at befrygte, at de, der vilde finde sig tilfredsstillede ved den anden, hos den ny ankomne Præst let kunde meene at savne, hvad der ikke *strax* meget betonet kom frem, medens den derimod, mener jeg, har Udsigt til i Længden at vinde disse og derhos ikke at afskære sig Indflydelse paa andre Grupper i Pastoratet. Ogsaa her viser det sig saaledes, — medens jeg maa gjentage, at jeg ikke vil eller kan raade, eller endog instruere den Mand, der gaaer did, som jeg haaber, i HErrens Navn, og som selv i sin fremtidige Virkekreds under Aandens Veiledning maa fatte og stræbe at løse sin Opgave, — hvor forsigtig i positive Udtalelser, saa snart de

ikke angaae selve Troen men Theologie, Kirkestyrelse, Folkelighed o. desl., og i Hens. til negative f. Ex. Kritik af enkelte Momenter og Argumenter eller Personer osv., man maa være, indtil man personlig nærværende kan haabe at blive fuldstændigere hørt og derfor ogsaa idetmindste mindre misforstaaet.

Jeg bryder af her, fordi jeg ikke kan værgе mig mod Indtrykket af, at naar det i det Hele har sin store Vanskelighed at skrive om Gienstande, som dem, der her berøres, hvor der sletintet personligt Bekjendtskab er gaaet forud til at støtte og styrke de skriftlige Ytringer, saa er det især vanskeligt for mig, den tunge og knudrede Skribent. Og da jeg for ikke at udsætte Meddelelsen til Dem, afsender Nærværende, uden at jeg har faaet det indført i min mere private Conceptbog, beder jeg Dem ... mig remitteret til saadan Indførelse. ....

Med hjertelig Hilsen

P. Chr. K.«

IX. Kultusministeren.

At en Mand som P. C. Kierkegaard blev udpeget til Kultusminister, skyldtes flere Grunde. Han var gammel Rigsdagsmand, bekendt med Forhandlinger og Udvalgsarbejde fra sine Perioder som Medlem af Folke- eller Landstinget. Hans Indstilling over for Spørgsmaalet om Valgmenigheder var positivt, omend han langtfra havde sit Stifts Gejstlighed med sig, da Spørgsmaalet var forelagt Landemoderne til Udtalelse. Allerede engang tidligere havde han været paa Tale som Kirkens Minister. 15. 7. 65 skriver Biskop Martensen til sin Eckermann, L. Gude¹ (N. kgl. S. 3450. 4°): »Alternativet stod imellem Kierkegaard og Krieger. Kierkegaard havde naturligvis kunnet faaes, dersom jeg havde villet tilraade det med nogenlunde Bestemthed. At fraraade dette maatte jeg ansee for

¹) L. J. M. Gude, siden Domprovst i Roskilde, 1820—95.

en ubetinget Pligt.« I 1867 blev Martensen ikke spurgt. Medens Grev Frijs i Sommertiden giver Kierkegaard Stunder til endelig at sige Ja til Taburetten (se min P. og S. Kierkegaard 1936, p. 320 f.), aner Martensen intet, før det er for sent at gøre Indvendinger: (M. til G. 21. 8. 67, N. kgl. S. 3450. 4°): »Jeg har for nyligt atter været paa Bernstorff, og da jeg spurgte Kongen, om han snart havde en Cultusminister til mig, svarede han, at nu havde Friis skrevet til Kierkegaard for at træde i Underhandlinger med ham, dog under Forbehold af, at man nærmere kunde blive enig med Kongen, Friis vil aldeles ikke indlade sig paa Krieger, og De vil altsaa i dette Punct faae Deres Ønske Opfyldt. Men hvad siger De da nu om at faae Kierkegaard? især efter at han ved Landemodet har udtalt sig for Frimenigheder overstemt af sin Geistlighed og af alle andre Landemoder? Er det ikke det samme som at slaae os Alle i Ansigtet? Kongen *haabede*, at han ikke vilde modtage det. Jeg tør ikke hengive mig til dette Haab.

Jeg gjorde naturligviis de kraftigste Modforestillinger og yttrede, at dette vilde være at indføre Grundtvigianismen og gjøre et høist uheldigt Indtryk paa Gejstligheden. Svaret var, at man Ingen anden kunde faae, og at det endnu stod til mig selv at overtage Cultusministeriet, hvilket vilde være det Kjæreste. Dette kan og vil jeg under ingen Omstændigheder. Derimod henlede jeg Opmærksomheden paa Schurmann. [Seminarieforstander i Skaarup]. . . . .

Jeg kan ikke sige Dem, hvor dybt dette afficerer mig, og hvor mørke Udsigterne for Folkekirkens Fremtid stille sig for mig. Jeg har i mine Bestræbelser intet fast og paalideligt Tilhold. Under saadanne Omstændigheder er det meget vanskeligt at holde paa Summoepiscopatet, som er det eneste Støttepunct, og jo mere det overveies, det i sig selv solideste. — — Vor politiske Viisdom er nu at ligne med de daarlige Jomfruer, der ikke havde Olie til deres Lamper.«

Martensen saa Folkekirkens Redning gennem en Kirkeforfatning, tilvejebragt af en Kirkekommission. Naar Kierkegaard vilde gaa en anden Vej, begynde med Frihedslovgivning og derefter nedsætte en Kommission til at drøfte kirkelige Forhold, har han ikke nedsættende Ord nok for en saadan Politik. »Der kan spørges, om man under disse Forhold vil kunne vedblive at føre sit Embede« (Martensen til Gude 3. 9. 67).

Imedens har P. C. Kierkegaard efter lange Overvejelser besluttet sig til at tage mod Kultusministeriet, dog paa flere Betingelser.

»Til Konseilspræsident Grev Frijs. [12. 8. 1867]

Jo mere jeg har at paaskjønne og oprigtigt paaskjønner, saavel den Tillid D. Exc. har viist mig ved den i Deres mig idag tilhændekomne Skriv. antydede Tanke om at nævne mig for H. M. Kongen som en Mand, der kunde komme i Betragtning til Overtagelse af Kultusministeriet, som navnlig ogsaa den aabne og bestemte Udtalelse, hvormed denne Antydning var ledsaget, angaaende en Kirke-ministers Stilling i og til det af D. Exc. ledede Ministerium: desto stærkere føler jeg mig forpligtet til uden nogensomhelst Ophold og uden nogetsomhelst Forbehold at besvare den til mig gjorte Forespørgsel. Jeg skal derfor ikke opholde enten D. Exc. eller mig ved udførligen at paavise mangt og meget, der allerede i og for sig maatte gjøre mig mere end betænkelig ved at vove mig til den antydede Opgave, deriblandt Bevidstheden om, at Aaret 1864 har gjort mig mange Aar ældre, saa det er ikke Tid for mig til at inklade mig paa noget Nyt, tilmed af en saadan Vigtighed, saavel som Indtrykket, jeg har af, siden 1857 at være kommen paa min Plads og til et Hverv, jeg nogenlunde taaleligen kan udfylde, saalænge HERRen endnu under mig Sjels- og Legems-Kræfter. Men jeg kan og vil indskrænke mig til som aldeles afgjørende at tilstaae og paa-

beraabe mig, at den ene Branche og, saa at sige, den ene Halvpart af, hvad der ligger under Kultusministerens Ressort, alt det nemlig, der angaaer Kunst-Akademiet, de store off. Samlinger, det Kgl. Theater og Kapellet, er mig aldeles fremmed, og at jeg ikke af et svagt og usikkert Haab om, muligen, — hvis virkeligen bedre Udrustede og nærmere Kaldede skulde unddrage sig Opgaven og Ansvarret, — at kunne yde Folkekirken nogen Tjeneste, enten tør eller vil lade mig forlede til at fortære, hvad Kraft jeg endnu maatte have tilbage, paa Gjenstande, der ere min hele Udvikling og mit egenlige Kald saa fjerne, som navnlig de to sidstnævnte.

Idet jeg gjentager min ærbødigste og forbindligste Tak for den velvillige Erindring og de gunstige Tanker om mig, hvorpaa D. Exc.s Henvendelse har været mig et opmuntrende Bevis, tør jeg saaledes bede undskyldt, at jeg ubetinget maa unddrage mig enhver Tanke om at efterkomme den til mig rettede Opfordring.

Allerærbødigst

— — —«

Efter dette Afslag gik der faa Dage, da kom der en ny Henvendelse, hvor alle Kierkegaards eventuelle Ønsker blev imødekommet; for Grev Frijs var det et Spørgsmaal ikke blot om at faa en Minister, men faa Kierkegaard til Minister, muligt ogsaa for at tilfredsstille de Kræfter, der havde trukket i Snorene til Fordel for Grundtvigs Svoger, Hofjægermester Carlsen, der havde været en Del paa Tale. Kierkegaard havde efterhaanden holdt sig borte fra aktiv Politik og bedt sig fritaget for Opfordringer til at lade sig stille til Rigsdagen, men hans personlige Kendskab til Birkedal, ogsaa en gammel Manucent et Par Aar senere end Martensen, gjorde, at han ikke kunde undslaa sig, selvom han med Hensyn til Legems Kræfter synes at have forregnet sig stærkt. Han var med sine 62 Aar allerede en ældet Mand; ikke alene 1864 havde voldt det, men de

tunge hjemlige Sorger, der netop i disse Aar begynder at staa i Forbindelse med Poul Kierkegaards Sindssyge, knuger ham ned.

Den 5. September var Kierkegaard for første Gang i sit Ministerium og tog strax fat paa Gerningen, men allerede 23 Dage efter er han kørt træt.

»Til Kongen.

Kbh. 28 S. 1867. Min f. K. og U. Væsent. P. Chr. Kgd søger allerunderd. om allerud. at vorde entled. fr. denne Stillg og om Rejsetill. af Sundheds Hensyn for 4 Uger.

Allerede en saare kort men afgjør. Erfarg. har desværre overbev. mig om, at jeg har ladet mig forlede til at overvurdere de aandel. og legeml. Kræft. j. endnu har tilbage, da j. vovede at overtage K. og U. Minist. Dets almindel. Anligg. og Expedit. kræve for deres Vedk., naar jeg skal vide mig tilstrækk bekjdt med dem og ansvarl for dem saagodts al den Tid og Kraft, j. endnu til Stadigh kan disponere over. Og Hovedsagen: Udarbejd til de større Spørgsmls Behandl. og dennes Hævdelse, der enten maa ventes fremlagt fr. Regj.s Side eller ifølge Rigsdagens Initiativ, saaledes at den kunde forelægges Stsraadet og derefter D. Maj., vil jeg derfor ikke jevnside med og imellem de dagl. Exped. see mig istd til at tilveiebr. p. en tilfredsstill. Maade: allerede de første Forsøg i den Henseende og Indledgen til det Nærm. og Fuldstændigere har ikkun altfor stærkt rystet mit legeml. og aandel. Befind., og Indtrykket deraf vilde nødv.vis gjøre Virkngne af en kort Udsættelse og Forsøg med en mindre anstrengt Fortsættelse utilstrækk.

Dybt beskjemmet over, at mit Ønske for og Haab om en rolig og forsonlig Udvikling indenfor Folkekirk., i Forbind. med flersid. Opmuntringer, har forledet mig til at give den Tanke Rum, at j. kunde vorde Redskabet dertil, og hjertel. bedrøv. over at have foraarsag. en Regiering,

j. veed mig oprigt. hengiven, Vanskeligh., kan j. derfor kun, inden endmere af den kostb. Tid ved min Fejl gaae tabt, alleru. ansøge om allerudst Entledig. for det mg. betroede Mst. for K. og Uvæs., og vover lige alleru. at anholde om til en Sundheds Rejse paa 4 Uger at maatte være fravær. fr. BiskeEmb. i Alb.

Alleru.

P. Chr. K. M. f. K. og U.væs. Bisk.

— — Omstaaende allerunderdanigste Ansøgning, som jeg kun ifølge særdeles indtrængende Opfordring af en af Hovedstadens berømteste Læger en kort Tid har vovet at holde tilbage, tør jeg nu ikke længer udsætte at indgaae med.

Allerunderd.

[11. 10. 1867]

P. Chr. K.«

I et samtidigt affattet Koncept til en Skrivelse til Konseilspræsident Frijs nævnes »Søvnløshed, Svimmel« som Sygdomsgrunde. I Virkeligheden var der sket det samme, som flere Gange tidligere var hændet i Kierkegaards Liv, at han efter Overtagelsen af en ny Opgave, havde stirret sig blind paa dens Vanskeligheder og reflekteret sig ind i en Tilstand, der grænser til Sindssyge. Saaledes var det gaaet ham i hans unge Aar, da han i 1833 træder tilbage fra Veierslev Sognekald, fjorten Dage efter Udnævnelsen (se P.—S. K. pag. 58—62), hvor Samvittighedsskrupler slaar ham ned, endda efter at han havde meldt sig til Ordination; og 1850 gentager det samme sig, da han efter Ansøgning er forflyttet til Thorslunde-Ishøj; han faar ved at se Præstegaardens forfaldne Tilstand og ved at høre om Embedets ringe Indtægter en Rystelse, som fører ham ind i Exaltation og Grublen over, hvorvidt han alligevel ikke skal overtage Kaldet, indtil han »sønderrevet« tager ind til Kultusminister Madvig, der hele Tiden har villet fritage ham for Embedet, og som nu sørger for, at dette

sker. Det er den samme Spænding i Sindet, der ikke roligt kan vænne sig til at reagere sundt overfor nye Indtryk, der i Broderen Søren's Liv var med til at skabe flere af de mest dybtgaaende Konflikter, hvor han uden at kunne og turde se nogen anden Løsning, valgte »Fortvivlelsen«, d. v. s. lod Problemerne tilspidse sig til personlige og samtidig profetiske Sammenhænge. I det tilsyneladende uforstaaelige og urimelige laa en guddommelig Styrelse og Vilje aabenbaret. Søren's Tanker om »den kommende Martyrprofet« var fælles Arv fra den gamle Hosekræmmers Kristendomsundervisning, saaledes at Peter ogsaa i Kristi Efterfølgelse mere end noget andet saa en Vej, hvor ogsaa den menneskelige Fornuft og de jordiske Hensyn maa korsfæstes. I sin Fremstilling af Broderens Virksomhed tog han netop sit Tema i det nytestamentlige 2 Kor. 5, 13: Εἶτε γὰρ ἐξέστημεν, Θεῷ, som han vel selv oversætter med: »er vor Tale begejstret og overstadig, saa er det jo i Guds Sag«, men som han fortolker om en Skribentgerning, der nærmer sig det Ekstatiske (S. S. IV, 101 ff.). Og muligvis, selvom Kilderne endnu flyder for sparsomt til en afgjort Udtalelse, kan det have været den samme Trang til at bryde af, i Kraft af det absurde, der i 1797 fik Michael Pedersen K. til at opgive sin Handelsvirksomhed, netop som han havde stiftet Hjem for anden Gang.

Men nu stod P. C. Kierkegaard paa en Post, hvor hans Tilbagetræden ikke alene for ham selv, men ogsaa for hele Ministeriet, vilde faa farlige Konsekvenser. Afskedsansøgningen bliver da hellerikke indgivet endnu. Dels faar hans udmærkede Læge C. E. Fenger ham ind i Arbejdet, hvor Debatterne snart griber ham, den gamle »Disputierteufel aus Norden«, som hans nom de guerre var i hans Kandidataar ved tyske Universiteter, og han synes at vinde Terræn for den Sag, han forfægter, dels bliver det mere og mere klart, at Kabinettet Frijs har gjort Valgmenighedslovens Gennemførelse til et Kardinalpunkt, saaledes at man ved at stemme imod vilde fremkalde en uønsket

Ministerstorm. Netop som alt var ved at komme i et smult Vande, kom Biskoppernes Fællesudtalelse i Februar 1868, hvor de alle 6 stærkt maner Splidagtighedens Spøgelse frem; hvis Valgmenighedsloven bliver vedtaget, vil Kirkelæren efterhaanden blive forvansket, allehaande Sektvæsen udbredt, Folkekirken vil tilsidst forsvinde. »Efter vor Overbeviisning er det stridende ikke blot mod, hvad der hører til det evangelisk-lutherske, men til ethvert kirkeligt Samfunds Natur, at tilstede Frikirker indenfor det bestaaende og ordnede Kirkesamfund«. For den syvende Biskop var dette et Grundskud. Hans Energi og Lyst til at arbejde videre med Sagen var forbi. Martensen kan 2. 3. 68 melde Gude, at »forøvrigt er Kierkegaard virkeligt syg og meget angrebet. Rigsdagens Møder maa ofte udsættes (Finansloven), og Krieger mente, at der kunde blive Spørgsmaal, om ikke Kgd paa Grund af Svaghed maatte trække sig tilbage, og Sagen derved ogsaa gaa tilbage«. Kierkegaard fik sin Afsked 6/3 68, men Valgmenighedsloven blev gennemført; man vilde ogsaa fra Rigsdagens Side give Udtryk for, at Lovgivningsmagten ikke var undergivet andre Myndigheder, ikke engang de kirkelige!

Det falder udenfor denne Afhandlings Rammer at skildre P. C. K.s politiske Indsats, men da det er nødvendigt for Helhedsbilledet at se, hvorledes han selv saa paa den kortvarige Ministertid, som vel var en af de ydre Aarsager til hans fuldstændige sjælelige Sammenbrud, er der Grund til at meddele et Brev, eller snarere en Selvbekendelse, Biskoppen 2. Maj 1868 sendte sin københavnske Læge, Geheimeetatsraad C. E. Fenger. Den udførlige Redegørelse er saa meget des værdifuldere, som den udfylder en Låkune i P. C. Kierkegaards Dagbøger, der omfatter Aarene 1826—1883, med et tomt Rum for Maanederne Januar—Oktober 1868, hans bitre Læremaaneder, hvor han til Gavns lærte Magtens Slagskygge: Modstanden, at kende.

»Det er ikke en Følge af Mangel paa Paaskjønnelse af,

hvad De i det forløbne Vinterhalvaar, dels saalænge og saa ofte vi saaes, dels ogsaa siden min Afrejse ved en Virksomhed in distans (om jeg ellers her tør bruge et Udtryk, hvis egenlige tekniske Betydn. og Omraade, jeg ikke ret kjender, men som efter Ordlyden forekommer mig passende og nu just falder mig i Pennen) har været for mig, ikke altsaa ifølge nogen Slags Glemsomhed, Hiertets saalidt som Hovedets, at jeg kun een Gang siden min Afreise fra Kbhvn. er kommen til at skrive til Dem, og det uagtet De, midt i Deres travle Virksomhed, fandt Stunder til at besvare min Epistolilla, saa Deres Br. af 20. f. M. allerede i henimod 14 Dage ligger hos mig. Da jeg imidlertid er overbevist om, at De vil tage denne min Forsikring paa Tro og Love, og at De har mere end nok af psykologisk Kundskab og Erfaring til »Stemninger og Tilstande« for at kunne forestille Dem, hvormeget der endda har været mig til Forsinkelse i, hvad jeg gierne vilde giøre med Aandsfriskhed og Overblik, saa vil jeg ikke spilde Deres og min Tid med, hvad der jo rigtignok efter min Erfaring og tit nok til min Ærgrelse udgør en stor Part af de Brev-Masser, Postvæsenet dagligen beforder, Forklaringer over, hvorfor Vedkommende ikke har skrevet før eller oftere.

Hellere vil jeg derfor, selv med Udsigt til ogsaa paa det Punkt at blive bred og kjedelig, — som det da ved deslige Udviklinger ikke er let at undgaa, naar man ikke har den Mand for sig, man konfererer med, og af hans Blik og enkelte Ord kan mærke, hvorvidt man strax og fuldeligen forstaaes, — indlade mig paa, hvad Deres Brev ogsaa venligen opfordrer mig til, at forsøge et Slags, om muligt, orienteret Overblik og Tilbageblik, saavel paa Sagen selv, der nu har taget saa store Dimensioner og saa atter dulmet hen, som paa min personlige Stilling til den.

Dengang jeg underskrev min Betænkning i Frimenigheds-Spørgsmaalet (21 Aug.), som Landsthings Udvalget har haft Saameget at giøre med, havde jeg 2 Gange vist en Opfordring fra Grev Frijs om at indtræde i Ministeriet

fra mig — anden Gang ved at henlægge et meget forbindtligt og udførligt Brev fra ham uden al Besvarelse. — Jeg kunde saaledes naturligtvis mene, at Anfægtelser for mit Vedkommende var forbi, og efter al Rimelighed Kirkeministeriet fremdeles i en Jurists og politisk Personligheds Hænder. Intet Under derfor, at jeg — som i Landemode Akten, der *altid og fra alle Stifter trykkes*, imellem Præsternes Ytringer om Frimenighedssagen ogsaa havde medtaget Udtalelser af mig selv, der gik ud paa at anbefale noget Saadant nærmest fra den religiøse Side og under Forsøg paa at holde den Kreds, der religiøst attraaede samme, tilbage fra Indblanding af politiske Elementer, og som paa den anden Side ikke tænkte mig Bispernes Betænkning bestemt til ogsaa at trykkes, men deri for mit Vedkommende fremdrog det politisk Farlige, ogsaa for Folkekirken som den bestaaer iblandt os, ved en længere fortsat Modstand, — ikke kunde ende med at tilraade Mere, end min Betænkning ender med. Thi Man (∴: Loven forud for Kirkekommissionen) forudsatte jo, — hvad der da ogsaa andetstedsfra tit nok er foreholdt Fr., — en Front-Forandring hos Minist. og i ethvert Tilfælde en anden Kirkeminister. Rystet som jeg saa blev i den Grad, at Man i mit Hjem kunde se det paa mig, da et Telegram fra Fr. den 29. viste mig, at han fremdeles fastholdt sin Opfordring og sine Tilbud, og da det forekom mig, som om jeg ikke længer kunde unddrage mig, mente jeg dog ingenlunde, at jeg skulde være bestemt til Minister for nogen ret lang Tid, men at der vel ved mig, der jo havde beklaget, at Frimghds-Loven ikke uden passende Grændser var bleven vedtaget, muligen skulde bringes en Afgjørelse paa dette ene Punkt, hvorfra saa atter andre nærmere Kaldede, som havde holdt sig tilbage, kunde træde til, kun at jeg, ifølge min hele konservative Retning og Synsmaade, ikke vilde ind paa en Lov, under hvis Forhandling i og udenfor Rigsdagen saamange extravagante Fordringer vare komne til Orde, dersom jeg ikke kunde faa

en af Folketh. bevilget Kirkekomm., og ved de Forslag, der agtedes forelagt denne, idetmindste nogle af de Forhold behandlede, som jeg ansaa paatrængende nødvendige, naar den skulde vedblive at kunne tilfredsstille sine alvorlige Medlemmer og derhos komme saameget nærmere vor nyere politiske Udvikling som nødvendigt eller dog forholdsvis ønskeligt og taaleligt, for at forebygge idelige Rivninger.

Og havde jeg nu — thi alt dette er jo kun det Indledende og Dem væsenlig bekjendt, — ikkun theoretisk og praktisk fastholdt denne Synsmaade, var maaske nok Adskiligt kommet anderledes. Det gjorde jeg imidlertid, med Skam at tale om, ingenlunde. Thi vel vedblev jeg flere Maaneder igjennem ideligen at sige til mig selv og sige til andre, naar de henvendte sig til mig om, at de ønskede dette eller hint afgjort saaledes eller saaledes, at jeg, dersom jeg ellers holdt ud : var Minister — en Uge endnu, — til den Tid rimeligvis vilde resolvare saaledes . . . . Men midt under dette vedvarende Indtryk af, at jeg var udenfor min naturlige Virksomhed, saa kun *et* bestemt, særligt Anliggende kunde forklare og forsvare min Stilling, kunde jeg dog ligefra først ikke lade være at ville vide Besked om alle Brancher og saa at sige at læse over paa dem alle, ikke at tale om at læse Akteringer af mangan Sag igjennem, der dog, alle deslige Forsøg paa selvstændig Bedømmelse uagtet, tilsidst maatte expederes og underskrives paa Andres Autoritet. Meget snart vilde derfor udentvivl mit Ministerium have været til Ende, dersom ikke Deres Raad og Opmuntring og Bistand, baade som erfaren i Minister-Feber, som Politiker og som Læge, havde oprettet mig noget og formaaet mig til at holde ved saalænge, at virkeligen de første Indtryk af Overvældelse forsvandt, og at jeg næsten kom i Gang med at være og virke derinde. Men grundig i Orden, fysisk og psykisk, vilde det ikke lykkes mig at komme. Deres Raad om en Ferie, en lille Reise, havde jeg ikke Frimodighed til at følge, hverken

inden Rigsdagsforhandlingerne, — der jo skulde afgive en Prøve paa, om jeg kunde udrette Noget i Sagen, — vare begyndte, eller midt under dem . . . Det blev derfor, som De nok saae, til Slutningen, mere og mere ikke Anfald men Tilstand, at jeg, saa at sige, slet ikke kunde gjøre Noget ved, hvad der laa for, — ialtfald med Undtagelse af den øieblikk. Spænding, som en Debat, naar den var der, medførte, men som hævnede sig ved forøget Mathed bagefter. Og paa dette Stade maatte det jo vistnok for det Første virke uheldigt for mig, at Fælles-Udtalelsen fra Bisperne kom frem. Ikke fordi den forandrede min Mening om Lovens Ønskelighed og Berettigelse i og for sig. Men fordi jeg — medens jeg jo nok vidste, at Biskopperne vare af anden Mening — dog havde regnet paa, at de i min hele Retning, som i en Aarrække var dem alle bekjendt, i mine Udtalelser mod Meget af det, der ellers højroset og ukirkelig nok kommer og kom frem i Folkethinget, og endelig i min ubetingede Begiering af en Kirkekommission vilde have fundet Anledning til *lidt mere* at se Tiden an og navnlig at oppebie de Modifikationer, Landstinget altid maatte forudsættes i det allermindste at ville foretage i den, — samt fordi jeg om To af dem (Engelstoft, der selv havde haft med Rigsdagen at gjøre, og som baade mundtl. og skriftl. havde ytret sig ikke misfornøiet med min Overtagelse af Ministeriet, og Laub, der i alle Henseender stod mig nærmest og fortrolig) havde haabet, at de idetmindste vilde holde sig saaledes neutrale, saa at sige, — at de kunde benyttes i Kirkekommissionen. Hovedsageligen altsaa fordi Kirke-Kommissionen ved Bispernes Optræden forekom mig vanskeliggjort, om ikke umuliggjort, medmindre man vilde udsætte sig for i høi Grad at svække Biske-Embedet som saadant. Og paa det ommeldte Stade i mit Befindende, — under hvilket jeg vel ellers endda kunde holdt det gaaende dels ved at udsætte og lade ligge, dels ved for en Tid blindt at underskrive det Uopsættelige, saa jeg *kun* havde levet for Loven og

Debatten, maatte det jo dernæst virke yderst uheldigt paa mig, saaledes som Landsth. tog paa Sagen: kjendelig decideret paa ikke at tage Realiteten men Indvendingerne fra Frimenigheds-Spørgsmaalet, — Lovens Forudbehandling før Kommissionen, — hvilken jeg godt havde set og allerede i Motiveringens baade (relativt) erkjendt og imødegaaet, og om hvilken jeg ogsaa privat, strax ved min Tiltrædelse, havde udtalt mig for og hos Krieger. Ikke som om jeg antog, at Loven vilde falde, — nemlig naar jeg blev, — thi en Tidlang frygtede jeg rigtignok for, at han ikke vilde kunne finde Nogen, der paa det Stade vilde succedere, — thi jeg havde alt længe kjendt Frijs' Beslutning i saa Henseende, og betvivlede ikke, at den vilde sættes igjennem, men fordi Anvendelsen af *det* Middel var mig i høieste Grad *imod* [næsten ligesaameget imod, som det Forsøg, der gjordes af Nogle i Folkethinget paa at knytte Bevillingen af de 5000 Rd. til Valglovens Giennemførelse.] . . .

Hvad der, som foran bemærket, fra først af havde staaet for mig om, at jeg vel egenligen kun skulde komme til den mig saa fjerne Gierning, forat en Overgang i en enkelt Sag kunde indledes, og hvad jeg desuagtet i visse Maader dels praktisk var kommen fra, idet jeg søgte at sætte mig ind i Adskilligt, som kunde være opsat in indefinitivum, om ikke in infinitum, og overlade en Fremtid og en Eftermand, dels vel ogsaa theoretisk begyndte at glemme, da det lod som jeg kunde komme tilrette med Folkethinget, — *det* maatte saaledes og det maa endmere nu paany paatrænge sig mig under en endnu bestemtere Form: skulde ikke Sagen være den, at saasnart Forviklingen var kommen til det Punkt, at der *ikke kunde* standses, saa var jeg tilovers? . . . . Gjennemført synes jo dog nu Valgmenighedsloven at skulle blive, og det, hvad jeg, som det synes, uden mindste Grund, var bekymret for, baade saaledes, at Bevillingen til Kirkekommissionen ikke enten tilbagetoges eller paa en uhyggelig Maade droges

ind i Afgjørelsen, og derhos saaledes, at dens Giennemdrivelse i Landstinget dog er foregaaet med *nogenlunde* Anstand. Af Ændringerne, saa mange de end ere, er der i mine Øjne ikkun een (Forandringen fra »vil« til »kan«, saa Minist. bemyndiges men ikke forpligtes til at erkjende Valgmenighederne), som jeg ikke skulde været villig til at gaa ind paa, endskjøndt jeg vilde have ment at skylde Folkethinget at tale imod de øvrige, den om de 5 Aar undtagen, der slet ikke forekommer mig at ville blive en Indskrænkning (Erfaring maa jo her afgjøre), men derimod en Garanti *mere* for, at man vil komme til at optage de kirkelige Anliggender under en omfattende Fællesbehandling i de nærmeste Aar. Hvad hint »kan« for »vil« angaaer, er det forøvrigt rigtignok min Mening, at det praktisk vil medføre netop ligesaamange Anerkiendelser som det andet Udtryk, men det vilde jeg ikke have kunnet tage mig paa at klare i Folkethinget, maaske fordi mine foreg. Udtalelser *der* ikke havde den Forsigtighed, en »rigtig« Minister vilde vidst at give dem . . . . Maatte nu det Haab bekræftes, som Deres Brev opmuntrer mig med, og som er mig vigtigt, ikke for min gamle Persons Skyld men for Folkekirkens Skyld, at Bispe-Embedet, omend igjennem en Krise, vil komme til bedre end i Øieblikket at forstaaes som [et] ikke uvigtigt Led i vore kirkelige Tilstande og Indretninger, saa vi ikke overstyrtende efterligne andre National-Kirker, hvor det ikke findes, men dets Væsen og Virksomhed paa andre Maader er erstattet.

Med mit Befindende, som De er saa venlig fremdeles at tage Dem af, er det nu, Gud være lovet, meget bedre. Det Dobbelt-Syn, jeg i mange Aar oftere har lidt af, men som i Forbindelse med en permanerende Hovedpine især plagede mig baade det meste af Februar og efter min Afrejse endnu langt ind i Marts, viser sig nu — hvad De alt for en Aarrække siden paa St. Annæplads sagde mig, — at være nervøst, og er under Hvile og bedre Almen-Befindende meget stærkt aftaget, som er mig en ganske særdeles Lettelse«.

[14—16 Linier med Hilsener til og fra osv. med »Bevidnelsen af den hjertelige Erkjendtlighed og Hengivenhed, hvormed jeg forbliver Deres meget forb. P. C. K.«]

Om Kierkegaards korte Ministertid lød der Beklagelse og Bebrejdelse for dens Kortvarighed, men ellers var den almindelige Mening, at han havde hævdet sig smukt. »Fædrelandet« 1868 Nr. 55 tager de stærkeste Toner i Basunen: »Siden Monrad i December 1863 forlod det (Kirkeministeriet) havde det ikke været betroet Nogen, for hvem disse (Interesser) var en Livssag, som omfattede dem med lige Indsigt og Kjærlighed, som med Embedsmyndigheden forenede den tilsvarende aandelige Myndighed«. Martensen beklager overfor Brammer (N. kgl. S. 3448. 4°; Kh. 10. 3. 68), at Kierkegaard »har bragt en Ruptur ind i Episcopatet«. »Vi skiltes imidlertid uden Conflict, da jeg ikke gik dybere ind og væsenlig kun vilde se til ham i hans Sygdom, om hvilken han yttrede, at den ogsaa vilde være kommen uden en Fællesudtalelse, da denne Sag har plaget ham ved Dag og ved Nat«. En rigtig Iagttagelse har Martensen gjort i disse Maaneder (Kh. 21. 8. 68 til Brammer): »oftere har j. Leilighed til at observere hos Kierkegaard, at han uagtet al hans Skarpsindighed og Dialektik mangler al Dømmekraft, hvilket er en gennemgaaende Mangel hos de fleste Sophister«. Den sidste Sætning staar for Sjællands Biskops Regning. Men Kierkegaard var visselig ikke en Mand, der var i Stand til at fatte en Beslutning — den maatte næsten gribe *ham*, før han greb den.

Der er i de foregaaende Afsnit skildret forskellige Sider af Kierkegaards Personlighed som Biskop. Hans Psyke er sammensat, præget af »Mystik« i Ordets bedste Betydning og Askese, af Drømme og Logik, af Dialektik og enfoldig Tro; som Biskop søger han at være en Aandens Tjener, der ogsaa iblandt Kirkens Undergravere eller Foragtere færdes som den, der paa Ordets og Sakramenternes Grund

maa søge at formane og overbevise dem om Kristendommens Sandhed; overfor sit Stift, dets Præster og Menigheder, vil han gerne være den vaagne Samvittighed, der fremmer det kristne Liv, der bunden til Guds Love skal udfolde sig uden Tvang; hans Indsats i Kirkepolitik hænger sammen med hans Stilling til Frihedskravet. Det er ikke Opløsningens Frihed, men den modne kristnes, in casu Ryslingemenighedens, Sag, der skal ordnes, og her gælder intet Magtbud fra verdslig Haand.

X. Organisatoren.

Hvorledes organiseredes saa Arbejdet i Stiftet, blev det altsammen til Individualisme og Vilkaarlighed? Tværtimod. Jeg skal ganske skematisk nævne nogle Hovedpunkter i Kierkegaards Bispe styre, for at vise Tendensen.

- 1) Et maalbevidst Arbejde paa at skaffe Vendsyssel og iøvrigt hele Stiftet en fyldigere kirkelig Betjening. De store Provstier deles i flere, ved Omannektering kommer nye Pastorater, der oprettes adskillige Kapellanier (trods bitre Erfaringer om vendelboske Kapellaners Elskelighed. Dronninglund var i stadig Belejringsstilstand). Allerhelst ønskede Biskoppen at faa beskikket nogle Stiftskapellaner, men Ministeriet gav Afslag paa Begæringen derom.
- 2) Forsøg paa at bibeholde Skriftemaalet inden Altergangen, helst Dagen før. Respekt for Sakramenterne gennem individuel Kirketugt ved Nadveren.
- 3) Stiftelse af Missions-selskaber for Ydre Mission, hvori P. C. K. tager levende Del. Medarbejde med alle kirkelige Afskygninger, blot der er Arbejdslyst i dem (Skræppenborg, Skov-Kirsten, Vilh. Beck, Indre Miss. i Kbh), kortsagt, den lavkirkelige Linie.
- 4) Kirkens Røst lader sig høre gennem Biskoppen, der f. Ex. 1860 taler mod Selvmordsepidemier i Ty, i 1862 om Trolddom og Trosliv, i 1866 om Frihed i Folkeskolen. Landemodet bliver ikke alene en Domkapitalsal med Oplæsning af Reskripter, men en Vaabensmedie, hvorfra Præster og

Lægfolk faar Vaaben i Haand til at møde de aandelige Kampe, der i Øjeblikket maa udkæmpes. Ved at gennemlæse de Landemodetaler, der findes aftrykt i Samlede Skrifter IV. Bd., vil man leve sig ind i 60'ernes brændende Spørgsmaal i Vendsyssel. 5) Frihedskravene forudsætter et kristeligt oplyst Folk. Baade for de lærde Skoler, Almueskolerne og Friskolerne hævder Biskoppen Nødvendigheden af reelle, kristelige Kundskaber, meddelt af Mennesker, der selv ejer Overbevisningens Varme. I Landemodesforhandlingen 1873 om Ungdommens Religionsundervisning hævder Biskoppen, at Kristendomsundervisning aldrig kan være neutral (p. 42).

Med Aarene var Kierkegaards Kræfter ganske nedbrudt. At læse hans Dagbøger er at gennemgaa en Sygejournal. Ikke mindst efter hans Ministertid tager Sindssygen Overhaand. Og da han som 70aarig søger og faar bevilget sin Afsked, er det en Mand, der er slidt op i sjælelige Kampe, der trækker sig tilbage til fortsatte Lidelser i Kampen mod sig selv. Bispekaaben bliver hængt til Side; den bodfærdige søger Trøst i Lidelser.

Gennem H. P. Barfods Skildring af Biskoppens sidste Aar (Til Minde 1888 p. 100) ved vi lidt om, hvorledes Kierkegaard ønskede at leve et poeniterende Liv, fastende, næsten sultende sig selv, alle Ærestildelinger blev afslaaet, saaledes den theologiske Doktorværdighed 1879 ved Universitetsfesten. Tilsidst blev han umyndiggjort. Men saalænge der var klar Sammenhæng i hans Tanker, var og blev Kierkegaard Sjælesørgeren, Præsten. Han samlede dels i sine Stuer mindre Kredse til Bibellæsning, dels havde han fundet en Prædikestol efter sit Hjerte i Fattiggaardens Kirke. 27. Maj 1883 prædikede han over Ordet »Alle Tings Ende er nær« (1 P. 4, 7). Det blev sidste Gang. Saa lagde Sindssygen sig saaledes over ham, at »en stille Sjæleangst og den mest iiskolde Selvførdømmelse var Aandens og Hjærtets Næring Dag og Nat«. Han tørstede efter Ydmygelse (ibid. 23).

Det var ikke blot Poesi, men Profeti, der i det Sorgens Aar 1838 fik P. C. Kierkegaard til at sige:

Sig, mindes Du, hvor mørke Skygger,
for — ak det sidste Solglimt svandt?
Den Gjæst, som dybt i Hjertet bygger,
forstod og sig forstaaet fandt!

Disse enkelte Rids af Kierkegaards Bispegerning er ikke blot en kirkehistorisk Udredning af Dele af et Stifts Livsløb, men skulde ogsaa tegne Billedet af en dansk Biskop, der vedblev at være Pneumatiker, Aandens mere end Embedets Mand.

Han vilde, selv under Dom, modbevise Paastanden om, at Ny Testamentes Kristendom ikke var til.

Som den første Petrus vilde han være en Hyrde for Kristi Hjord.

Og som han, blev han det gennem Nederlag.

Tilføjelser under Korrekturen.

En Tak rettes til Fru Karis Weltzer, der baade har læst en Korrektur paa Afhandlingen og givet den en paa flere Steder tiltrængt sproglig Forbedring, idet Forfatteren paa Grund af Fravær i Udlandet ikke har kunnet give Afhandlingen den ogsaa af ham selv ønskede sidste Gennemarbejdelse.

C. W.